

UTEAD JITER

ULUSLARARASI TİCARET VE
EKONOMİ ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

JOURNAL OF
INTERNATIONAL TRADE AND
ECONOMIC RESEARCHES

Doç. Dr. Gökçen SAYAR ÖZKAN
Hüseyin ÇELİK

Bilgi ve İletişim Teknolojileri ile Ekonomik
Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Bir
Uygulama

Arş. Gör. Abdullah AÇIK
Doç. Dr. Sadık Özlen BAŞER

The Relationship between Freight Rates and
Demolition Prices

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞİT
Dr. Öğr. Üyesi Haydar KARADAĞ

Türkiye Ekonomisinde Kamu Harcamaları
Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda Yamamoto
Nedensellik Testi

Öğr. Gör. Dr. Emel ABA ŞENBAYRAM
Dr. Öğr. Üyesi Cuma ERCAN

Banka İşgörenlerinin Sosyal Sermaye ve İş
Tatminine İlişkin Algı Düzeylerinin
Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

Dr. Öğr. Üyesi Sezgin ZABUN

1833 Yılı Sivas İli Merkez Kazası Gayrimüslim
Nüfus Defterlerine Göre Gayrimüslimlerin Cizye
Vergisi ve Konut Mülkiyeti Verileri ve Fiziksel
Özellikleri

Dr. Öğr. Üyesi Alper BOZKURT
Dr. Öğr. Üyesi Engin DÜCAN

Eko Etkilerin Turizme ve Yerel Ekonomiye Etkileri

UTEAD JITER

ULUSLARARASI TİCARET VE
EKONOMİ ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

JOURNAL OF
INTERNATIONAL TRADE AND
ECONOMIC RESEARCHES

ISSN (Online): 2618-6225

Cilt/Volume: 2

Sayı/Issue: 1

Haziran/June 2018

dergipark.gov.tr/utead

İmtiyaz Sahibi/Owner

Doç. Dr. Mehmet ŞENTÜRK

Baş Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Mehmet ŞENTÜRK

Editör/Editor

Yrd. Doç. Dr. Engin DÜCAN

Dil Editörü/Language Editor

Doç. Dr. Selim KAYHAN

Yardımcı Editör/Co-Editor

Aslı ŞENTÜRK

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Mehmet ŞENTÜRK

Doç. Dr. Selim KAYHAN

Doç. Dr. Tayfur BAYAT

Yrd. Doç. Dr. Engin DÜCAN

Yayın Sekreterliği/Publication Secretary

Aslı ŞENTÜRK

Yazışma Adresi

Doç. Dr. Mehmet ŞENTÜRK
Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
79000 Kilis/Türkiye

Submission Address

Assoc. Prof. Dr. Mehmet SENTURK
Kilis 7 Aralık University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of International Trade and Logistics
79000 Kilis/Turkey

Tel: +90 348 814 93 34/1513

Faks/Fax: +90 348 814 26 60

e-posta/e-mail: utead@hotmail.com

dergipark.gov.tr/utead

UTEAD'da yayımlanan makalelerin bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına ait olup, kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

The scientific and linguistic responsibility of the articles published in JITER belongs to the authors and can not be used without reference to the source.

İndeksler/Indexing: Academic Keys, ASOS, CiteFactor, DIIF-Directory of Indexing and Impact Factor, ESJI-Eurasian Scientific Journal Index, ISIFI-International Services for Impact Factor and Indexing, ISRA-International Society for Research Activity, JIFACTOR, Journal Factor, Journals Directory, ResearchBib-Academic Resource Index, Scientific World Index, Society of Economics and Development, Science Library Index, Scientific Impact Factor.

Uluslararası Danışma Kurulu/International Advisory Board

Prof. Dr. Ali ŞEN, *İnönü Üniversitesi*

Prof. Dr. Costas AZARIADIS, *Washington University / USA*

Prof. Dr. Elsadig AHMED, *Multimedia University / MALAYSIA*

Prof. Dr. Krzysztof PIASECKI, *Poznan University of Economics / POLAND*

Prof. Dr. M. Hanifi ASLAN, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi*

Prof. Dr. Mohammad Kabir HASSAN, *University of New Orleans / USA*

Prof. Dr. Muhsin KAR, *Ömer Halisdemir Üniversitesi*

Prof. Dr. Ömer ÖZÇİÇEK, *Gaziantep Üniversitesi*

Prof. Dr. Pasrun ADAM, *Universitas Halu Oleo / INDONESIA*

Prof. Dr. Selami SEZGİN, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*

Prof. Dr. Tahsin KARABULUT, *Necmettin Erbakan Üniversitesi*

Doç. Dr. Ahmet ŞAHBAZ, *Necmettin Erbakan Üniversitesi*

Doç. Dr. Ahmet UĞUR, *İnönü Üniversitesi*

Doç. Dr. Emine KOBAN, *Gaziantep Üniversitesi*

Doç. Dr. H. Murat MUTLU, *Gaziantep Üniversitesi*

Doç. Dr. Hüseyin AĞIR, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi*

Doç. Dr. İbrahim Halil EKŞİ, *Gaziantep Üniversitesi*

Assoc. Prof. Dr. Kamilla MARCHEWKA-BARTKOWIAK, *Poznan University of Economics/POLAND*

Assoc. Prof. Dr. Maria Asuncion PRATS, *University of Murcia / SPAIN*

Doç. Dr. Mehmet MUCUK, *Selçuk Üniversitesi*

Doç. Dr. Mehmet ŞENTÜRK, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi*

Assoc. Prof. Dr. Nanthakumar LOGANATHAN, *Universiti Teknologi Malaysia / MALAYSIA*

Assoc. Prof. Dr. Rebeca JIMENEZ-RODRIGUEZ, *Universidad de Salamanca / SPAIN*

Doç. Dr. Selim KAYHAN, *Necmettin Erbakan Üniversitesi*

Assoc. Prof. Dr. Siong Hook LAW, *Universiti Putra Malaysia / MALAYSIA*

Doç. Dr. Tayfur BAYAT, *İnönü Üniversitesi*

Doç. Dr. Uğur ADIGÜZEL, *Necmettin Erbakan Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYSU, *Erciyes Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Ali Eren ALPER, *Ömer Halisdemir Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Ceyhan Can ÖZCAN, *Necmettin Erbakan Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Doğan BAKIRTAŞ, *Ömer Halisdemir Üniversitesi*

Asst. Prof. Dr. Edgardo SICA, *Universita di Foggia / ITALY*

Dr. Öğr. Üyesi Engin DÜCAN, *Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi*

Asst. Prof. Dr. Mohamed Ibrahim MUGABLEH, *Irbid National University / JORDAN*

Asst. Prof. Dr. Mounir Ben MBAREK, *University of Sfax Tunisia / TUNISIA*

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GERÇEKER, *Selçuk Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Nahit YILMAZ, *Necmettin Erbakan Üniversitesi*

Asst. Prof. Dr. Raveesh KRISHNANKUTTY, *ICFAI Business School / INDIA*

Dr. Ratbek DZHUMASHEV, *Monash University / AUSTRALIA*

Res. Asst. Jyoti KUMARI, *Indian Institute of Technology Kharagpur / INDIA*

Amaç ve Kapsam: Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (UTEAD) bağımsız bir yayın organıdır. UTEAD, başta İktisat, Uluslararası Ticaret, Lojistik, Ekonometri, İşletme, Finans, Bankacılık ve Sermaye Piyasaları olmak üzere Siyaset Bilimi, Turizm, Kamu Yönetimi ve Uluslararası İlişkiler gibi alanlarda ortak bir akademik zemin oluşturmak üzere Türkçe ve İngilizce dillerinde bilimsel ve özgün araştırma makaleleri yayımlamaktadır. Ayrıca, farklı disiplinlerden de bu alanlarla ilgili çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. UTEAD, 2017 yılında yayın hayatına başlamış uluslararası hakemli bir dergi olup, yılda iki kez Haziran ve Aralık aylarında yayımlanmaktadır. UTEAD, dergipark üzerinden erişime açıktır. UTEAD'da yayımlanan makalelerde belirtilen düşünce görüşlerden yazar(lar) sorumludur. UTEAD'da yayımlanmak üzere hakem değerlendirmeleri sonucunda kabul edilen makalelerin tüm yayın hakları süresiz olarak UTEAD'a aittir.

Aims and Scope: Journal of International Trade and Economic Researches (JITER) is an independent publication. JITER, publishes scientific and original research articles in Turkish and English languages to create a common academic background in fields such as economics, international trade, logistics, econometrics, business, finance, banking, capital markets, political sciences, tourism, public administration and international relations. In addition, studies on these areas are taken into consideration from different disciplines. JITER, is an internationally refereed journal that began publication in 2017 and is published twice a year in June and December. JITER is open access via Dergipark. The author(s) are responsible for the opinions expressed in the articles published in JITER. All publishing rights of articles accepted as referee evaluations for publication in JITER belong to the JITER for an indefinite period of time.

Açık Erişim Politikası: Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (UTEAD) "Açık Erişim Politikası" izleyen bir dergidir. Dergide yayımlanan makaleler doğrudan açık erişime sunulmaktadır. UTEAD, yayımladığı makalelerle bilimin Açık Erişim Politikasıyla desteklenmesine ve bilgiye erişimin kolaylaştırılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Open Access Policy: Journal of International Trade and Economics Researches (JITER) is a journal that follows the "Open Access Policy". The articles published in the journal are offered directly to the public. JITER aims to contribute to the promotion of published science by the Open Access Policy and to facilitating access to information.

Değerlendirme Süreci: UTEAD'a ulaşan makaleler, öncelikle editörler ve danışma kurullarımız tarafından bilimsellik ve yazım kuralları yönünden incelenir. Uygun bulunan makaleler daha sonra alanında en az doktora derecesine sahip iki ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kabul veya red yönünde aynı görüşü bildirmeleri durumunda karar aynen uygulanır. Ancak, hakem görüşleri aynı doğrultuda olmaz ise, makale üçüncü hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin kararı doğrultusunda makale yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakem raporları makale yazarlarına gönderilir ve dergi arşivinde de saklanır. UTEAD'da kör hakemlik sistemi uygulanmaktadır.

Evaluation Process: The articles reached by us are first examined by our editors and advisory boards in terms of scientific and author guidelines. Eligible articles are then sent to two separate referees with at least the doctorate degree in the related area. If the referees give the same opinion in the direction of acceptance or rejection, the decision will be applied in the same way. However, if the referee's views are not in the same direction, the article is sent to the third referee. The article will be published or not published in the direction of the decision of the third referee. Referee reports are sent to the article authors and are kept in the journal archive. In JITER, blind referee system is applied.

İntihal Denetimi: UTEAD yayın politikası gereği hakem değerlendirmesinden geçirdiği her makalenin özgünlüğünü korumak amacıyla intihal denetiminden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, UTEAD'a değerlendirilmek üzere gönderilen tüm makaleler URKUND intihal analiz yazılımından geçirilir. Ortaya çıkan eşleşmeler detaylı bir biçimde incelenerek atıfı doğru olan eşleşmeler çıkarılır. Kalan eşleşmeler yayın kurulu tarafından raporlanır. Raporda yer alan hataların yazarlar tarafından düzeltilmesi istenebilir veya çalışma yazarlara iade edilebilir.

Plagiarism Detection: JITER requires that the review policy be subject to a plagiarism detection in order to preserve the authenticity of each article it reviews. In this context, all articles submitted to JITER for evaluation are passed through URKUND plagiarism analysis software. The resulting matches are examined in detail and the correct matches are extracted. The remaining matches are reported by the editorial board. Errors in the report may be requested to be corrected by the authors or may be returned to the authors.

YAZIM KURALLARI

Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (UTEAD)'da yayımlanması için değerlendirilmek üzere gönderilecek makaleler daha önce hiçbir yayın organında yayımlanmamış ve değerlendirilmek üzere sunulmamış olmalıdır. Makaleler, aşağıda belirtilen kurallar doğrultusunda hazırlanmalıdır. Bu kurallara uygun olmayan makaleler değerlendirmeye alınmayacak ve yazarlara iade edilecektir.

UTEAD'a gönderilecek makaleler **Türkçe** veya **İngilizce** olabilir. Yazının uzunluğu **20 sayfayı** geçmemelidir. Yazının elektronik kopyası Microsoft Word programında **Cambria** yazı karakteri ile hazırlanmalıdır. Marj ayarları; **stten ve alttan 2 cm, saç ve soldan 2 cm** olmalıdır. Kağıt boyutu **17.5 cm en** ve **24 cm boy** olacak şekilde ayarlanmalıdır.

Başlık, makale hangi dilde ise önce o dilde büyük harflerle **11 punto, koyu** ve **sayfaya ortalı** olarak verilmelidir. Makalenin diğer dildeki karşılığı ise, **bir satır boşluk bırakılarak** büyük harflerle, **11 punto, koyu** ve **sayfaya ortalı** olarak verilmelidir.

Yazar(lar)ın, adı, soyadı ikinci başlığın altında **11 punto, koyu** ve **sayfaya ortalı** olarak verilmelidir. Yazar(lar)ın unvanları, bağlı bulunduğu kurum ve bölümü ile e-posta adresi sayfa altında **dipnot** olarak yazılmalıdır. **UTEAD**'da kr hakemlik sistemi uygulanmaktadır. Makale Türkçe ise önce **en çok 100 kelimelik** bir **"z"** ve altında İngilizce dilinde **en çok 100 kelimelik** ikinci bir **"abstract"** italik olarak verilmelidir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, **anahtar kelimeler (en çok 5, en az 3)** ile İngilizce zetin altında **Journal of Economic Literature (JEL)** sınıflaması numarası verilmelidir.

Metin içinde başlıklar numaralandırılmalı (1., 1.1., 1.1.2. gibi) ve **derinlik ten fazla olmamalıdır.** **Tüm başlıklar 10 punto** ve **koyu** olarak verilmelidir.

Metin, 10 punto ve **tek satır aralıkla** yazılmalıdır. Her paragraftan sonra **6 nk boşluk** bırakılmalı ve paragraflar **iki yana yaslı** olmalıdır. Başka kaynaklardan yapılan aktarmalar  satırı geçmiyor ise tırnak içinde italik olarak,  satırı geçiyor ise ayrı bir paragrafta sağdan ve soldan birer santim içeri çekilerek **10 punto** ve **italik** olarak verilmelidir.

Tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların ve şekillerin üzerinde (Tablo 1. Tablo adı), şekillerin ise (şekil 1. şekil adı) olarak yer almalıdır. Tablo ve şekiller dikey olarak **(tam sayfa olan tablo ve şekiller yatay olarak yerleştirilebilir).**

Denklemler, sayfaya **sola yaslı** olarak verilmeli ve denklemlerin sıra numaraları parantez içinde olup sayfanın saç tarafına yaslanmalıdır.

Kaynaklara gdermeler, metin içi **parantez yöntemi** ile yapılmalıdır. Parantez içindeki sıra; yazar/yazarların soyadı, (yazarı olmayan kaynaklarda eser adının ilk üç kelimesi ve hemen izleyen üç nokta) kaynağın yılı, sayfa numarası/numaraları şeklinde olmalıdır (rneğin: Soyad, tarih: sayfa numarası).

Metin içinde, yukarıdaki gibi gönderme yapılan bütün kaynaklar, referanslar listesinde **APA** biçimine uygun olarak yazılmalı, gönderme yapılmayan kaynaklar bu listede yer almamalıdır. Kaynaklar alfabetik sırayla yazılmalıdır.

Makalelerin basıma girecek son şeklini yazım kurallarına uygun olarak sunmak yazarlara aittir. Makaleler yazım kurallarına uygun bir biçimde hazırlanana kadar yayımlanmaz.

GUIDELINES FOR AUTHORS

The articles to be submitted for publication in the **Journal of International Trade and Economics Researches (JITER)** should not have been published in any publications previously and have not been submitted for evaluation. The articles should be prepared in accordance with the following rules. Articles that are not in line with these rules will not be evaluated and will be returned to the authors.

Articles that are not in line with these rules will not be evaluated and will be returned to the authors. The articles to be submitted to JITER may be in **Turkish** or **English**. The length of the article should not exceed **20 pages**. Electronic copy of the manuscript should be prepared in Microsoft Word program with **Cambria** font. Margin settings; **2 cm from the top, 2 cm from the bottom, 2 cm from the right and left**.

The **title** should be given in **bold, 11 pt, bold, and centered on the page**, whichever is on the top. In the case of the **English version** of the manuscript, a line must be left blank, in capital letters, **10 pt, bold, and centered on the page**.

Author (s) should be written as a footnote under the page with the institution and department to which it is affiliated and the e-mail address.

In **JITER**, blind referee system is applied. The article should be given in "**abstract**" of **up to 100 words** in **English**. The **keywords (maximum 5, minimum 3)** and the **Journal of Economic Literature (JEL)** classification under the English abstract should be given under Turkish and English abstracts.

Titles should be numbered in the text (such as 1, 1.1, 1.1.2) and the depth should not be more than three.

All **titles** should be given in **10 point font and bold**. The **text** should be written in **10 point and single line spacing**. After **each paragraph, 6 nk** should be **left blank** and the paragraphs should be justified.

Transmissions made from other sources should be given in italics in quotation if they do not exceed three lines, in **10 point and italic** in a separate paragraph if they pass by one inch from the right and left.

Tables and figures should be given titles and sequence numbers, titles should be placed on tables and figures (Table 1. Table name) and figures (figure 1. figure name). Tables and figures can be placed vertically (full-page tables and figures can be placed horizontally).

The **equations** should be left-justified on the page and the equations must be numbered in parentheses and should lie on the right side of the page.

They should be sent to the sources using the in-text **parenthesis method**. The order in brackets is; The surname of the author / authors (the first three words of the work in non-spelling sources and the next three spots) must be in the form of the year, page number / number of the source (eg: Lastname, date: page number).

In the text, all **referenced sources**, as above, should be listed in the references list in accordance with **APA** format, and non-referenced sources should not be listed in this list. Sources should be written in alphabetical order.

It is up to the authors to present the final form of the prints in accordance with the writing rules. The articles are not published until they are prepared in accordance with the writing rules.

İÇİNDEKİLER

Bilgi ve İletişim Teknolojileri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Bir Uygulama.....	1
Doç. Dr. Gökçen SAYAR ÖZKAN Hüseyin ÇELİK	
The Relationship between Freight Rates and Demolition Prices.....	16
Arş. Gör. Abdullah AÇIK Doç. Dr. Sadık Özlen BAŞER	
Türkiye Ekonomisinde Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi: Toda Yamamoto Nedensellik Testi.....	33
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞİT Dr. Öğr. Üyesi Haydar KARADAĞ	
Banka İşgörenlerinin Sosyal Sermaye ve İş Tatminine İlişkin Algı Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma.....	42
Öğr. Gör. Dr. Emel ABA ŞENBAYRAM Dr. Öğr. Üyesi Cuma ERCAN	
1833 Yılı Sivas İli Merkez Kazası Gayrimüslim Nüfus Defterlerine Göre Gayrimüslimlerin Cizye Vergisi ve Konut Mülkiyeti Verileri ve Fiziksel Özellikleri.....	51
Dr. Öğr. Üyesi Sezgin ZABUN	
Eko Etkilerin Turizme ve Yerel Ekonomiye Etkileri.....	68
Dr. Öğr. Üyesi Alper BOZKURT Dr. Öğr. Üyesi Engin DÜCAN	

BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE İÇİN BİR UYGULAMA

THE RELATIONSHIP BETWEEN INFORMATION COMMUNICATION TECHNOLOGIES AND ECONOMIC GROWTH: AN APPLICATIONY FOR TURKEY

**Doç. Dr. Gökçen SAYAR ÖZKAN¹
Hüseyin ÇELİK²**

Öz

Ekonomik büyümenin temel unsuru, döneminde ve ülkede hakim olan ekonomik koşullara göre farklılık göstermektedir. Az gelişmiş olan bir ülkede ekonomik büyüme veya kalkınmada tarım sektörü aktif rol alırken, gelişmiş olan bir ülkede ise sermaye ağırlıklı hatta günümüzde teknoloji yoğun üretim ekonomik büyümenin temel unsur konumundadır. Buradan hareketle 1998-2015 yılları arası dönem için bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) Türkiye ekonomisindeki büyümeye olan katkısı incelenecektir. Bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme için GSYİH, bağımsız değişken olarak ise sabit ve cep telefonu kullanımı ile internet kullanımı alınarak birim kök testi ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; BİT kullanımı ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: *BİT, Granger Nedensellik, Ekonomik Büyüme*

JEL Sınıflandırması: *A1, O30, C5.*

Abstract

The basic elements of economic growth vary according to the economic conditions prevailing in the period and the country. In an underdeveloped country, the agricultural sector plays an active role in economic growth or development, whereas in a developed country, capital is predominantly even today the technology intensive production is the main element of economic growth. From this point of view, the contribution of information and communication technology (ict) to growth in the turkish economy for the period 1998-2015 will be examined. The unit root test and Granger causality test were applied for economic growth as dependent variable, fixed as independent variable, internet usage by mobile phone usage and internet usage According to the results obtained, the use of ICT positively affects on economic growth.

Keywords: *ICT, Granger Causelty, Economic Growth*

JEL Classification: *A1, O30, C5.*

---

¹ Gaziantep Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ozkang@gantep.edu.tr

² Doktora. Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, SBE, İktisat ABD, huseyinclk17@gmail.com

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme, her ülke ekonomisinin temel hedefidir. Sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanması, üretimin artması, istihdamın genişlemesi, halkın refah düzeyinin yükselmesine olanak sağlayacaktır. Sanayi devrimine kadar dünya, tarım yoğun bir üretim dönemi geçirmiştir. Sanayi devrimi ile beraber makineli ve kitle üretime geçilmiştir. Böylece sanayiye geçişi sağlayabilen ülkeler ciddi bir ekonomik büyüme kat etmişlerdir. Sanayi devrimine geçişi sağlayamayan ya da geç sağlayan ülkeler ise geri kalmışlardır.

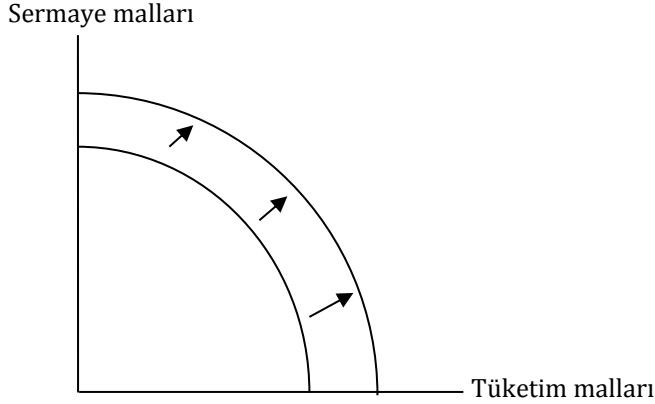
Günümüzde ise ekonomiler artık sanayi devriminin ötesinde ve daha baskın olan bir bilgi ve teknoloji dönemine girmiştir. Artık sadece makineli seri üretimlere sahip olmak yeterli olmamakla, üretilen ürünlerin teknolojik içeriği, üretim sürecinde bilimden ve teknolojiden faydalanmak büyük önem arz etmektedir. Bilgi ekonomisi devri olarak adlandırdığımız bu dönem veya süreç, sanayi devrimini doyum noktasına ulaştırmış ülkelerde geçiş daha belirgin görölmektedir. Günümüzde bilgi iletiminin çok hızlı ve güvenli sağlanabiliyor olması, teknolojik ve üretim yöntemlerindeki değişim ve gelişimlerinin kolay aktarılabilir olması bilgi ekonomisinin bir sonucudur. Bu değişim ve dönüşümlere uyum sağlanabilmesi, ülke ekonomilerinin büyümesi açısından önemlidir. Bu noktada, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) önemi ortaya çıkmaktadır. BİT'in aktif kullanılması, ekonomik açıdan büyük önem arz etmektedir. Çünkü bilginin işlenmesi, iletilmesi, depolanması ve verimliliği arttırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, BİT'in ekonomik büyümeye olan etkisine dikkat çekmek ve Türkiye için bir uygulama yaparak BİT ve ekonomik büyüme etkileşiminin nedensellik yönünü açıklamaktır. Giriş bölümünden sonra ikinci bölümde genel bir kavramsal çerçeve oluşturuldu. Üçüncü bölümde konu ile ilgili daha önce yapılmış çalışmalar incelendi. Dördüncü bölümde ekonometrik uygulama yapılarak sonuç bölümünde ise genel değerlendirmelerde bulunuldu.

2. EKONOMİK BÜYÜME VE BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ

Ekonomik büyüme, bir ülkenin üretim kapasitesindeki artış ve bu kapasite artışı neticesinde üretilen mal ve hizmetlerin parasal değeri olarak hesaplanan gayri safi yurtiçi hasılda (GSYH) meydana gelen artış olarak tanımlanabilir. Bu genişleme üretim faktörlerinin miktarındaki bir artıştan meydana gelebileceği gibi üretim faktörlerinin verimliliğinden de kaynaklanabilir(Parasız, 2008;10).

Şekil 1. Üretim Olanakları Eğrisi

Kaynak: (Ünsal, 2007;18)

Şekil 1’de bir ekonomideki ekonomik büyümeyi temsil eden üretim olanakları eğrisi gösterilmiştir. Eğrinin sağa kayması farklı nedenlerden kaynaklanabileceği gibi, bu kaymanın bir nedeni de teknolojik gelişmeler olabilmektedir. Teknolojik gelişmelerde ciddi ilerlemeler kaydedebilen bir ekonomi, aynı yatırım-tasarruf seviyesinde olan fakat daha az teknolojik gelişme gösteren bir ekonomiden daha fazla büyüyecektir. Üretim olanakları eğrisi şekilde gösterildiği gibi sağa kayacaktır (Ünsal, 2007;18). Teknolojik ilerlemeler kaydedilirken nicelik olarak artan teknolojilerin diğer üretim faktörlerinin verimliliğini artırmasında da son derece önemlidir. Teknolojinin üretim süreçlerine dâhil edilerek içselleştirilmesi ve verimliliği artırması açısından son derece önem arz edebilmektedir.

Yukarda genel olarak belirtilen teknoloji çok yönlüdür. Fakat Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) bağlamında teknoloji, bilgiyi bir araya getirmek, aynı anda farklı noktalara iletmek, işlemek, genel olarak değerlendirmek, farklı birimlere dağıtmak ve yaymak amacıyla kullanılan tüm donanımları içine alan geniş bir kavram olarak tanımlanabilir. Bir ekonomideki verimliliğin artırılmasında büyük bir paya sahiptir. Bu açıdan BİT, sadece firmaların değil, aynı zamanda sanayi ve hizmetler sektöründeki her birimin farklı işlevlerini büyük ölçüde etkilemekte; piyasa araştırma yöntemleri, yeni ürün tasarlama ve geliştirme, makineler-cihazlar, üretim ve dağıtım sistemleri, pazarlama ve perakende işlemleri, özel sektör ve kamu yönetimini fazlasıyla etkilemektedir. Ayrıca BİT genel olarak maliyetlerin düşürülmesini, farklı noktadaki birimlerin koordine edilmesini ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi amacıyla yürütülen Ar-Ge süreçlerine de hızlanmasını sağlayabilmektedir (Yavaş, 2014;51).

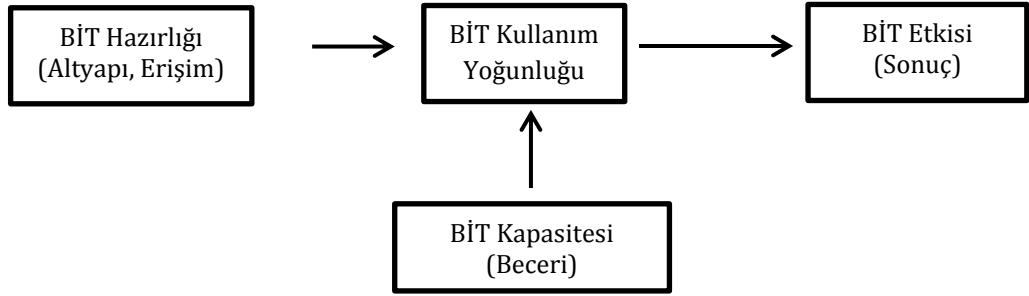
Doğal kaynaklar, jeopolitik konum, tarımsal zenginlik artık bir ülkeyi ihya etmeye yetmiyor (Şirin, 2015;19). Günümüzde küresel ekonomiye yön veren ülkeler, sanayileşme evresini genel olarak tamamlamış, daha üst iktisadi model ve yöntemleri hayata geçirmiş ekonomiler olduğu söylenebilir. Söz konusu ekonomilerin, bilgi, bilişim, iletişim ve genel olarak teknoloji temellini oturtmuş ekonomiler olduğu ifade edilebilir. Bilgi ekonomisinin hâkim olduğu ekonomilerde, BİT sektörü son derece önemli bir konumdadır. BİT, sadece sanayi, tarım ve hizmetler gibi temel sektörlerin değil, aynı zamanda diğer sektörlerin de

temel itici gücüdür. Bu noktada bilgi merkezli bir ekonomide, BİT'in payını ve önemini arttırdığını söylemek yerinde olacaktır (Şahin ve Aşan, 2015; 28).

Birleşmiş Milletlerin (BM), bilgi ve iletişim teknolojileri alanında uzmanlaşmış birimi olan Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'ne (UTB) göre, BİT'in kalkınma süreci ve bir ülkenin bilgi toplumu olma yolundaki gelişimi Şekil-2'de gösterilmiştir.

Şekil 2'de gösterildiği üzere BİT etkisinin ortaya çıkabilmesi için belli aşamaların geçilmesi gerekmektedir. Öncelikle UTB tarafından BİT Hazırlığı olarak adlandırılan aşamada bilgi iletişim teknolojilerinin kullanılabilmesi için gerekli fiziki altyapının sağlanmış olmasını ifade etmektedir. BİT Kapasite aşaması ise, bir ülkedeki nüfusun BİT ile ilgili bilgisayar, cep telefonu, tablet gibi teknoloji cihazlarının kullanılabilmesini göstermektedir. Bu gösterge ise Tablo-1'de belirtilen okullaşma ve eğitim düzeylerini dikkate alan eğitim göstergelerinden yola çıkılarak elde edilmektedir. BİT Kullanım Yoğunluğu aşamasında ise toplam abonelikler ve kullanımla göstergelere göre hesaplanmaktadır. BİT Kullanım Yoğunluğuna bağlı olarak BİT Etkisi ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2. Bilgi Toplumu Doğru Evrimine Aşamaları

Kaynak:(<https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis2017/methodology.aspx>)(12.02.2018)

Tablo1’de ise BİT Endeksini oluşturan göstergeleri gösterilmiştir. Genel olarak endeks üç ana başlıktan oluşmakta olup ve bu üç ana başlık ise alt gösterge başlıklarından oluşmaktadır.

Tablo 1. BİT Gelişim Endeksi mini Oluşturan Göstergeler ve Ağırlıkları

	<i>Göstergeler</i>	<i>Referans Değeri</i>	<i>Referans Oranı (%)</i>	
BİT Erişim Göstergeleri	Her 100 kişiye düşen sabit telefon abonelikleri sayısı	60	20	%40
	Her 100 kişi düşen cep telefonu abonelik sayısı	120	20	
	İnternet erişimi olan hane halkının oranı	2'158'212	20	
	Bilgisayar sahibi hane halkının oranı	100	20	
	İnternet kullanıcı başına uluslararası internet bant genişliği (bit / sn)	100	20	
BİT Kullanımı	Bireysel internet kullanım oranı	100	33	%40
	100 kişiye düşen aktif mobil geniş-bant aboneliği sayısı	60	33	
	Her 100 kişiye düşen sabit geniş-bant aboneliği sayısı	100	33	
BİT Kapasitesi (Becerisi)	Okullaşma Oranının Ortalama Yaşı	15	33	%20
	Ortaöğretimde brüt okullaşma oranı	100	33	
	Yükseköğretimde brüt okullaşma oranı	100	33	

Kaynak:(<https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis2017/methodology.aspx>) (12.02.2018)

Tablo-3'teki ana başlıklar BİT Erişim Göstergeleri, BİT Kullanımı ve BİT Kapasitesi şeklindedir.

a) BİT Hazırlığı: BİT altyapısını ve bireylerin BİT erişimini göstermektedir. Bu aşamanın ölçülmesinde kullanılan göstergeler şu şekilde ifade edilebilir (International Telecommunication Union, 2018).

• *Her 100 Kişiye Düşen Sabit Telefon Abonelikleri Sayısı:* "Sabit telefon abonelikleri" terimi, etkin analog sabit telefon hatlarının, internet üzerinden sesli mesaj protokolü aboneliklerinin, sabit kablosuz yerel döngü aboneliklerinin, entegre hizmetler dijital ağının sesli kanal eşdeğerlerinin ve sabit kamu telefonlarının toplamını ifade etmektedir.

- *Her 100 Kişi Düşen Cep Telefonu Abonelik Sayısı:* Hücreli teknolojiyi kullanarak kamu anahtarlamalı telefon şebekesine erişim sağlayan, halka açık bir mobil telefon servisinin abonelik sayısını belirtir. Hem faturalandırılmış abonelik sayısını, hem de aktif ön ödemeli hesapların sayısını (yani, önceki üç ay boyunca aktif olan hesapları) içerir.

- *İnternet Kullanıcısı Başına Uluslararası İnternet Bant Genişliği (bit / sn):* "Uluslararası İnternet bant genişliği" terimi, uluslararası internet bant genişliğinin toplam kullanılan kapasitesini, megabit/saniye cinsinden (Mbit/s) ifade eder. Kullanılan uluslararası internet bant genişliği, uydu yer istasyonları ve teleportlar tarafından yörünge uydulara işlenen (Mbit/s cinsinden) fiber optik kablolar, radyo bağlantıları ve trafik dahil tüm uluslararası bağlantıların ortalama kullanımı anlamına gelmektedir. Her tür işletmeciden kullanılan tüm uluslararası bağlantılar (sabit, mobil ve uydu operatörleri) dikkate alınır. Ortalama, referans yılın 12 aylık dönemi boyunca hesaplanmaktadır. Her bir uluslararası bağlantı için, trafik asimetrik ise, yani gelen trafik giden trafiğe eşit değilse, ikisinden daha yüksek değere sahip olan dikkate alınır. Tüm uluslararası bağlantıların birleşik ortalama kullanımı, her bir bağın ortalama kullanımının toplamı olarak raporlanmaktadır. İnternet kullanıcı başına uluslararası internet bant genişliği (bit / sn) saniyede bit sayısına dönüştürülerek toplam internet kullanıcı sayısına bölünerek hesaplanır.

- *Bilgisayar Sahibi Hane Halkı Oranı:* "Bilgisayar" ifadesi, bir masaüstü bilgisayar, dizüstü bilgisayar (taşınabilir), tableti veya benzer taşınabilir bilgisayar belirtmektedir.

- *İnternet Erişimi Olan Hane Halkı Oranı:* İnternet, dünya çapında bir kamu bilgisayar hizmeti ağıdır. Bu kavram erişim, sabit veya mobil bir ağ üzerinden yapılabilir. İnternet erişimine sahip ev, internetin her an evdeki tüm üyeler tarafından kullanılabilmesi anlamına gelmektedir.

b) BİT Kapasitesi (Beceri): Bu grupta yer alan göstergeler, BİT kullanım yoğunluğunu hesaplamaktadır. Tüm bu göstergeler için veriler UTB tarafından toplanmaktadır. Bu göstergeler şunlardır (International Telecommunication Union, 2018).:

- *Bireysel İnternet Kullanım Oranı:* Bu terim, interneti, kullanılan ağıta ve ağa bakılmaksızın, önceki üç ayda herhangi bir yerden ve herhangi bir amaç için kullanan insanların oranını göstermektedir. Kullanım, bir bilgisayar (örneğin, masaüstü bilgisayar, dizüstü bilgisayar, tablet veya benzer taşınabilir bilgisayar), cep telefonu, oyun makineleri, dijital televizyon vb. aracılığıyla yapılabilir. Erişim, sabit veya mobil bir ağ üzerinden sağlanabilmektedir.

- *Her 100 Kişiyeye Düşen Sabit Geniş-Bant Aboneliği Sayısı:* "Sabit geniş bant abonelikleri" terimi, 256 kbit/s'ye eşit veya daha yüksek hızlarda kamuya açık internete sahip aboneliklerin toplamını ifade etmektedir. Buna kablolu modem, DSL, fiber, diğer sabit (kablolu) abonelikler, uydu geniş bant ve karasal sabit kablosuz geniş bant da dahildir.

- *100 Kişiyeye Düşen Aktif Mobil Geniş-Bant Aboneliği Sayısı:* internet erişiminde sabit abonelikleri değil de sadece mobil cihazlardan erişim sağlanan abonelikleri ifade

etmektedir. Mobil cihazların bu kategori endeksine dahil edilebilmesi için son üç ay için abonelik sağlamış olması gerekmektedir.

c) BİT Becerisi Göstergeleri: Ortalama eğitim yıllarına ve brüt okullaşma oranlarına (orta ve yükseköğretim düzeyi) ilişkin veriler Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü İstatistik Enstitüsü tarafından toplanmaktadır. Burada eğitim düzeyi ile internet kullanım becerisi arasında bir ilişki kurulmaktadır.

- *Okullaşma Oranının Ortalama Yaşı:* "Ortalama eğitim yılı" terimi, bir ülke nüfusunun tamamlanmış eğitim yıllarının ortalamasını ifade eder; bireysel notların tekrarlanmasıyla geçirilen yıllar hariçtir. Nüfusun yaş grubuna göre dağılımı ve belirli bir yılda elde edilen en yüksek eğitim düzeyi, her eğitim seviyesinin resmi süresiyle ilgili zaman serisi verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

- *Brüt Okullaşma Oranı (orta ve üst düzey):* Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü Enstitüsü istatistiklerine göre, brüt okullaşma oranı bireylerin yaşına bakılmaksızın, okul çağındaki nüfusun yüzdesini ifade etmektedir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

İçinde bulunduğumuz bilgi ve teknoloji çağının gereği hayatın her alanı az veya çok teknoloji ile etkileşim halindedir. Durum böyle iken, teknoloji ile ekonomik büyüme de etkileşim içindedir. BİT ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalardan biri Kumar vd. (2016) Çin için 1980-2013 dönemi için, ekonomik büyüme ve BİT kullanımı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Ekonomik büyüme, cep telefonu, internet abone sayısı, telefon ihracat ve telekomünikasyon abone sayısı kullanılarak birim kök, eş bütünleşme ve Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Granger nedensellik testine göre hem cep telefonu abone sayısı, telekomünikasyon aboneliği ile ekonomik büyüme arasında hem de cep telefonu abone sayısı, telekomünikasyon aboneliği ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ve bu ilişkinin yönü pozitif olarak gözlemlenmiştir.

Jerganson ve Vu (2016) çalışmalarında çeşitli göstergeler kullanarak BİT ve ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiş, BİT'in içselleştirilmesinin ekonomik büyümeye etkisi araştırılmıştır. BİT'in ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği gözlemlenmiştir. Hofman vd. (2016) GSYİH ile beşeri sermaye, fiziki sermaye ve internet kullanım oran göstergeleri, Latin Amerika ülkeleri için incelenmiştir. Bağımsız değişken olarak beşeri sermaye, fiziki sermaye ve internet kullanım oranının tüm Latin Amerika ülkelerinde ekonomiyi olumlu etkilediği gözlemlenmiş olmakla beraber BİT'i daha yoğun kullanan ABD'de bu etkinin daha fazla olduğu görülmüştür.

Şahin ve Aşan (2015) çalışmalarında toplam ihracat içinde BİT ihracatının payını OECD ülkeleri için incelemişlerdir. 2008-2009 dönemini Shift-share tekniğini kullanarak sonuca gidilmiştir. Ele alınan dönemde OECD ülkelerinde küresel krizden dolayı toplam ihracat içindeki payının %0,08 oranında azaldığı gözlemlenmiştir.

Artan, Hayaloğlu ve Baltacı (2014) Geçiş ekonomileri için BİT'in ekonomik büyümeye olan etkisi araştırmışlardır. Bu çalışma 1994-2011 yılları arası dönem için 100 kişiye düşen telefon hattı ve internet abone sayısı ile ekonomik büyüme ilişkisini panel veri analizi kullanılarak sonuca gidilmiştir. Hem kısa hem de uzun dönemde BİT kullanımının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği görülmüştür. Khoun (2014), çalışmasında 1990-2008 döneminde Singapur ekonomisinde BİT ile ekonomik büyüme

arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada üç sonuç elde edilmiştir. Birincisi, yoğun bilgi ve iletişim kullanımı ile katma değer ve iş gücü verimliliği arasında güçlü bir pozitif etki olduğu tespit edilmiştir. İkincisi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin Singapur'da söz konusu dönem için milli geliri yaklaşık olarak %1 artırmış ve sürdürülebilir ekonomik büyümede önem artmaya başladığı görülmüştür. Üçüncü olarak ise, bilgi ve iletişim teknolojilerinin Singapur imalat sanayisine olumlu etkisi olduğu görülmesine rağmen bu etkinin azaldığı gözlemlenmiştir.

Türedi (2013), çalışmasında 23 gelişmiş ve 30 gelişmekte olan ülkenin 1995 - 2008 dönemi için panel veri metodunu kullanarak BİT'in ekonomik büyümeye etkisini araştırmıştır. İncelenen dönemlerde gelişmiş ülkelerde daha fazla olmakla beraber hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır. Yine benzer sonuçlar bulan Sassi ve Goaiad (2013) çalışmalarında BİT ve finansal gelişme arasında da pozitif bir ilişki bulmuşlar ve MENA bölgesi ülkelerinin BİT alt yatırımlarına daha çok yatırımda bulunmaları gerektiği sonucuna varmışlardır.

Niebel (2012), çalışmasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmiş ve gelişmekte olan 59 ülke için 1995-2010 yılları arası verileriyle panel veri regresyon modelini kullanarak etkisini tahmin edilmeye çalışılmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojileriyle ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Yapraklı ve Sağlam (2010) çalışmalarında 1980 - 2008 dönemi için bilgi iletişim teknolojileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi çok değişkenli eş bütünleşme analizi, hata düzeltme-geliştirilmiş Granger nedensellik testi ve vektör hata düzeltme modeli kullanılarak analiz edilmiştir. BİT ve ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Granger nedensellik testi ile ekonomik büyüme ve BİT arasında iki yönlü bir nedensellik olduğu sonucu elde edilmiştir. Moshiri ve Nikpoor (2010), çalışmalarında bilgi ve bilişim teknolojilerinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin verimliliğe etkisini analiz etmiştir. 1992-2006 yılları arasında 69 ülke için panel veri analizi yapılarak bilişim teknolojilerinin dünya çapında verimliliği olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, BİT ile ekonomik büyüme veya kalkınma arasındaki ilişki inceleyen çalışmalar genel olarak olumlu bir etki olduğunu göstermektedir. Bu nokta BİT altyapı yatırımlarının devlet tarafından geliştirilmesi ve özel sektörün de teşvik edilmesi ekonomik açıdan verimliliği arttırmak açısından önem arz etmektedir.

4. AMPİRİK UYGULAMA

4.1. Model ve Veri Seti

Bu çalışmada 1998 ile 2015 yılları arasındaki 18 yıllık dönem Türkiye için BİT'in ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenecektir. Ekonomik büyümeyi etkileyen diğer unsurlar sabit varsayılarak, bilgi iletişim teknolojileri (information and communication technology) olarak adlandırılan unsurlardan sabit telefon kullanım sayısı (SABIT), cep telefonu abone sayısı (CEP), İnternet kullanım sayısı (INTERNET) ile ekonomik büyüme (GSYİH) arasında ilişki olup olmadığı, eğer bir ilişki varsa ilişkinin yönü araştırılacaktır. Veri olarak değişkenlerin 1998-2015 dönemleri arası yıllardaki verileri yıllık olarak

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) alınmıştır. Verilerin eş zamanlı varlığı 1998 yılında başladığı için çalışmanın kapsadığı dönem 18 yıl ile sınırlı kalmıştır.

Çalışma için aşağıdaki şekilde bir model kurulmuştur. Ayrıca modele değişkenlerin logaritmik durumları dâhil edilmiştir.

$$\ln GSYİHit = \beta_1 + \ln CEPit + \ln İNTERNETit + \ln SABİTit + u_t \quad (1)$$

4.2. Yöntem

Metod olarak zaman serileri analizi kullanılmıştır. Bu kapsamda ilk adımda zaman serilerinin durağanlığını irdeleyen ADF ve KPSS birim kök testleri uygulanarak serilerin durağanlık durumu tespit edilmiştir. Çünkü durağan olmayan zaman serilerinin kullanılması durumunda sahte regresyon problemiyle karşılaşılabilir. Bu durumda ise, elde edilen sonuçlar değişkenler arasındaki ilişkiyi sağlıklı yansıtmaması mümkün olmayacaktır. ADF ve KPSS testleri ile durağan olmayan seriler durağan hale getirilecektir (Gujarati, 1999: 713).

Serilerin durağanlıkları tespit edilmeye çalışıldığında, serilerdeki yapısal kırılmaları yakalamada, diğer yöntemlere nispeten daha etkin olduğu söylenebilecek test ADF birim kök testi olup, ADF'nin sonuçlarını desteklemek için ayrıca KPSS birim kök testi uygulanacaktır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ve ilişkinin yönü, "Granger Nedensellik Analizi" yardımıyla sınanmıştır. Granger'e (1969) göre, "Nedenselliği "Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerleri kullanıldığında X'in, geçmiş değerleri kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise X, Y'nin Granger nedenidir" olarak ifade etmiştir. Granger nedensellik testi ile tahmin değil nedensellik ilişkisi araştırıldığından, değişkenlerin durağan hale yani birim kökten arındırılması gerekmektedir (Granger, 1988, 554).

4.3. Bulgular

4.3.1. ADF Birim Kök Testi

Ekonometrik metodoloji öncelikle zaman serilerinin durağanlık özelliklerini irdeler. Değişkenler arasında anlamlı sonuçlar elde edilebilmesi için serilerin durağanlaştırılması gerekmektedir. Yukarıda değinilen ve yaygın olarak kullanılan "Geliştirilmiş Dickey-Fuller (ADF)" aşağıdaki şekilde formüle edilebilir.:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{(t-1)} + \alpha_i + u_t \quad (2)$$

Δ fark, t zaman trendi, u hata terimi, Y_t modele dahil edilen seri sayısıdır. Genişletilmiş Dickey-Fuller testi sabit varyansa sahip olduğu ve hata teriminin istatistiksel olarak bağımsız dağıldığı kabul edilmektedir. Ayrıca, ADF testinde doğru seçilen gecikme uzunlukları testin gücü açısından önem arz etmektedir (Said ve Dickey, 1984).

Tablo 2. ADF Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	TEST İSTATİSTİĞİ	OLASILIK DEĞERİ
GSYİH	0.674542	0.8511
İNTERNET	1.644832	0.9695
CEP	-2.029972	0.5425
SABİT	-0.794709	0.9442
FARKLARI ALINDIKTAN SONRAKİ TEST SONUÇLARI		
DGSYİH	-3.117891	0.0042*
DİNTERNET	-3.562893	0.0016*
DCEP	-6.891340	0.0003*
DSABİT	-4.616288	0.0121**

Not: *,** sırası ile %1 ve %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo-2'de ADF birim kök test sonuçları verilmiştir. Burada olasılık değerlerinin 0.10'dan büyük olduğu durumlarda H_0 hipotezi yani değişkenlerin birim köklü olduğu reddedilemez. Başka bir ifade ile değişkenlerin olasılık değerleri seviyede 0,10dan büyük olduğundan birim kök sorunu vardır. Birim kök sorununu gidermesi adına değişkenlerin birinci farkları alınmıştır. Değişkenlerin birinci farklarına ait olasılık değerleri 0,10'dan küçük olduğundan tüm değişkenlerin birinci farkları ADF birim kök testine göre durağan hale gelmiştir. Burada GSYİH, İNTERNET ve CEP değişkenlerinin birinci farkları %1 anlamlılık düzeyinde durağan iken SABİT değişken 1. Farkı % 5 anlamlılık seviyesinde durağandır.

4.3.2. KPSS Birim Kök Testi

Kwiatkowski, Philips, Schmidt ve Shin (1992) serinin durağan olmadığı alternatif hipotezine karşın, durağan olduğu temel hipotezin testi için Lagrange Multiplier (LM) istatistiğini önermişlerdir. Kwiatkowski (vd.)'e göre durağanlık ve birim kök testleri birbirlerin tamamlayıcısıdır. KPSS birim kök testi ADF birim kök testi ile benzeliği her ikisinin de birinci kuşak test olmalarıdır. Literatüre KPSS olarak geçen durağanlık testinin ADF testinden farkı hipotezlerinin ters olmasıdır. KPSS, lineer bir regresyon modelinden hareket etmekte olup aşağıdaki gibi formüle edilmiştir.

KPSS test istatistiği;

$$\tilde{n} = T^{-2} \sum_{t=1}^T \frac{s_1^2}{s^2(l)} \quad (3)$$

şeklinde gösterilir. $\tilde{n}$ normal dağılım göstermez. Kwiatkoeski vd. tarafından yapılan Monte Carlo simülasyonu ile $\tilde{n}$ 'nin kritik değerleri hesaplanmıştır. KPSS testinde H_0 ve H_1 hipotezleri aşağıdaki gibi kurulmaktadır.

$$H_0: \sigma_u^2 = 0$$

$$H_1: \sigma_u^2 > 0$$

Tablo 3. KPSS Birim Kök Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	LM-İSTATİSTİĞİ	KRİTİK DEĞER
GSYİH	0.228140	0.216000* (%1)
İNTERNET	0.960105	0.739000 *(%1)
CEP	0.231513	0.216000 *(%1)
SABİT	0.254553	0.216000 *(%1)
FARKLARI ALINDIKTAN SONRAKİ TEST SONUÇLARI		
DGSYİH	0.060333	0.216000*
DİNTERNET	0.086093	0.739000*
DCEP	0.146781	0.119000**
DSABİT	0.065442	0.216000*

Not: (*) ve (**) sırası ile % 1 ve % 10 anlamlılık kritik değerlerini ifade etmektedir.

Tablo-3'te KPSS birim kök test sonuçları verilmiştir. KPSS birim kök testini yorumlamak için LM-İstatistik değerleri ile kritik değerın mutlak değerce karşılaştırılması gerekmektedir. Ho: birim kök olduğu yani durağan olmadığı hipotezi LM-istatistik değerinin mutlak değerce kritik değerdan büyük olduğu durumda red edilemez. Burada tüm değışkenlerin seviyelerinde birim kök içerdığı tablodan görülmektedir. Değışkenlere ait birim kök sorununu giderilmesi adına değışkenlerin birinci farkları alınmıştır. Değışkenlerin birinci farkları alındığında KPSS birim kök testime göre durağan hale gelmiştir. Burada GDP, İNTERT SABİT değışkenlerinin birinci farkları %1 anlamlılık düzeyinde durağan iken CEP değışken 1. Farkı %10 anlamlılık düzeyinde durağandır.

4.3.3. Granger Nedensellik Testi

Granger (1986) zaman serileri arasındaki nedensellik geliştirilmiştir. Bu test, değışkenler arasında nedensellik ilişkisinin varlığını, olan ilişkinin yönünü, sebep değışkenini ve sonuç değışkenini belirlemek için kullanılan bir testtir. Granger nedensellik testi alt paneldeki iki regresyon denkleminin tahminini gerektirmektedir.

$$\Delta X_t = \sum_{j=1}^m a_j \Delta X_{t-j} + \sum_{j=1}^q b_j \Delta Y_{t-j} \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \sum_{i=1}^r c_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^s d_i \Delta X_{t-i} + v_t \quad (5)$$

Bu modelde “ a_j, b_j, c_j, d_j = gecikme katsayıları, m, q, r, s = gecikme dönemleri, u, v = hata terimleri, Δ ise fark almayı ifade eder. Tüm b ve d katsayılarının istatistiksel olarak

sıfıra eşit olup olmadıkları F-testi yardımıyla bulunarak aşağıdaki hipotezler sınanır. $H_0 = b_1 = b_2 = b_3 = \dots = b_q = 0$ bu hipotez kabul edilirse Y'den X'e nedensellik yoktur. Bu hipotez reddedilirse Y'den X'e bir nedensellik vardır. $H_0 = d_1 = d_2 = d_3 = \dots = d_s = 0$ bu hipotez kabul edilirse X'den Y'ye doğru nedensellik yoktur. Hipotez reddedilirse X'den Y'ye bir nedensellik vardır. Her iki hipotez reddedilirse çift yönlü nedensellik vardır. İki hipotezden biri kabul diğeri reddedilirse tek yönlü nedensellik vardır. Her iki hipotez reddedilmezse X ve Y değişkenleri arasında bir nedensellik yoktur." (Granger,1986:213-228).

Tablo 4. Granger Nedensellik Test Sonuçları

DEĞİŞKENLER	F- İSTATİSTİĞİ	OLASILIK DEĞERİ
GSYİH→ CEP	2.49048	0.1282
GSYİH← CEP	6.33397	0.0148**
İNER→ GSYİH	6.34658	0.0147**
İNER← GSYİH	2.93188	0.0954***
SABİT→ GSYİH	5.43874	0.0228**
SABİT← GSYİH	6.46125	0.0139**
İNER→ CEP	0.56722	0.5828
İNER← CEP	0.39318	0.6840
SABİT→ CEP	0.69762	0.5185
SABİT← CEP	6.51528	0.0136**
SABİT→ İNERNET	0.70968	0.5130
SABİT← İNERNET	6.17180	0.0159**

Not: * %1 anlamlılık düzeyini, ** %5 anlamlılık düzeyini, *** ise %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo-4'te Granger nedensellik test sonuçları verilmiştir. %1, %5 ve %10 kritik değerlere göre değerlendirildiğinde, GSYİH, CEP'in nedeni değil yani h_0 kabul edilir, fakat %5 anlamlılık düzeyinde h_0 hipotezi reddedilir CEP, GSYİH'nın nedenidir. İNERNET %5 seviyesinde GSYİH'nın sebebi iken GYİSH %10 seviyesinde İNERNET'in nedenidir. SABİT ve GSYİH arasında %5 anlamlılık düzeyinde çift yönü bir nedensellik ilişkisi vardır. İNERNET ve CEP arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmemiştir. SABİT'ten CEP'e bir nedensellik yok iken %5 seviyesinde CEP'ten SABİT'e bir nedensellik ilişkisi vardır. Benzer şekilde SABİT'ten İnernet'e bir nedensellik ilişkisi yok iken, İNERNET'ten SABİT'e %5 seviyesinde bir nedensellik ilişkisi vardır.

5. SONUÇ

Küreselleşme ile birlikte ekonomik büyümenin sağlanmasında ülkelerin bir rekabet için girdikleri söylenebilir. Günümüz ekonomilerinin sahip olduğu teknolojik yenilikler üstünlük elde edilmesinde ciddi avantajlar sağlayabilmektedir. Bu açıdan bilginin iletimi, işlenmesi, depolanması için bilgi ve iletişim teknolojileri son derece önemli bir yere sahiptir. Türkiye için sınıadığımız bilgi iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Granger nedensellik testi sonuçlarına dayandırılarak aralarındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Granger nedensellik testine göre; GSYİH cep telefonu kullanımındaki artışın nedeni değil fakat cep telefonu kullanımı GSYİH'nın %5 anlamlılık seviyesinde nedenidir yani cep'ten GSYİH'ya tek yönlü bir ilişki vardır. İnternet ve GSYİH arasında çift yönlü bir ilişki olmakla beraber, internet'ten GSYİH'ya %5 anlamlılık düzeyinde, GSYİH'dan internet'e %10 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisi vardır. Sabit telefon ile GSYİH arasında çift yönlü ve %5 anlamlılık düzeyinde bir ilişki vardır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki için bu şekil sonuçlara ulaşılmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında cep ve internet arasında herhangi bir ilişki bulunamamış, sabit'ten cep'e bir nedensellik ilişkisi nedensellik olmayıp, cep'ten sabite %5 anlamlılık düzeyinde nedensellik ilişkisi vardır. Sabit'ten internet'e tek yönlü bir ilişki olmadığı, İnternet'ten sabit'e tek yönlü bir nedensellik vardır. Genel olarak cep telefonu, sabit telefon ve internet GSYİH'nın nedenidir. GSYİH, internet ve sabit telefonun nedenidir fakat cep telefonun nedeni değildir. Elde edilen sonuçlardan bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının arttırılması özellikle iktisadi faaliyetlerin her aşamasında aktif kullanılması önem arz ettiği gözlemlenebilmektedir. BİT kullanımının arttırılması için devlet tarafından gerekli alt yapı hizmetlerinin gerçekleştirilmesi ve özel kesimin teşvik edilmesi gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

ARTAN S., HAYALOĞLU P., ve BALTAÇI N., (2014). "Bilgi ve İletişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkisi: Geçiş Ekonomileri Örneği", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2): 199-214.

BOZKURT, H. ve DURSUN, G. (2015, "Bilgi ve İletişim Teknolojileri ile Yabancı Doğrudan Akımlar Arasındaki Etkileşim: Türkiye İçin Koentegrasyon Analizi 1980-2004", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim dergisi*, Cilt 12 Sayı 1. (<http://dergipark.gov.tr/beyder/issue/3485/47393>)

GRANGER, C.W.J. (1969). "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods", *Econometrica*, Vol. 37, No. 3. (Aug., 1969), pp. 424-438.

GRANGER, C.W.J. (1986). "Developments In The Study Of Cointegrated Economic Variables", *Econometrica*, Vol. 37, No. 3 (Aug., 1969), pp. 424-438.

GRANGER C. (1988). "Causality, Cointegration and Control", *Journal of Economic Dynamics and Control*, S.12, s.551-559.

GUJARATİ, D. (1999). "Ekonomitrika Dasar, Terjemahan Sumarno Zain, Erlangga", Jakarta.

HOFMAN, A. ARAVENA, C. ve ALİAGA, V. (2016). "Information and communication technologies and their impact in the economic growth of Latin America", 1990-2013, *Journal Telecommunications Policy* 40(5): 485-501.

KHOUN, V. M. (2014). "Information and Communication Technology (ICT) and Singapore's Economic Growth", Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=2436797> (10.03.2017).

KUMAR,R.R. STAURVERMANN, P.J. VE SAMİTAS, A. (2016). "The Effectsof Ict On Output per worker: A study Of The Chinese Economy", *Telecommunications Policy* 40(5): 102-11.

KAİTKOWSKI, D., PHİLİPS, P.C.B., SCHMİDT, P. VE SHİN, Y. (1992). "Testing The Null Hypothesis Of Stationarity Against The Alternative Of A Unit Root", *Journal of Econometrics*, 54 (3): 159-178.

JORGENSON, D.W. ve VU, K. (2016) "The ICTrevolution, World economic growth, and policy issues", *Telecommunications Policy* 40(5): 383-397.

JOHANSEN, S. VE JUSELİES, K. (1990) "Maximum Likelihood estimation and inference on cointegration with application to the demand for Money", *Oxford bulletin of economics and statistics*, 52(2).

JOHANSEN, S. (1991) "Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models", *Econometrica*, 55 (1), 1551-80.

MOSHİRİ, J. S. VE NİKPOOR, S. (2010). "International ICT Spillover," In: J. Steyn and G. Johanson, Eds., *ICTs and Sustainable Solutions for the Digital Divide: Theory and Perspectives*, Information Science Reference," doi:10.4018/978-1-61520-799-2.ch014.

NİEBEL, T. (2012). "ICT and Economic Growth –Comparing Developing, Emerging and Developed Countries, Center For European Economic Research", <http://ftp.zew.de/pub/zew-docs/dp/dp14117.pdf> (15.03.2017)

PARASIZ, İ. (2008). "Büyüme Teorileri", 3. Baskı, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa

SAID, S.E. ve DİCKEY, D.A. (1984), "Testing for Unit Roots in Autoregressive-Moving Averaga Model of Unknown Order", *Biometrika* 71(1),500-608.

SASSI, S. Ve GOAİED, M. (2013). "Financial Development, Ict Diffusion and Economic Growth: Lessons From Mena Region" *Telecommunications Policy* 37, pp. 252–261

ŞAHİN M., ve AŞAN S. (2015). "Küresel Krizin OECD Ülkeleri Bilgi ve İletişim Teknolojileri (Bit) İhracatı Üzerine Etkisi", *Journal of Life Economics*, 2 (1), pp.27-46.

ŞİRİN, S.R. (2015), *Yol Ayırımındaki Türkiye: Ya Özgürlük Ya Sefalet*, Doğan Egmont Yayıncılık, 14. Baskı, İSTANBUL.

TÜREDİ, S. (2013), "Bilgi Ve İletişim Teknolojilerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi:Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi", *Gümüşhane Üniversitesi sosyal Bilimler Elektronik Dergisi* sayı 7, ss. 298-322.

UNITED NATIONAL (2017) "The ICT Development Index (IDI): conceptual framework and methodology" (<https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/publications/mis2017/methodology.aspx>) (10.02.2018)

ÜNSAL, E. (2007). "Mikro İktisat", 7. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara

YAPRAKLI, S., ve SAĞLAM, T., (2010), "Türkiye’de Bilgi İletişim Teknolojileri ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1980-2008)", *Ege Akademik Bakış* 10 (2).

YAVAŞ, H.K., (2014). "Bilgi Ekonomisi ve Türkiye", *Üretim Ekonomisi Kongresi*, 21-22 Mart İstanbul.

THE RELATIONSHIP BETWEEN FREIGHT RATES AND DEMOLITION PRICES NAVLUN ORANLARIYLA GEMİ SÖKÜM FİYATLARI ARASINDAKİ İLİŐKI

Arş. Gör. Abdullah AÇIK¹

Doç. Dr. Sadık Özlen BAŐER²

Abstract

Maritime market has a derived demand structure, so a pickup in the world's economy will bring vitality to the market. Demolition prices in buoyant market are mainly affected by two factors: first, the demand for steel increases; second, the number of ships sent for demolition decreases because even old and obsolete ships can be profitably operated in good market conditions. So these two factors causes demolition prices to increase in parallel with freight rates. In this context aim of this study is to contribute existing limited literature by examining the relationship between shipping earnings and demolition prices at the macro level. Shipping earnings are represented by the Baltic Dry Index (BDI), and scrap prices are represented by India Demolition Prices. Correlation and regression analyzes are used as methods to determine the statistical relationships between the variables in the study. The result of both analyzes confirms the positive significant relationship between the variables.

Keywords: *Maritime Economics, Freight Earnings, Demolition Prices, Regression Analysis*

JEL Classifications: *C5, F44, R41, Q53.*

---

¹ Dokuz Eylül University, Maritime Faculty, İzmir, Turkey, e-mail: abdullah.acik@deu.edu.tr

² Dokuz Eylül University, Maritime Faculty, İzmir, Turkey, e-mail: ozlen.baser@deu.edu.tr

1. INTRODUCTION

Shipbreaking industry are carried out by a few countries in the world. These countries are India, Bangladesh, Pakistan, China and Turkey respectively based on their shares in 2016 (UNCTAD, 2016). As in these countries, shipbreaking activities had been carried out in other countries in previous years. But these activities have shifted to other regions through time. According to Stopford (2009), the main reasons for the regional shift through time were searches for cheap labor and regional high steel demand. So demolition activities are carried out in the countries that meet these requested conditions. Along with all these, ship demolition market is seen as an important field of employment and income source for hosts. The study of Sarraf et al. (2010) shows that the ship demolition activities contribute significantly to the domestic growth of host economies. Also Mikelis (2013) indicates that the sector is vital for economic growth of 5 nations besides domestic steel production. But there is more than that situation, demolition market acts as the balancing lever for shipping market when oversupply occurs (Jugovic et al., 2015).

Freight rates are determined by interaction between supply and demand. The most important single influence on ship demand is the world economy (Stopford, 2009:140). Fluctuations of freight rates causes a shortage or oversupply in transport capacity. This situation will return to cause rise or fall in freight rates. If demand exceeds supply, freight rates rise and market responds by investing new ships. If supply exceeds demand, freight rates fall and ship investors start to send their uneconomical or obsolete ships to the demolition market (Grammenos 2010:249). Randers and Göluk (2007) defined this situation like that when the pace of sending ships to the demolition market is faster than receiving ships from newbuilding market, oversupply is reduced. This will cause a new market balance at higher freight rates.

The reasons for sending ships to the demolition depend on some factors such as age, technical obsolescence, scrap prices, current earnings and market expectations (Stopford, 2009:158). Also activity levels in demolition markets fluctuates as in the freight market and there is no fixed age for ships that are sent to the demolition market. The economic life of the vessel depends on the current freight levels and expected future earnings (Grammenos, 2010). If the current levels of freight rates and expected future earnings are not satisfactory for shipowners, they evaluate the secondhand and demolition markets. But when the freight rates are low, demand for steel will be also low and consequently scrap prices in the demolition market will be reduced as a result of depression in the global economic activities. This is a big dilemma for shipowners since they expect high demolition prices when demand for steel and scrap prices are low (Karlis et al., 2016).

Although it is not known that the freight rates consist of interaction between supply and demand sides and that the ship's demolition prices are affected mainly by demand for steel, the studies that examine the relationship between freight rates and ship demolition prices are limited.

Mikelis (2007) analyzed some statistical data and found that there were a positive correlation between freight market and demolition prices. Furthermore he argued that demolition prices were also affected by supply of the vessel, internal demand for steel and differences in environmental and labor costs of demolition markets.

Another study that verified the study of Mikelis (2007) was investigated by Merikas et al. (2015). He argued that ship demolition market is one of the main supplier of steel industry, hence the market is affected by fluctuations in steel demand. High demand for steel triggers the offered demolition prices for ships to attract them into the recycling industry. Also he supported to view that, high demolition prices are offered when freight market conditions are favorable.

Knapp et al. (2008) examined the relationship between freight levels and decision to send a ship to the demolition market. He found that higher freight earnings have negative affect on the decision to send a ship to the demolition market.

In the parallel with this information, this study aims to contribute existing limited literature by examining the relationship between shipping earnings and demolition prices at the macro level.

2. METHODOLOGY

Pearson's correlation analysis and logarithmic linear regression model are used for analysis of this study. Pearson's correlation coefficient R, a measure of the strength and direction of the linear relationship between two variables, is defined as the (sample) covariance of the variables divided by the product of their (sample) standard deviations. The absolute value of Pearson correlation coefficients is no larger than 1. Correlations equal to 1 or -1 correspond to data points lying exactly on a straight line (Chang, 2014:78). Formula of the Pearson correlation is presented below.

$$r = \frac{n(\sum XY) - (\sum X)(\sum Y)}{\sqrt{[n(\sum X^2) - (\sum X)^2][n(\sum Y^2) - (\sum Y)^2]}} \quad (1)$$

After the Pearson's correlation coefficient is obtained by (1), t statistics of coefficient should be calculated to determine whether coefficient significant or not. Calculated t value by (2) is compared with table values of t-distribution. If it is bigger than critical value, this means the coefficient is significant.

$$t = \frac{r\sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r^2}} \quad (2)$$

The value obtained after the correlation coefficient is calculated by (1) is classified according to the absolute value of 1 if it is significant according to (2). It is considered to be very low in the range of 0.00-0.20, low in the range of 0.20-0.40, moderate in the range of 0.40-0.70, high in the range of 0.70-0.90 and very high in the range of 0.90-1.00 (Soh, 2016: 40).

Another analysis of the study, regression analysis is concerned with the study of the dependence of one variable on one or more other variables. The dependent variable are tried to be explained by the explanatory variables. The results that gained after analysis are used for estimating and/or predicting the mean or average value of the former in terms of the known or fixed values of the latter (Gujarati, 2004:18). Simple model of the regression equation is presented at (3). Y_i is the dependent variable of the equation, $\hat{\beta}_1$ is the predicted constant of the equation, $\hat{\beta}_2$ is the predicted coefficient of the X_i which is the independent variable in the model. At lastly $\hat{u}_i$ is the residuals that cannot be explained by existing model. (4) presents the calculation of the coefficient of

independent variable and (5) presents calculations of constant coefficient. And significances of the coefficients are calculated by (6).

$$Y_i = \hat{\beta}_1 + \hat{\beta}_2 X_i + \hat{u}_i \quad (3)$$

$$\hat{\beta}_2 = \frac{n \sum X_i Y_i - \sum X_i \sum Y_i}{n \sum X_i^2 - (\sum X_i)^2} \quad (4)$$

$$\hat{\beta}_1 = \bar{Y} - \hat{\beta}_2 \bar{X} \quad (5)$$

$$tstat(\hat{\beta}_1) = \hat{\beta}_1 / se(\hat{\beta}_1) \quad (6)$$

$$tstat(\hat{\beta}_2) = \hat{\beta}_2 / se(\hat{\beta}_2) \quad (6)$$

$$\ln Y_i = \ln \beta_1 + \beta_2 \ln X_i + u_i \quad (7)$$

Log-log regression model (7) is used for our study. One attractive feature of the log-log model, which has made it popular in applied work, is that the slope coefficient $\hat{\beta}_2$ measures the elasticity of Y with respect to X, that is, the percentage change in Y for a given (small) percentage change in X (Gujarati, 2004:176). Also using logarithmic values in data makes them continuous series.

After the estimation of regression equation, some stability and residual diagnostics tests are implemented to the model in order to check robustness condition of the model. Implemented stability tests in this study are cusum test, leverage plot test and influence statistics test. The tests that are related to residuals are Breusch-Godfrey serial correlation LM test, autocorrelation test, White heteroscedasticity test and Jarque-Bera normality test.

The CUSUM test is based on the cumulative sum of the recursive residuals. Cumulative sum is plotted together with 5% critical lines. If the cumulative sum goes outside the area between two critical lines, it means there is a parameter instability (Brown, Durbin, and Evans, 1975).

Influence statistics are a method that are used for discovering influential observations or outliers. The difference that a single observation makes to the regression results is measured by these statistics. Also they help to determine how different an observation is from the other observations in an equation's sample (Guide, 231). Influence statistics are important, because they allow the analyst to understand the impact of individual observations on the estimated regression model (Banerjee and Frees, 1997).

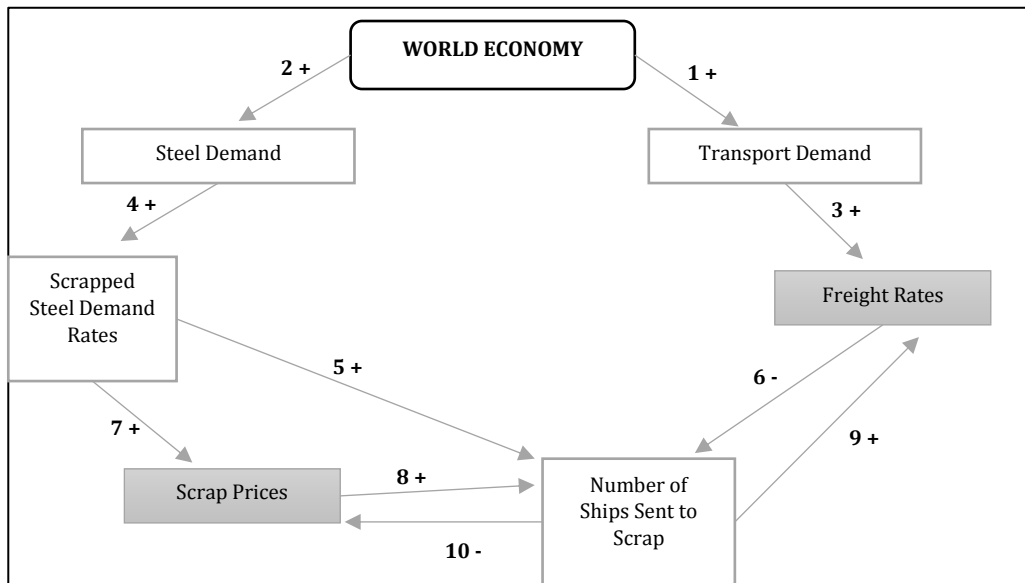
As influential statistics, leverage plots can be used for identifying influential observations or outliers. Leverage plots are the multivariate equivalent of a simple residual plot in a univariate regression (Guide, 232). The leverage plot is the inside picture of a fit that portrays the visual story for a linear model (Sall, 1990).

Theoretical model of the study is tried to be explained in the next section.

2.1. Research Model

Our model in our study consists of two variables. These are the Baltic Dry Index, which represents freight revenue, and India Demolition Prices, which represent scrap prices. The BDI is an index covering dry bulk shipping rates. The BDI provides an assessment of the price of moving the major raw materials by sea. The index takes account 26 shipping routes measured in time charter and voyage basis (Geman, 2008:181). The selection of other variable, India Demolition prices, stems from its strong position in the world in terms of the ship demolition sector in 2016 (UNCTAD, 2016). So it has the potential to represent general prices. Also, lack of data availability affected the sample size and range. Although the relationship between units in the market cannot be explained precisely in Figure 1, it represents an exemplary cycle. Numbers at arrows represent the phases, plus and minus signs refer to type of effect which may be positive or negative.

Figure 1. Research Model Concept of Study

According to my model, firstly the recovery in the economy will increase the demand for transport (1). At the same time, the economic buoyant will lead to an increase in demand for steel (2). Rapid demand increases in the economy will lead to an increase in freight rates, since in the short run, the ship's carrying capacity cannot be increased rapidly due to the construction period (3). On the other hand, the demand for scrapped steel will increase due to the revival in the steel sector (4). The increase in scrapped steel demand will generate an increase in the amount of ships sent to the demolition market (5). However, the increase in freight rates will also cause a decrease in the number of ships sent to the scrapping by generating pressure on the opposite side (6). As a result, scrap demanders will begin to offer higher scrap prices (7). This price increase will lead to a further increase in the number of ships going to the scrapping (8). The increase in the number of ships sent to the demolition market will cause an increase in freight rates by

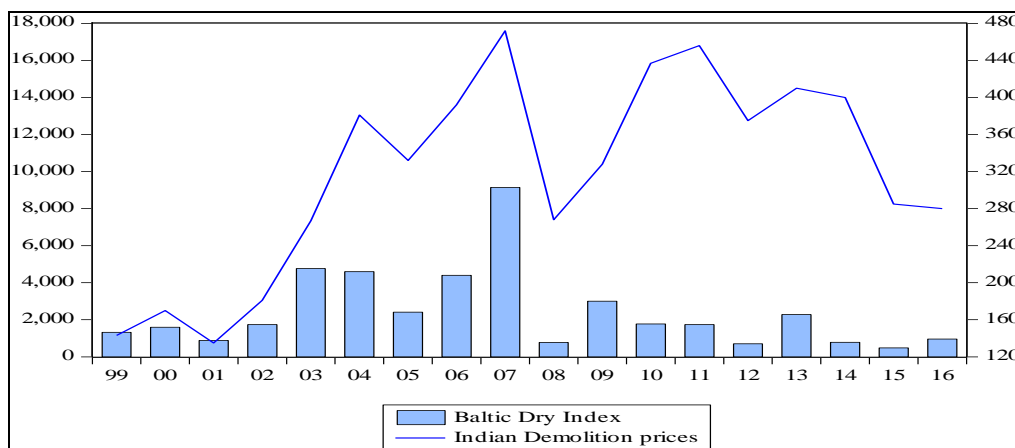
lowering the carrying capacity in the world (9) and will lead to a rise in supply in the scrap market and to a drop in scrap prices (10).

As can be understood from the research model, the reasons for the revival in the economy require both scrap prices and ship revenues to move in the same direction. Also it is clear that there is a statistically causal relationship between these two variables. The next sections continue with the definition of data and analysis of them.

2.2. Data

The dataset of the study consists of year end values Baltic Dry Index and Indian demolition prices. Period of the data covers the years between 1999 and 2016. Figure 2 shows the raw form of the series. The right axis belongs to scrap prices and the left axis belongs to BDI values. Scrap prices in the first year covered by the analysis were \$ 143 in 1999, followed by an increasing trend and reached \$ 472 in year 2007. Prices affected by the global crisis saw a sharp decline of \$ 268 in year 2008. Prices were around \$ 280 at below the average in 2016, the last year of the research. BDI, which was 1319 points in year 1999, the first year of our research, reached 9143 points in year 2007, when the economic explosion occurred. In year 2008, it fell to a level of 774 points with a sharp decline and closed at 961 points as of the end of year 2016.

Figure 2. Graphical Display of the Variables

Source: Athenian, Bloomberg.

Descriptive statistics showing the mean, minimum, maximum and distribution values of the data are shown in the Table 1. In addition, the data are presented in logarithmic and first difference taken form to be used in future analyzes. First difference taken form of BDI is not presented, because unit root tests in next sections confirms that logarithmic BDI is a stationary series.

Table 1. Descriptive Statistics of the Variables

	DEMO	BDI	Ln DEMO	Ln BDI	Δ Ln DEMO
Observations	18	18	18	18	17
Mean	317.3333	2407.167	5.693005	7.476435	0.039526
Median	330.0000	1738.000	5.799074	7.460490	0.089231
Maximum	472.0000	9143.000	6.156979	9.120744	0.388752
Minimum	135.0000	478.0000	4.905275	6.169611	-0.565992
Std. Dev.	107.7885	2163.645	0.398184	0.795132	0.263200
Skewness	-0.343876	1.835987	-0.790792	0.304671	-0.697401
Kurtosis	1.931965	6.187224	2.379730	2.313728	2.751142
Jarque-Bera	1.210276	17.73135	2.164609	0.631701	1.421911
Probability	0.545999	0.000141	0.338814	0.729168	0.491175

Source: Athenian, Bloomberg.

3. RESULTS

The variables that construct our econometric model have to be stationary to avoid spurious regression problems. So our analyzes start with the analysis of stationarity. The Augmented Dickey-Fuller test is one of the most widely used and accepted test, therefore it is used in our analyzes to determine whether the series are stationary or not. The null hypothesis involves this analysis implies that the unit root of the series. According to the results, the logarithmic BDI variable is stationary at 10% significance level whereas the logarithmic DEMO variable becomes stationary at 1% significance level when the first difference is taken as seen at Table 2.

Table 2. ADF Unit Test Results

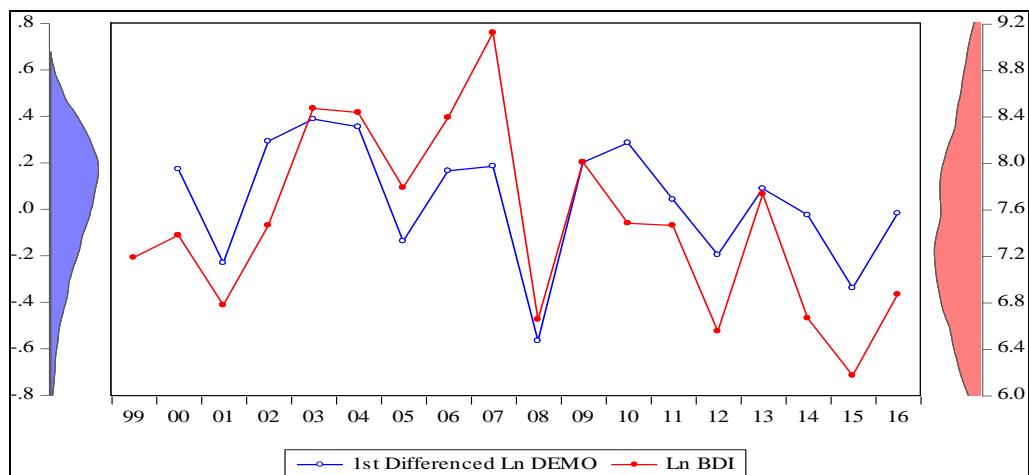
		Intercept	Trend and Intercept
Level			
Ln BDI		-2.904848*	-3.356110*
Ln DEMO		-2.137598	-1.497449
First Differences			
Δ Ln BDI		-1.373487	-4.479694**
Δ Ln DEMO		-4.053951***	-5.048197***
Critical Values	1%	-3.886751	-4.616209
	5%	-3.052169	-3.710482
	10%	-2.666593	-3.297799

Significance levels = * 10%, ** 5%, *** 1%

It is useful to look at the graphical display of our variables before going to the correlation analysis. As can be seen in Figure 3, the series usually move in the same direction as each other. This is a sign that there is a strong relationship between them in the positive direction.

Figure 3. Graphical Display of Converted Variables

Correlation analysis was applied to stationary data to determine the direction and power of the relationship between variables. As shown in Table 1, the Jorque-Bera probabilities of the data are less than 0.05, indicating that these data have normal distribution characteristics. For this reason, Pearson's correlation analysis was applied to these data. According to the results shown in Table 3, there is a significant positive correlation between the variables at a strong level. This positive strong correlation indicates that ship scrapping prices are also rising as maritime incomes rise. Correlation analysis gives information about the direction of movement of variables, but does not provide causality. For this reason, in order to be able to discover causality, the next step is regression analysis.

Table 3. Correlation Analysis Results

	Ln BDI	Δ Ln DEMO
Ln BDI	1.000000	
Δ Ln DEMO	0.733534 4.180026 0.0008***	1.000000

Significance levels = * 10%, ** 5%, *** 1%

As mentioned in the section on methodology, regression analysis consists of dependent and independent variables. It determines whether the dependent variable is explained by independent variables and, if so, it shows to what extent it is explained. As shown in the following mathematical expression, our dependent variable in model is Indian Demolition Prices and our independent variable is Baltic Dry Index.

$$Ln\Delta DEMO_i = Ln\beta_1 + \beta_2 LnBDI_i + u_i \tag{8}$$

The regression model was estimated by an econometric software according to the above equation and the results were presented in the Table 4. When the overall

significance of the model is considered, the model is significant according to the F test. The significances of coefficients are determined from the probability values at the end of the line. The coefficients are statistically significant because the probabilities are smaller than 0.05 as seen from the regression table below. The model's explanatory power is 53%, in other words, the changes in the BDI explain 53% of the changes in the DEMO. At this point, it is necessary to analyze the structure of the model and to test the assumptions of regression models before interpreting the model. First, actual, fitted, residual graph, cusum test, influence statistics and leverage plot analysis were used to test the structure of the model.

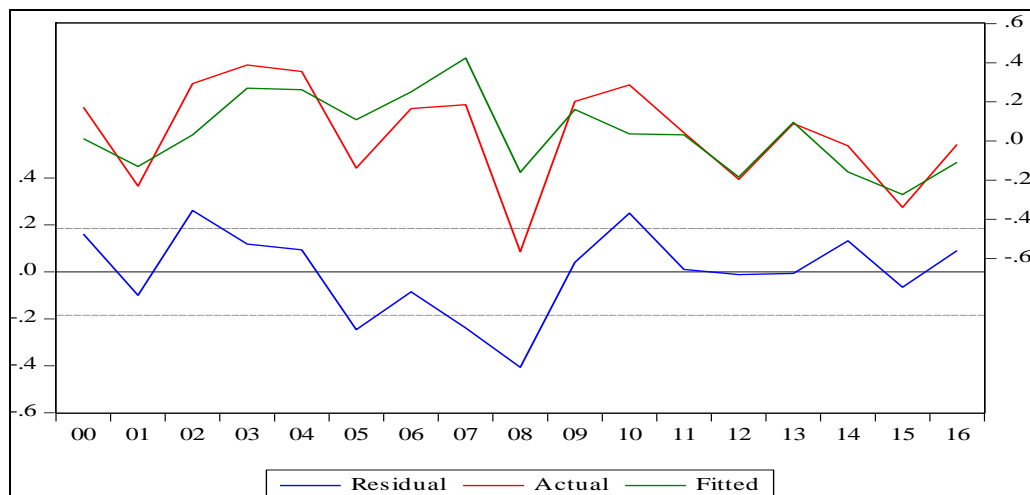
Table 4. Regression Model Equation Results

Dependent Variable: $\Delta \ln$ DEMO				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-1.733122	0.426437	-4.06419	0.0010***
Ln BDI	0.236555	0.056592	4.18002	0.0008***
R-squared	0.5380	F-statistic		17.47261
Adjusted R-squared	0.5072	Prob (F-statistic)		0.0008***

Significance levels = * 10%, ** 5%, *** 1%

Actual, fitted and residual graph is simple but effective method that can be used to examine the performance of the model we build. Figure 4 shows an unusual decrease in the actual value of the model in 2008. Our model predicted a decline, but the difference from the actual value was relatively high. This difference can also be observed in the residual line.

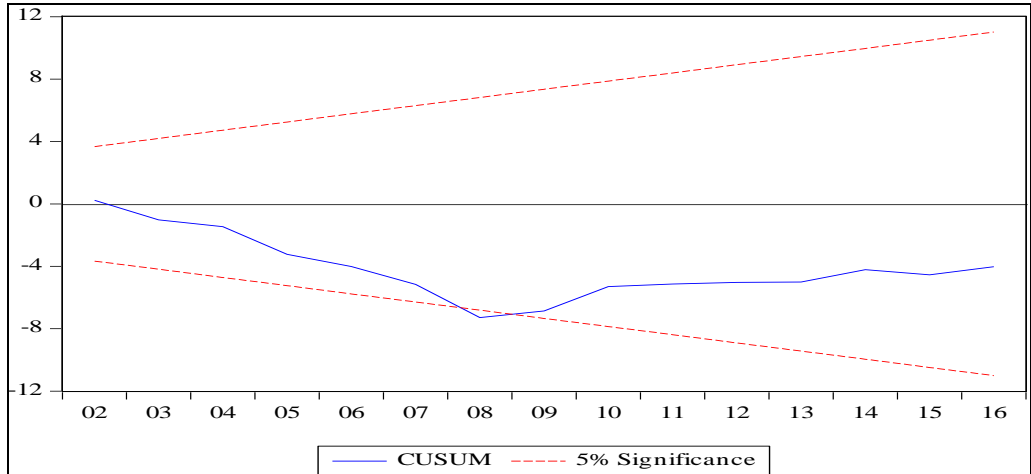
Figure 4. Residual, Actual and Fitted Values of the Regression Equation Model

As explained methodology section, Cusum test is used for determination of parameter instability. As seen Figure 5 below, cumulative sum of residuals exceeds the

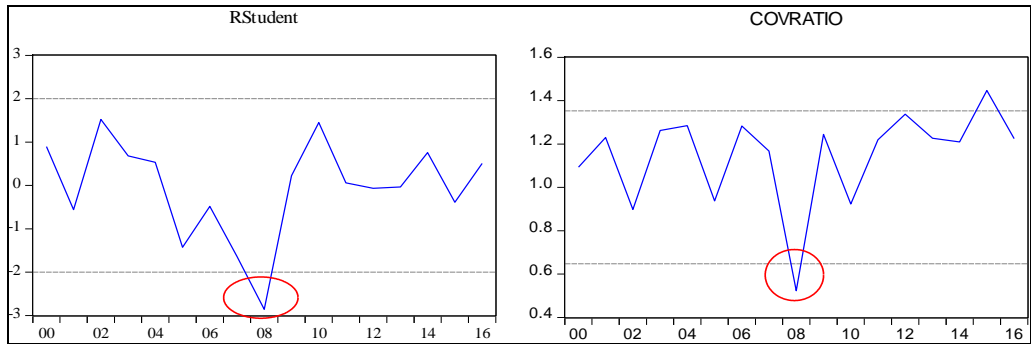
critical lines in 2008 which indicate a parameter instability. Influence statistics and leverage plot analysis are implemented for good measure.

Figure 5. Cusum Test Results of the Model

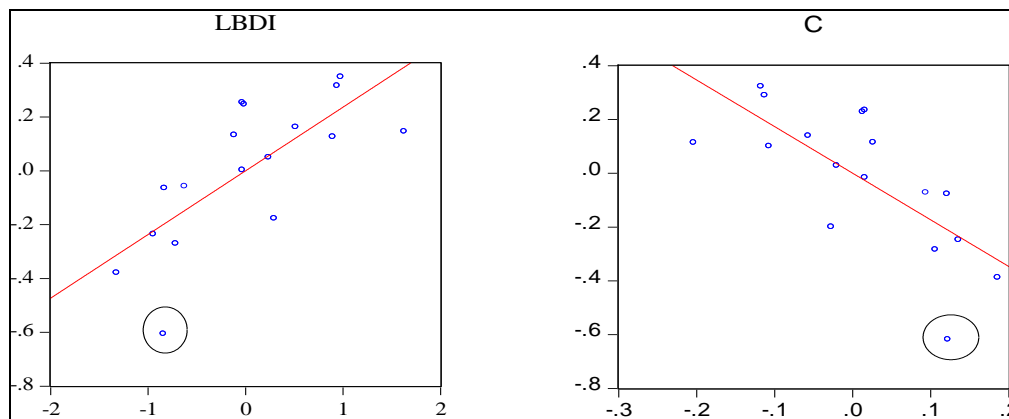
Influence statistics verify the results gained from previous test. As seen at the Figure 6 below, there is a big collapse in 2008 which indicates negative impact of this single parameter to complete model.

Figure 6. Influence Statistics of the Model

According to the leverage plot analysis, distribution of residuals are spread because of relatively low explanatory power of the model as seen at Figure 7 below. The 2008 parameter is circled to show and it is said to be apart from the other parameter plots.

Figure 7. Leverage Plot Analysis of the Model

As shown by the Cusum test, leverage plot test and influential statistics tests, it can be said that the model had a parameter instability in 2008. Therefore, a dummy variable is put in 2008 to try to increase both the stability of the model and the analysis of the effect of the big crisis in 2008.

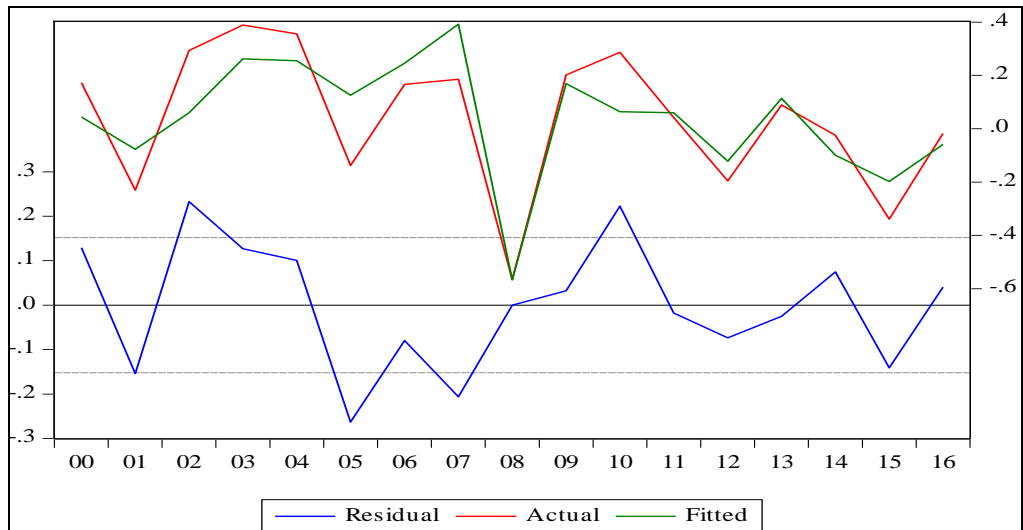
Table 5. Regression Model Equation Results

Dependent Variable: $\Delta \ln \text{DEMO}$				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-1.430756	0.366313	-3.90583	0.0016***
Ln BDI	0.199852	0.048281	4.13936	0.0010***
Dummy	-0.464565	0.162470	-2.859386	0.0126**
R-squared	0.708380	F-statistic	17.00385	
Adjusted R-squared	0.666720	Prob (F-statistic)	0.0001***	

Significance levels = * 10%, ** 5%, *** 1%

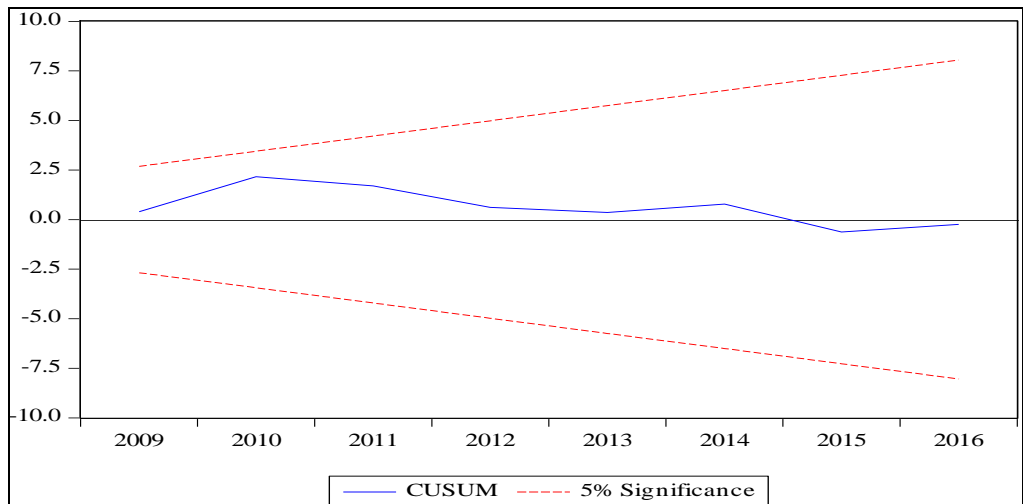
The estimation results of the regression equation are shown in Table 5. The dummy variable added to the model is also meaningful and has greatly increased the explanatory power of the model. The R-squared value reached a relatively high value of 0.70. According to F test, our model is significant as a whole. When the significance of the model variables is examined, it can be seen that all the variables in the model are significant. It is useful to check whether the model meets the some assumptions of regression equation before the interpretation of the coefficients. These assumptions relate to the residuals of the equation, and are listed as no autocorrelation, no partial correlation, no varying variance, and a normal distribution. It is necessary to see whether the structure of our model is improved with the help of the dummy variable before going through these analyzes. Actual, fitted, residual graph, Cusum test and leverage plot test are used for analyzing new structure of model.

Figure 8. Residual, Actual and Fitted Values of the New Regression Equation Model

As can be seen in Figure 8, the dummy variable added in 2008 contributed to a profound disparity in that year and a significant reduction in the portion that the model could not estimate. Thus the residual line in the graph has become more stable.

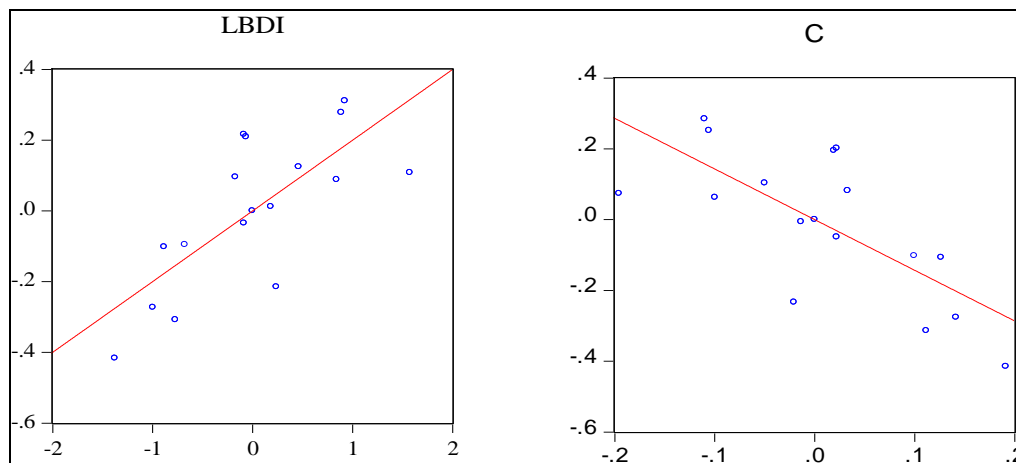
Figure 9. Cusum Test Results of the New Model

The instability seen in the previous graph of the same test is not visible in this graph. In other words, the breakdown in 2008 is corrected and the cumulative sum of residuals has become more stable as seen on Figure 9. In addition, the following leverage plot test confirms this improvement, because the split posture of the 2008 in previous test has been removed in this test as seen on Figure 10. The scattered position of the observations is due to the fact that the model's power of explanation is relatively low. The

selection of 2008 for dummies is based on the common interpretation of actual, fitted, residual test, influence statistics and leverage plot test.

Figure 10. Leverage Plot Analysis of the New Model

After an improvement in the structure of the model is achieved, it comes to test the assumptions of the regression equations for its residuals. Some of these requirements are no autocorrelation, no serial correlation, no changing variance, and their normal distribution. The Q-statistic correlogram test is one of the most common testimonies used to determine autocorrelation. The null hypothesis of this test reflects that there is no autocorrelation. 12 lags were selected for the correlogram and null hypothesis could not be rejected at the end of the test. Another commonly used test to detect serial correlation is the Breusch-Godfrey test, whose null hypothesis indicates that there is no serial correlation. 2 lags were selected and the null hypothesis could not be rejected in the test result according to the F test that is shown at Table 6. Since our sample is small, F test is considered when the results of such tests are interpreted.

Table 6. Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test Results

F-statistic	0.051979	Prob. F(2,11)	0.9496
Obs*R-squared	0.146010	Prob. Chi-Square(2)	0.9296

The changing variance can generate problems in the consistency of the estimators. Therefore, it is expected that the model established will not have this problem. One of the most common tests used to detect this problem is the White heteroskedasticity test. The null hypothesis of this test also assumes that the variance does not change. It can be concluded that there is no changing variance when the F test results are based on.

Table 7. White Heteroskedasticity Test Results

F-statistic	0.371499	Prob. F(2,12)	0.7749
Obs*R-squared	1.342339	Prob. Chi-Square(2)	0.7191
Scaled explained SS	0.560105	Prob. Chi-Square(2)	0.9055

The Jarque-Bera test, which we used to examine the normal distribution of variables before our correlation analysis, was used to test the normal distribution of residuals. The null hypothesis of this test is that the residuals are normally distributed. The non-rejection of the null hypothesis according to the probability of the test indicates that the residuals show normal distribution properties.

Table 8. Histogram Normality Test Results

Skewness	-0.110135
Kurtosis	2.230493
Jarque-Bera	0.453801
Probability	0.797000

As the assumptions of the regression equation are satisfied, we can pass to the interpretation of the coefficients stage. According to the regression equation coefficients, value of BDI is 0.199852 which indicates that 1% increase on BDI causes about 0.20% increase on demolition prices. The other independent variable of the model is dummy variable which represents the year 2008. Its coefficient is -0.464565 which shows that there was 46% decline in demolition prices in 2008 with the possible impact of the great economic crisis. Also according to our model changes in BDI explains 70% of changes in INDIA demolition prices.

4. CONCLUSION AND DISCUSSION

According to the research model obtained from the theoretical background of our work, freight rates are high when economic activities are buoyant. Therefore, even the old and inefficient vessels are able to make profit on the market by meeting their high operational expenses. Consequently, the number of ships sent to demolition decreases and the demand for steel increases due to the economic revival. As a consequence of these activities, the prices offered for demolition of the vessels reach high levels. Although the theoretical infrastructure of this important issue is strong in terms of maritime market, the empirical attention is not enough.

In this context, the aim of this study is to examine the relationship of the demolition prices with the freight earnings, which has a very important role in balancing the maritime market and to contribute existing limited literature by an empirical study.

As a result of our study, a positive relationship is found between demolition prices and freight revenues in the both of the analyzes made. Firstly, logarithmic data are checked for stationarity and are converted to stationary series if they have unit roots. According to the unit root test results, it is detected that BDI is stationary, while DEMO contains unit root and when the first difference is taken, unit root disappears. Secondly, Pearson's correlation analysis is performed because our series are normally distributed. As a result of the analysis, it is determined that there is a positive significant correlation between the variables at a strong level of 0.73.

Thirdly, a logarithmic regression model is established whose dependent variable is demolition prices and independent variable is freight revenues. Taking the logarithms of variables makes the analysis healthier because it makes the variables continuous. After the stability tests made after the initial setup of the model, an instability is detected in

2008 and a dummy variable is added to that year. Addition of this dummy is expected to increase both the model's explanatory power and to demonstrate the impact of the global economic crisis on the scrap sector. According to the results of the regression analysis, a 1% increase in freight revenue (BDI) leads to an increase about 0.2% in demolition prices (DEMO). Under the impact of the global economic crisis in 2008, scrap prices suddenly dropped by almost 46% according to the dummy variable. Explanatory power of the model is 0.70 which means changes in BDI explains 70% of changes in INDIA demolition prices.

According to the correlation analysis, moving variables together seems to generate a dilemma for shipping investors. Because scrap prices are high when the market is buoyant, but shipping investors expect high scrap prices when the market is depressed as Karlis et al. (2016) argued.

If the regression results are interpreted differently, a 1% decrease in freight revenue leads to a 0.2% drop in scrap prices. This can also be regarded as a demonstration of the short-run supply inelasticity of the maritime market. As scrap prices are a reflection of economic activity around the world, the greater the response of the maritime market confirms that it is very sensitive to global economic activities. Also that regression interpretation suggests the opportunity to capture opportunities for investors unlike the situation in the correlation analysis. Because the decline in scrap prices is even smaller despite the large declines in freight rates. This means that relatively inefficient and elderly shipowners may have enough time and profits to get out of the market when they feel bad signals on the market. For instance, a 50% drop in freight rates leads to a 10% decline in scrap prices. So that shipping investors have an alternative to protect their capital when bad signals from the market are started to be received.

The results obtained are consistent with the theoretical background of the maritime market and previous studies about this subject. Mikelis (2007) found a positive correlation between freight earnings and demolition prices. Also he argued that demolition prices are also affected by number of ships sent to the demolition and steel demand Merikas et al. (2015) supported to view that fluctuations in steel industry affect the ship demolition prices because demolition market is one of the main supplier of the steel industry. He also found that high demolition prices are offered when freight earnings are high as well. According to the Kanpp et al. (2008), high freight earnings have negative effects on sending ship to the demolition. This situation leads to an increase in scrap prices, because the number of ships sent to the demolition market decreases and economic activities are buoyant.

The biggest limitation of the study is that the data are limited. As is known, data sharing in the maritime sector is carried out by high paying platforms. This situation negatively affects limited budget research institutions in developing countries. However, it is thought that a small contribution has been made to the existing theory with limited possibilities. Further studies may make this relationship even more apparent with wider and more frequent data sets and different econometric methods.

REFERENCES

- Athenian Shipbrokers, S. A. (2017). Monthly Report. Retrieved September, 9, 2016.
- Banerjee, M., & Frees, E. W. (1997). Influence diagnostics for linear longitudinal models. *Journal of the American Statistical Association*, 92(439), 999-1005.
- Bloomberg Data Platform (2016), Baltic Dry Index, Retrieved August, 20, 2016
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society. Series B (Methodological)*, 149-192.
- Chang, M. (2014). *Principles of Scientific Methods*. New York: CRS Press
- Geman, H. (2008). *Risk Management in Commodity Markets: From Shipping to Agricultures and Energy*. UK: Wiley
- Grammenos, C. (2010). *The Handbook of Maritime Economics and Business*. Great Britain: MPG Books
- Guide, Eviews User's. *Quantitative Micro Software*. United States of America (2007).
- Gujrati, D.N. (2004). *Basic Econometric, (4th Ed.)*. The McGraw-Hill Companies. NewYork.
- Jugović, A., Komadina, N., & Perić Hadžić, A. (2015). Factors influencing the formation of freight rates on maritime shipping markets. *Pomorstvo: Scientific Journal of Maritime Research*, 29(1), 23-29.
- Karlis, T., & Polemis, D. (2016). Ship demolition activity: A monetary flow process approach. *Pomorstvo: Scientific Journal of Maritime Research*, 30(2), 128-132.
- Merikas, A., Merika, A., & Sharma, A. (2015, January). Exploring Price Formation in the Global Ship Demolition Market. *In 2015 Annual Meetings*.
- Mikelis NE. (2007, September). A statistical overview of ship recycling. In: *International symposium on maritime safety, security and environmental protection, Athens*.
- Mikelis, N. (2013, April). Ship recycling markets and the impact of the Hong Kong Convention. *In International Conference on Ship Recycling SHIPREC*.
- Randers, J., & Göluke, U. (2007). Forecasting turning points in shipping freight rates: lessons from 30 years of practical effort. *System Dynamics Review*, 23(2-3), 253-284.
- Sall, J. (1990). Leverage plots for general linear hypotheses. *The American Statistician*, 44(4), 308-315.
- Saraf, M., Stuer-Lauridsen, F., Dyoulgerov, M., Bloch, R., Wingfield, S., & Watkinson, R. (2010). Ship breaking and recycling industry in Bangladesh and Pakistan. *The World Bank Washington*.

Kaycheng Soh (2016). *Understanding test and exam results statistically: An essential guide for teachers and school leaders*. Springer, Singapore

Stopford, M. (2009). *Maritime economics 3e*. Routledge.

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) Statistics, *Ship Demolition Statistics*, 2016.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE KAMU HARCAMALARI EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: TODA YAMAMOTO NEDENSELLİK TESTİ¹

PUBLIC EXPENDITURES ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIP IN TURKISH ECONOMY: TODA YAMAMOTO CAUSALITY TEST

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ŞİT²

Dr. Öğr. Üyesi Haydar KARADAĞ³

Öz

Özellikle 1929 ekonomik bunalımından sonra, kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerinde önemle durulmuştur. Keynesyen iktisatçılar kamusal malların iktisadi büyümeyi olumlu etkileyeceğini savunurlar. Wagner Yasası'na göre ülkeler ekonomik olarak kalkındıkça kamu harcamaları artacaktır. Kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkisi, harcamanın türüne göre de farklılık gösterebilir. Bu çalışmada cari harcamalar, borç-faiz ödemeleri, transfer harcamaları ve yatırım harcamaları ve toplam kamu harcamaları değişkenlerinin ekonomik büyüme ile nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Analiz sonucunda literatürdeki çalışmalardan farklı olarak tüm değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre Keynes ve Wagner'in ortaya koyduğu görüşlerin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu belirtilebilir. Çünkü analiz sonucunda kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan Wagner kanununa benzer şekilde, ekonomik büyümenin kamu harcamalarını etkilediği görülmektedir. Sonuç olarak kamu harcamalarının Türkiye'nin ekonomik gelişiminde önemli bir politika aracı olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Wagner Kanunu, Keynesyen Görüş, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi.

JEL Sınıflandırması: E170, E600, O110.

Abstract

Especially after the economic crisis of 1929, the relation between public expenditures and economic growth has been emphasized. Keynesian economists argue that public goods will positively affect economic growth. According to the Wagner Law, public expenditures will increase as countries grow economically. The impact of public expenditures on economic growth may also vary depending on the type of expenditure. In this study, the causality relationship between current expenditures, debt-interest payments, transfer expenditures and investment expenditures and total public expenditure variables were tested. As a result of the analysis, bi-directional causality relation was found between all variables. Accordingly, it can be said that the views expressed by Keynes and Wagner are valid for the Turkish economy. Because, as a result of the analysis, it has been determined that public expenditure types have an effect on economic growth. On the other hand similar to Wagner's law, it seems that economic growth affect public expenditures. As a result, it can be said that public expenditures are an important policy tool in the economic development of Turkey.

Keywords: Economic Growth, Wagner Law, Keynesian Opinion, Toda-Yamamoto Causality Test.

JEL Classification: E170, E600, O110.

¹ Bu makale 22 Aralık 2017 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Sosyal ve İslami Bilimler kongresinde sunulan özet bildirinin geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, msit@harran.edu.tr

³ Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize, haydar.karadag@erdogan.edu.tr

1. GİRİŞ

Özellikle 1929 ekonomik bunalımından sonra incelenen ve üzerinde önemle durulan konulardan biri, Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkidir. Yapılan kapsamlı çalışmalarla birlikte konu geliştirilmiş ve böylece güncelliğini korumuştur. En kapsamlı ifade ile kamu harcamaları; altyapı harcamaları, tüketim harcamaları, genel kamu hizmetleri harcamaları, sosyal güvenlik ve refah harcamaları ile diğer kamu harcamaları gibi gruplara ayrılmaktadır.

Konuyla ilgili Keynesyen iktisatçılar kamu harcamalarının, özel girişimciler tarafından yapılamayan altyapı hizmetleri, sosyal güvenlik hizmetleri, kolluk kuvvetleri ve polis hizmetleri, savunma hizmetleri, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi kamusal malların üretimine yönelik olması sebebiyle “pozitif dışsallıklar” oluşturarak büyümeyi olumlu etkileyeceğini savunurlar. Nitekim ekonomik büyümeyi açıklamaya yönelik çalışmalarda da kamu harcamalarının büyüme denklemine dahil edilmesi bu yönde olmaktadır.

Karşı yönde ise Wagner Yasası bulunmaktadır. Alman bir iktisatçı olan Adolph Wagner’e göre kamu harcamalarının artmasının nedeni, gelirin artmasıdır. Dolayısıyla nedensellik ilişkisinin yönü gelirden kamu harcamalarına doğrudur. Wagner Yasası’na göre ülkeler ekonomik olarak kalkındıkça kamu harcamaları artacaktır (Ulucak, 2014: 82).

2. KAMU HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYİ ETKİLEME KANALLARI

Kamu sektörünün iktisadi büyüme üzerindeki etkisi incelenirken, üretken ve üretken olmayan kamu harcamaları arasında bir ayırım da yapılabilir. Bu durumda üretken ve üretken olmayan kamu harcamalarının bileşimleri önem kazanmaktadır. Üretken olmayan kamu harcamaları gelişmiş ülkenin iktisadi büyümesi üzerinde kısa ve orta dönemde negatif ve anlamsız bir etkiye sahipken, az gelişmiş ülkelerde kısa dönemde pozitif, orta dönemde negatif etkiye sahiptir.

Kamu harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi, harcamanın türüne göre de farklılık gösterebilir. Yapılan ampirik çalışmaların en önemli bulgusu, üretim artışı ile kamu tüketiminin GSYİH’deki payı arasında negatif ilişkinin bulunmasıdır. Ashauer ve Barro kamu yatırımları ile üretim artışı arasında pozitif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, üretken olan yatırımların aşırı miktarda yapılması durumunda üretken olmayan hale gelmesidir. Savunma ve transfer harcamaları büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahip görünmemektedir. Diğer yandan birçok çalışmada yüksek eğitim düzeyi ile büyüme ya da eğitime yapılan kamu harcamaları ile büyüme arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Easterly ve Rebelo, ulaşım ve iletişimle ilgili kamu yatırımları payındaki artışın da büyümeyle yakından ilişkili olduğunu belirtmişlerdir (Uzay, 2002: 159).

Barro’ya göre hükümetin tüketim harcamalarının reel gayrisafı yurtiçi hasılaya oranının büyüme ve yatırım ile negatif ilişkisi bulunmaktadır. Hükümet harcamalarının, vergi ile ortaya çıkan bozucu etkisi sonucu tasarruf oranı ve büyüme hızı azalmaktadır. Barro diğer yandan kamu açıklarının finansmanında vergileme yerine borçlanma yöntemi ile finansmanının tercih edilmesinin, belli varsayımlar çerçevesinde, bireylerin servet düzeyinde bir farklılık yaratmayacağını öngörmektedir. Çünkü bireyler sahip oldukları bonoları servet olarak değerlendirmediklerinden tüketim düzeylerinde herhangi bir artış olmayacaktır. Bu sebeple, hane halkları sahip oldukları bonoların devlet tarafından bir

sonraki dönemde anapara ve faiz ödemelerini gerçekleştireceğini bildiklerinden, tasarruf düzeylerini bu ana para ve faiz ödemelerini karşılayacak düzeyde artıracaklardır (Dornbusch ve Fisher,1998 ile Barro'dan aktaran, Gedik, 2009:249).

Wagner, kamu harcamalarının milli gelirden daha hızlı büyüdüğü bir ekonomide kamu harcamalarının kaçınılmaz olarak ekonomik büyümeye sebep olacağını belirtmiştir. Bu öneriye göre, nedenselliğin gelirden devlet harcamalarına olduğu yönde kamu harcamalarının artışını etkilemektedir. Öte yandan Keynesyen iktisat, nedenselliğin kamu harcamalarından milli gelire doğru olduğunu ve kamu harcamalarını ekonomik büyümeyi teşvik için bir ekonomik politika aracı olarak görmektedir. Bu çalışmanın amacı da, Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyerek tartışmaya katkıda bulunmak ve Türkiye ekonomisinde hangi yasanın geçerli olduğunu belirlemektir.

3. LİTERATÜR

Genel olarak konuyla ilgili literatürdeki çalışmalar Keynesyen teori ile Wagner kanununun test edilmesi yönünde olmuştur. Yurtdışında yapılan çalışmalara bakıldığında Landau (1986) 27 ülkeyi kapsayan çalışmasında en küçük kareler (EKK) regresyon yöntemini kullanmış ve ekonomik büyümeden kamu harcamalarına yönelik tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ram (1986), ise 1960-1980 dönemi için Türkiye'nin de içinde bulunduğu toplam 115 ülkeyi incelemiştir. Panel veri analizi sonucunda analize konu olan 100 ülkede kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında olumlu 15 ülkede ise olumsuz bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Ram'in çalışmasına benzer bir çalışmada da Scully (1989) az gelişmiş ve gelişmiş 115 ülke ekonomisini baz alarak Ram (1986) ile aynı dönem ve yöntemi kullanmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu anlaşılmıştır. Barro (1991), ise çalışmasında yatay kesit analizini kullanmış ve kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmada 1960-1985 döneminde 98 ülkeyi kapsamıştır.

2000 yılında yapılan bir çalışmada ise Kweka ve Morrisey, söz konusu ilişkiyi Tanzanya ekonomisi için incelemişlerdir. Eş bütünleşme ve Granger nedensellik testini kullandıkları çalışma sonucunda verimli kamu harcamalarında meydana gelen artışın düşük büyüme hızıyla karşılık bulduğu, tüketim harcamalarında meydana gelen artışın ise negatif büyüme ile sonuçlandığı kanaatine varılmıştır. Huang (2006), 1966-2002 yıllarını Tayvan ekonomisi üzerinden araştırmıştır ancak Wagner Kanunu'nu doğrulayan bir bulgu elde edememiştir.

Türkiye ekonomisinin ele alındığı çalışmalarda ise; Terzi (1998), zaman serisi verileri ile Wagner Kanunu'nu test etmiş ve Türkiye ekonomisi için 1938-1995 döneminde milli gelirin kamu harcamalarını etkilediğini bularak Wagner Kanunu'nu doğrular sonuçlara ulaşmıştır. Uzay (2002), regresyon analizi yaptığı çalışmasında iki sektörlü üretim fonksiyonunu kullanarak Türkiye'de ortaya çıkan ekonomik büyümenin yapılan kamu harcamalarında meydana gelen artışlardan olumlu bir şekilde etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

Kar ve Taban (2003), ise 1971-2000 dönemi verileri üzerinden eş bütünleşme testi uygulamışlardır. Araştırmada eğitim harcamaları, sağlık harcamaları, sosyal güvenlik harcamaları ile altyapı harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde meydana getirdiği

etkiler irdelenmiştir. Sonuç olarak sosyal yönü ağır basan kamu harcamalarının ise ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği ancak altyapı harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bağdıçen ve Başer (2009), yılındaki çalışmalarında ise bu çalışmaya benzer olarak Toda-Yamamoto Nedensellik analizini yapmışlardır. Çalışmada Türkiye'deki kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi herhangi bir şekilde etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Uysal ve Mucuk (2009), ise 1980-2006 verileri için Johansen-Juelius eş bütünlük testi sonucunda kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu saptamışlardır. Bunun yanında VECM testi ile de kısa vadede kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan bir başka çalışmada ise Tan vd.,(2010), Toda-Yomamoto nedensellik testi ile altyapı harcamalarının GSYİH'yı etkilediğini, eğitim harcamaları ve GSYİH arasında ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir.

Meksika ekonomisi için iki aşamalı bir Engle-Granger nedensellik testi kullanarak, Iniguez-Montiel (2009) da gelirden devlet harcamalarına uzanan tek yönlü nedensellik bulmuştur. Samudram ve arkadaşları (2009) Malezya ekonomisinde uzun vadede GSMH'den hükümet harcamalarına doğru nedensellik olduğunu ve bu ekonomide Wagner Yasasının desteklendiğini tespit etmiştir.

Kalam ve Aziz (2009), hem kısa vadede hem de uzun vadede Bangladeş ekonomisi için Wagner yasası lehine sonuçlara ulaşmıştır. Tang (2009), Malezya için ayrıştırılmış verileri kullanarak, ulusal gelirden eğitim, savunma ve sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik bulmuştur. Lamartina ve Zaghini, (2011) G7 ülkeleri için Wagner'in Yasasını destekleyen kanıtlar bulmuşlardır. Çalışmada panel tahmin yöntemleri kullanılmıştır.

Etiyopya ekonomisinin konu edildiği çalışmada Menyah vd. (2013), 1950-2007 verileri ile eşbütünlük testi sonucunda iki değişken arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca bu çalışmada da, bootstrap nedensellik testi sonucunda GSYİH değişkeninden kamu harcamaları değişkenine doğru nedensellik tespit edilmiştir.

Mohammadi (2015) çalışmasında 6 Doğu Asya ekonomisi için 1960-2008 verileri üzerinden konuyu incelemiştir. Yöntem olarak panel eşbütünlük testlerinin uygulandığı çalışma sonucunda, yüksek büyüme oranlarına rağmen, Japonya ve Güney Kore dışındaki hipotezi destekleyecek çok az gösterge tespit edilmiştir.

4. AMPİRİK BULGULAR

Türkiye ekonomisi özelinde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini test edebilmek için cari harcamalar, borç-faiz ödemeleri, transfer harcamaları ve yatırım harcamaları ve toplam kamu harcamaları bağlamında araştırılmıştır. 1980-2016 dönemine ait yıllık veriler, Kalkınma Bakanlığı ve Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün (BÜMKO) veri tabanından elde edilmiştir. Analizde GSYİH (EB), cari harcamalar (CH), yatırımlar (Y), borç faiz ödemeleri (BF), diğer transferler (DT) ve toplam kamu harcamalarından (TK) ile simgelenmiştir. Ek 1'de analize konu olan kamu harcama çeşitlerine ilişkin bazı veriler sunulmuştur.

Doğal logaritması alınarak, analize dâhil edilen veriler üzerinden öncelikle birim kök testi yapılmıştır. Tablo 1'de kamu harcamalarını etkileyen ekonomik faktörlerin

araştırılmasında kullanılacak olan değişkenlerin ADF birim kök test sonuçları bulunmaktadır.

Analize konu olan model şu şekildedir.

$$LEB_t = \sum_{j=1}^n \beta_{1j} LEB_{t-j} + \sum_{i=1}^n \beta_{2i} LCH_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{3i} LY_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{4i} LBF_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{5i} LDT_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_{6i} LTK_{t-i} + u_{1t} \quad (1)$$

Modelde LEB ekonomik büyümenin logaritmik değerini, LCH toplam cari harcamaların, LY yatırımların, LBF borç faiz ödemelerinin, LDT diğer transferlerin ve LTK ise toplam kamu harcamalarının logaritmik değerlerini ifade etmektedir. Burada, u_{1t} bozucu terimlerinin ilişkisiz oldukları varsayılmaktadır.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKEN	SABİTLİ		TRENDLİ VE SABİTLİ	
	t-istatistik	Kritik Değer	t-istatistik	Kritik Değer
EB	-3,8012 * [7]	-3,6891 (%1) -2,9718 (%5) -2,6251 (%10)	-3,3299*** [6]	-4,3393 (%1) -3,5875 (%5) -3,2292 (%10)
CH	-3,7146* [7]	-3,4728 (%1) -2,8800 (%5) -2,5767 (%10)	-2,7993 [9]	-4,0183 (%1) -3,4390 (%5) -3,1438 (%10)
Y	-3,4563** [9]	-3,6998 (%1) -2,9762 (%5) -2,6274 (%10)	-1,6483 [9]	-4,3393 (%1) -3,5875 (%5) -3,2292 (%10)
BF	-1,6601 [1]	-3,6329 (%1) -2,9484 (%5) -2,6128 (%10)	-2,8225 [1]	-4,2436 (%1) -3,5442 (%5) -3,2046 (%10)
ΔBF	-4,2615* [0]	-3,6329 (%1) -2,9484 (%5) -2,6128 (%10)	-4,1952* [0]	-4,2436 (%1) -3,5442 (%5) -3,2046 (%10)
DT	-0,6126 [9]	-3,6998 (%1) -2,9762 (%5) -2,6274 (%10)	-0,5366 [9]	-4,3393 (%1) -3,5875 (%5) -3,2292 (%10)
ΔDT	-2,1219 [3]	-3,6537 (%1) -2,9571 (%5) -2,6174 (%10)	-0,1552 [0]	-4,2732 (%1) -3,5577 (%5) -3,2123 (%10)
ΔΔDT	-2,6430*** [4]	-3,4768 (%1) -2,8818 (%5) -2,5776 (%10)	-3,8250 * [4]	-4,0239 (%1) -3,4417 (%5) -3,1454 (%10)
TK	3,1912 [2]	-3,6329 (%1) -2,9484 (%5) -2,6128 (%10)	1,0193 [2]	-4,2528 (%1) -3,5484 (%5) -3,2070 (%10)
ΔTK	-2,2540 [0]	-3,6329 (%1) -2,9484 (%5) -2,6128 (%10)	-3,8453** [1]	-4,2528 (%1) -3,5484 (%5) -3,2070 (%10)

Not: Köşeli parantez içindeki değerler AIC kriterine göre belirlenen gecikme uzunluklarını belirtir.

*, **, *** notasyonları sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyine göre değişkenin durağanlığını belirtmektedir. Δ parametresi birinci farkı, ΔΔ parametresi ikinci dereceden farkı göstermektedir.

ADF birim kök sınavına göre ekonomik büyüme, cari harcamalar ve yatırım harcamaları değişkenleri düzey değerlerinde durağan iken, borç-faiz ödemeleri ve toplam kamu harcamaları değişkenleri birinci farkında, diğer transferler değişkeni ise ikinci farkı alınarak yapılan teste göre durağanlaşmıştır.

Tablo 2'deki bulgulara göre, tüm değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Yani bağımlı değişkenimiz ekonomik büyüme değişkeni tüm kamu harcama çeşitlerini etkilemekte iken, diğer tüm kamu harcama çeşitleri de büyüme değişkenini etkilemektedir, doğal olarak ekonomik büyüme değişkeni ile toplam kamu harcamaları değişkeni arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir. Gecikme uzunlukları SIC kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

HİPOTEZLER	GEÇİKME UZUNLUĞU (K+D _{MAX})	WALD (X ²)	P DEĞERİ	SONUÇ
EB ≠>CH	2	5,0837	0,028	Nedensellik vardır.
CH ≠>EB	2	8,2329	0,014	Nedensellik vardır.
EB ≠>Y	3	13,8151	0,017	Nedensellik vardır.
Y ≠>EB	3	14,3363	0,006	Nedensellik vardır.
EB ≠>BF	1	2,8244	0,092	Nedensellik vardır.
BF ≠>EB	1	6,2737	0,012	Nedensellik vardır.
EB ≠>DT	2	7,5917	0,022	Nedensellik vardır.
DT ≠>EB	2	6,5758	0,047	Nedensellik vardır.
EB ≠>TK	2	8,4004	0,028	Nedensellik vardır.
TK ≠>EB	2	20,6225	0,011	Nedensellik vardır.

Not: Gecikme uzunlukları SIC kriterine göre seçilmiştir. Tablodaki ≠> notasyonu ise; ilgili iki değişken arasında gösterilen yönde Granger nedensellik ilişkisi olmadığı hipotezini ifade etmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme ile ilişkisi araştırılmıştır. Bu bağlamda ilk bölümde kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi etkileme kanalları açıklanmış ve konuyla ilgili yapılan yurt içi ve yurt dışı çalışmalar sunulmuştur. Ampirik analiz kısmında ise cari harcamalar, borç-faiz ödemeleri, transfer harcamaları ve yatırım harcamaları ve toplam kamu harcamaları değişkenlerinin ekonomik büyüme ile nedensellik ilişkisi test edilmiştir.

Analiz sonucunda tüm değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Buna göre Keynes ve Wagner'in ortaya koyduğu görüşlerin Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu belirtilebilir. Çünkü analiz sonucunda kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir böylece Keynes'in hipotezi geçerli olmaktadır. Öte yandan ekonomik büyümenin kamu harcamalarını etkilediği görülmektedir ki bu durumda Wagner hipotezi geçerlidir. Sonuç olarak kamu harcamalarının Türkiye'nin ekonomik gelişiminde önemli bir politika aracı olduğu ve Türkiye'de ekonomi politikası aracı olarak kamu harcama politikalarının kullanılmasının gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Bagdiğen, M., & Beşer, B. (2009). Ekonomik Büyüme İle Kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkinin Wagner Tezi Kapsamında Bir Analizi: Türkiye Örneği, *Zonguldak Karaelmas University Journal of Social Sciences*, 5(9).
- Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün (BÜMKO), Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2016), <http://www.bumko.gov.tr/TR,4461/butce-gider-gelir-gerceklesmeleri-1924-2016.html> (Erişim Tarihi: 01/12/2017).
- Barro, R. J. (1991). Economic Growth in A Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 407-443.
- Gedik, M. (2009). Kamu Açıklarına İlişkin Maliye Politikası Uyarlamaları ve İktisadi Etkileri, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, 2008, s.245-268.*
- Huang, C. J. (2006). Testing Wagner's Law Using Bounds Test And A New Granger Non-Causality Test: Evidence For Taiwan. *J Am Acad Bus*, 8(2), 86-90.
- Iniguez-Montiel, A.J., (2009), "Government expenditure and national income in Mexico: Keynes versus Wagner", *Applied Economics Letters*, Vol. 17, pp 887-893.
- Kalam, M.A. and Aziz, N., (2009), "Growth of Government Expenditure in Bangladesh: An Empirical Enquiry into the Validity of Wagner's Law", *Global Economic Journal*, Vol. 9, pp. 1-20.
- Kar, M. ve S. Taban. (2003). Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 58 (3), Temmuz-Eylül 2003,145-169.*
- Kweka, P. J. and Morrissey, O. (2000), Government Spending and Economic Growth, Credit Research Paper, Centre for Research in Economic Development and International Trade, University of Nottingham, No 00/6, May 2000.
- Lamartina, S., & Zaghini, A. (2011). Increasing public expenditure: Wagner's law in OECD countries. *German Economic Review*, 12(2), 149-164.
- Landau, D. (1986). Government and Economic Growth in The Less Developed Countries: An Empirical Study For 1960-1980. *Economic Development and Cultural Change*, 35(1), 35-75.
- Menyah, K., & Wolde-Rufael, Y. (2013). Government expenditure and economic growth: The Ethiopian experience, 1950-2007. *The Journal of Developing Areas*, 263-280.
- Mohammadi, H., & Ram, R. (2015). Economic development and government spending: An exploration of Wagner's hypothesis during fifty years of growth in East Asia. *Economies*, 3(4), 150-160.
- Ram, R. (1986). Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data, *The American Economic Review*, No 76/1, pp.191-203.
- Samudram, M. Nair, M. and Vaithilingam, S., (2009) "Keynes and Wagner on government expenditures and economic development: the case of a developing economy", *Empirical Economics* , Vol. 36, pp. 697-712.

- Scully, G. W. (1989). The Size of The State, Economic Growth and The Efficient Utilization of National Resources. *Public choice*, 63(2), 149-164.
- Tan, B. K., Merter, M. ve Özdemir, Z. A. (2010), Kamu Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Bir Bakış: Türkiye, 1969-2003, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 25-39.
- Tang C. F., (2009), "An examination of the government spending and economic growth nexus for Malaysia using the leveraged bootstrap simulation approach", *Global Economic Review*, Vol.38, pp. 215-227.
- Terzi, H. (1998). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi Üzerine Ekonometrik Bir İnceleme, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Sayı: 142, s.67-78.
- Ulucak, R., & Şentürk Ulucak, Z. (2014). Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 81-98.
- Uysal, D., & Mucuk, M. (2009). Türkiye Ekonomisinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(527), 39-48.
- Uzay, N. (2002). Kamu Büyüklüğü ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği (1970-1999) , *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 19.

EK 1: Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Bütçe Giderlerinin Dağılımı (2007-2016) Bin TL

Yıl	Personel Giderleri	S.G.K. Ödemeleri	Mal ve Hizmet Alımları	Cari Transferler	Sermaye Giderleri	Sermaye Transferleri	Borç verme	Faiz Harcamaları	Toplam Kamu Harcamaları
2007	43.568,839	5.804,535	22.257,921	63.291,858	13.003,480	3.542,364	3.845,795	48.752,891	204.067,683
2008	48.856,322	6.407,540	24.411,518	70.360,437	18.515,893	3.173,794	4.643,753	50.661,305	227.030,562
2009	55.946,887	7.208,283	29.798,912	91.975,805	20.071,509	4.319,248	5.697,647	53.200,894	268.219,185
2010	62.315,338	11.062,515	29.184,905	101.857,081	26.010,306	6.772,643	8.857,174	48.298,762	294.358,724
2011	72.914,142	12.849,764	32.797,259	110.498,851	30.905,295	6.738,618	5.671,305	42.231,558	314.606,792
2012	86.462,710	14.728,208	32.893,602	129.477,019	34.365,315	6.006,362	9.537,423	48.416,047	361.886,686
2013	96.235,367	16.306,461	36.386,232	148.742,593	43.767,278	7.665,522	9.135,057	49.986,050	408.224,560
2014	110.370,088	18.928,941	40.800,579	162.282,182	48.200,817	7.706,603	10.549,810	49.913,317	448.752,337
2015	125.051,412	21.044,781	45.563,391	182.671,028	57.199,129	10.438,226	11.332,887	53.004,239	506.305,093
2016	148.856,931	24.695,845	53.936,587	224.871,910	59.444,060	8.881,418	12.756,029	50.246,537	583.689,317

Kaynak: BÜMKO, Bütçe Gider-Gelir Gerçekleşmeleri (1924-2016).

BANKA İŞGÖRENLERİNİN SOSYAL SERMAYE VE İŞ TATMİNİNE İLİŞKİN ALGI DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA¹

A RESEARCH ON DETERMINING THE SEVERAL LEVELS OF SOCIAL CAPITAL AND BUSINESS IN BANK HOLDERS

Öğr. Gör. Dr. Emel ABA ŞENBAYRAM²

Dr. Öğr. Üyesi Cuma ERCAN³

Öz

Günümüzde ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal alanda bir bütünleşmenin yaşandığı aşikârdır. Özellikle teknolojik ve iletişim alanındaki gelişmeler, fiziki ve insan sermayesi yetersiz bırakmakta, bunun sosyal sermaye ile güçlendirilmesi gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu durum iş hayatında “neye sahip olduğun veya neyi bildiğin değil kimi tanıdığın önemlidir” sözünün haklılığını kanıtlar niteliktedir. Çalışmada, işgörenlerin sosyal sermaye birikimlerinin iş tatmin düzeylerine etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, Şanlıurfa, Gaziantep ve Diyarbakır’da faaliyet gösteren toplam 310 banka yetkilisi ile yapılan araştırmada, banka işgörenlerinin sosyal sermaye algı düzeyinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal sermayenin işgörende iş tatmini sağladığı ve bireysel ve örgütsel performansa artı değer kazandırdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşgören, Sosyal Sermaye Birikimi, İş Tatmini Düzeyi

JEL Sınıflandırması: G 20, G41.

Abstract

Today, it is obvious that an integration in economic, political, cultural and social context is experienced. In particular, developments in technological and communication fields leave physical and human capital inadequate, and it is necessary to strengthen this with social capital. This is evident in business life, "it is important that you know what you have or what you do not know." In the study, it was aimed to investigate the effect of occupations on job satisfaction levels of social capital accumulation. For this purpose, it was determined that the level of perception of social capital of bank employees was high in the survey conducted with 310 bank officials in Şanlıurfa, Gaziantep and Diyarbakır. It has also been found that social capital provides job satisfaction in occupations and adds value to individual and organizational performance

Keywords: Occupation, Social Capital Accumulation, Job Satisfaction Level.

JEL Classification: G 20, G41.

---

¹Bu çalışma Kilis 7 Aralık Üniversitesi SBE İşletme ABD’de, Emel ABA ŞENBAYRAM tarafından hazırlanan “Bankaların, Sosyal Sermayesi Güçlü İşgören Kayıplarına Karşı Tutumu: “GAP Bölgesi Örneği” konulu doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

²Harran Üniversitesi Süruç Meslek Yüksek Okulu, emel.aba@harran.edu.tr

³Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İ.İ.B.F., cercan@kilis.edu.tr

1. GİRİŞ

Ekonomik gelişmelerdeki dinamiklik ve esneklik, yıpratıcı rekabet koşulları, yaşamın birçok alanında var olan alternatifler (mal, marka, iş, işgören, örgüt vb.), eğitim, bilişim ve teknolojik olanaklar, bireyleri, örgütleri hatta ülkeleri daha yoğun bir uğraş içerisine sokmaktadır. Böyle bir durumda, rekabet ortamında artı değer yaratacak her türlü unsur önem teşkil etmektedir. Ekonominin dinamik yapısı zaman içerisinde “ ne üretirsem onu satarım” anlayışı yerini “neyi nasıl üretirsem satabilirim” anlayışına bırakmıştır. Hizmet sektörü başta olmak üzere piyasadaki müşteri memnuniyeti algısı da alternatiflerin türemesi ile değişikliğe uğramıştır. Diğer bir deyişle mevcut rekabet koşulları müşteri sayısının yüksekliğinden ziyade müşteri sadakatinin ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durumda güven temelli oluşturulan ilişkilerin finansal getiri sağlayabilecek ortamların yaratılması ve bunun sürdürülebilirliğinin sağlanması da oldukça önemlidir.

Kişi, kurum ve ülkelerarası güvene dayalı ilişkilerin ekonomik bir yansıması olan sosyal sermaye, günümüzde örgütlerin gelişmişlik düzeylerini sadece ekonomik sebeplere bağlı olmadığını göstergesidir. Örgütlerin ekonomik alandaki başarısı sadece sahip olduğu finansal varlık, yetenekler veya sosyal ağlara bağlı değil aynı zamanda çalışanlarının da beşeri ve sosyal yeteneğine bağlıdır. Bireyler çalışmaları oldukları örgütlere performansları ile katkı sağlarken varlıkları ile de olumlu yönde etkileyebilmektedirler. Özellikle beşeri sermayelerinin yanında sağlıklı iletişim ağlarına sahip olan ve bu ağları değere dönüştürebilme kabiliyetine sahip olan işgörenler, bireysel ve örgütsel getiriyi arttıracaktır. Aynı koşullar altında yer alan işgörenler arasında sosyal sermayesi yüksek olan ve bunu işyerinin lehine kullanabilen işgörenler kuşkusuz tercih edilenler arasında yer alacaklardır. Dolayısıyla söz konusu işgörenlerin iş yerinden memnuniyetleri ve bağlılıkları da oldukça önemlidir. Günümüzde beşeri sermayelerinin yanında güçlü sosyal sermaye birikimine sahip olan işgörenlerin, tercih edilen değil tercih eden konumunda bulduklarını da söyleyebiliriz. Bu durum, başta temel taşı güvenin oluşturduğu bankacılık sektörü olmak üzere tüm sektörler için geçerliliğini korumaktadır.

2. GENEL ÇERÇEVDE SOSYAL SERMAYE

Küreselleşmenin de etkisi ile son yıllarda başta ekonomi olmak üzere dünyada birçok platformda hızlı bir değişim ve gelişim süreci başlamıştır. Söz konusu sürece ayak uydurabilme çabası, doğrudan ve dolaylı olarak tüm kişi, kurum ve ülkeleri kapsamlı alanına çekmektedir. İletişim ve bilgi teknolojisinde geline son nokta, dünyanın küçük ve tek bir pazara dönüştüğünün kanıtı niteliğindedir. Dolayısıyla bu durum iş hayatında “neyi bildiğin değil, kimi tanıdığın önemli” sözünün neden sıkça kullanıldığını açıklamaktadır. Günümüzde çalışanlar arası diyalog ve ortak paydada buluşabilme imkân ve gayretleri, kurumların performans değerlemesi açısından bu dinamikleri göz ardı etmelerinin mümkün olmadığını göstermektedir. Bu noktadan hareketle “güvene dayalı karşılıklı ilişkiler” şeklinde açıklanabilecek olan sosyal sermayenin çalışma hayatındaki ehemmiyeti netleşmektedir.

İktisadi bir geçmişe sahip olan sermaye kavramı hala bazı az gelişmiş ülkelerde ekonomik anlamda her şeyin tek sebebi ve sonucu olarak görülmektedir. Sermayenin sadece para ve paranın satın alabildiği her türlü kıymetli varlık olarak algılandığı toplumlarda refah düzeyi tam olarak sağlanamaması, eşit temel koşullara sahip gelişmiş

ve az gelişmiş toplumlar arasındaki farkı ortaya koyan unsurlardan en önemlisi sayılmaktadır. Toplumun, bilim çevrelerinin ve kamu otoritelerinin çalışma alanında yoğun bir şekilde işgal eden sermaye kavramı çağın getirdiği yenilik ve ihtiyaçlara göre yeniden ele alınmış ve şekillenmiştir.

Toplumların ekonomik ve siyasal alandaki faaliyetlerinin sosyal çevre olgusu zemininde şekillendiren sosyal sermayenin, kavramsal olarak tek bir ifadesinin yapılması mümkün değildir. Geniş bir çalışma alanına sahip olan bu kavram yıllar boyunca birçok çalışmada farklı açılardan tekrar tekrar tanımlanmaya ve ölçülmeye çalışılmıştır. Bu durum sosyal sermaye kavramının tanımlanmasında belirsizliğe yol açarken zengin bir altyapıya kavuşmasını sağlamıştır. Sosyal sermaye kavramının ilgi çekici olmasının, farklı disiplinlerin ortak noktası olmasından mı yoksa kavramın çok yönlü bir anlatım zemininde olmasından mı kaynaklanır bilinmez ama net bir tanımlamaya sahip olmamasının temelinde farklı bakış açılarının yattığı kesindir.

Çerçevede tanımlayacak olursak sosyal sermaye; en az iki taraf arasında kurulabilen güvene dayalı, yatay (aynı toplum kesimleri arası) ve dikey (yönetenle yönetilen, farklı toplum kesimleri arası) karakterli ilişkilerin yoğunluğudur.(Karagül,2012:93) Yani sosyal sermaye; ilgili toplumdaki ekonomik, sosyal ve siyasal alandaki başarı ve istikrarla yakından ilişkilidir. Bu nedenle insana ve sosyal değerlerin gelişimine yatırım yapmak, küresel rekabette başarılı olmayı kolaylaştırmaktadır.(Karagül ve Dündar, 2006:64) Dünya Bankası ise sosyal sermayeyi şu şekilde açıklamaktadır(Word Bank, 1998:1);

Bir toplumun sosyal sermayesi, insanlar arasındaki etkileşimi yöneten ve ekonomik ve sosyal kalkınmaya yardımcı olan kurumları, ilişkileri, davranışları ve değerleri içermektedir. Bununla birlikte sosyal sermaye, sadece toplumu destekleyen kurumların bir toplamı değil; aynı zamanda onları bir arada tutan bir yapıştırıcıdır. Kişisel ilişkiler, güven ve toplumu "bireylerin topluluğu" olarak tanımlayan ortak bir "yurttaşlık" hissi olarak ifade edilen sosyal davranış için paylaşılan tüm değerler ve kuralları içermektedir.

Fiziki, finansal ve beşeri sermaye kavramları baştan itibaren iktisat disiplini içinde ortaya çıkmış ve geliştirilmiş oldukları halde, sosyal sermaye onlardan farklı olarak iktisattan, sosyoloji, işletme, siyaset bilimi ve sağlık bilimlerine kadar değişen pek çok disiplinde eş zamanlı olarak geliştirilmektedir. Ekonomik, sosyal ve siyasi alanları birleştiren ve bu nedenle de farklı analiz düzeylerinde ele alınması gereken sosyal sermaye kavramının, tanımlanması ve ölçülmesi halen sorunludur. Başta iktisat ve sosyoloji olmak üzere siyaset bilimleri, eğitim sosyolojisi, organizasyon bilimleri gibi farklı disiplinler, kendi kuram ve yöntemleri ile kavramı tanımlama ve ölçme çabalarını oldukça zenginleştirmişlerdir. Bu yöndeki çabaların aynı zamanda disiplinler arası sınırların aşılmasına yaptığı katkı ise belki de işin en ilgi çekici ve önemli tarafıdır(Eselcan, 2009:248).

Sosyal sermayenin unsurları, sosyal sermayenin oluşturulmasını ve geliştirilmesini sağlayan ve birbirleriyle etkileşim içerisinde olan kaynaklar ve aynı zamanda sosyal sermayenin de birer sonucu olabilen olgulardır(Ögüt ve Erbil, 2009:15). Putnam (1993) sosyal sermayeyi, "sosyal kurumun koordine edilmiş eylemlerini kolaylaştırarak toplumun etkinliğini arttıran güven, normlar ve sosyal ağlar gibi

özelliklerdir” şeklinde tanımlarken unsurların her birinin (güven, norm ve ağlar) kavramı şekillendirirken ve başlı başına birer olgu olduğu da belirtilmelidir. Sosyal sermayenin ölçümü ve analizi hususunda sıklıkla kullanılan unsurların, toplumun ahlak ve düzeni konusunda önemli birer faktör oluşu, her birinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekliliğini doğurmaktadır.

Güven; Sosyal sermayenin öncü isimlerinden Putnam ve Coleman güvenin sosyal sermayenin anahtar ögesi olduğu konusunda fikir birliği sağlarken, Bourdieu çalışmalarında güvenden dolayı olarak bahsetmektedir. Fukuyama ise güveni sosyal sermayenin ana ögesi olarak tanımlayarak sosyal sermayeyi bir toplumda güvenin hüküm sürmesiyle oluşan kapasite olarak tanımlamıştır(Field,2008:88). Sosyal sermayenin oluşması ve sürdürülebilirliği hususunda önemli rol oynayan güven olgusunun ekonomik başarı ve demokrasinin gerekli koşulu olması yönündeki fikir birliği oldukça kuvvetlidir. Toplumsal güven düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde başarılı büyük şirketlerin varlığı tesadüf değildir. Dolayısıyla bireysel ve toplumsal güven düzeyinin başarı ve istikrarla paralel olduğunu aşıkârdır.

Normlar; Bireylerin eylemler karşısındaki düşünce ve davranış biçimlerini belirleyen, toplumsal açıdan değerlendirildiğinde bağlayıcı olma özelliği olan, işlevlerine, içeriklerine ve uygulanma türlerine göre birbirinden farklılık gösteren, zaman ve gelişmelere göre değişiklik gösterebilen yazılı ve yazılı olmayan kurallar bütünüdür. Bireylerin davranışlarını sınırlayıcı etkisi olması sebebiyle normlar benimsendikten ve çoğu üyelerce kabul edildikten sonra dinamik bir baskı aracına dönüşebilmeleri muhtemeldir. Bireyler toplum tarafından benimsenmeyen davranışlardan kişisel amaçlara ters düşmesine rağmen uzak durabilirler. Bu nedenle normlar bazı durumlarda sosyal baskı niteliği taşıyabilmektedir (Eren, 2006: 116). Bireylerin toplumsal düzeni bozmadan, hedeflerini gerçekleştirebilmelerini kolaylaştıran normlar, sosyal sermayenin kalitesi ve istikrarı açısından oldukça önemlidir. Toplumsal düzenin somut hali diyebileceğimiz bu kurallar bütünü her bireysel çıkarların göz ardı edilerek toplumsal çıkarların ön plana alındığı bir yapıdır. Dolayısıyla bu şekildeki bir anlatım ile normların her şartta sosyal sermaye açısından olumlu sonuçlar çıkarılacağını söylemek doğru olmayacaktır.

Sosyal Ağlar; Sosyal bir varlık olan insanın, diğer kişi ve gruplarla iletişim halinde olması doğası gereği var olan bir durum olmakla birlikte, yatay ve dikey eksenlerdeki iletişimi hayat kalitesi için oldukça önemlidir. Gerekli ihtiyaçların giderilmesi veya bir takım amaçların gerçekleştirilmesi için gerekli olan iletişim ağları fiziksel, yasal, örfi veya davranış şeklinde olabilmektedir. Dolayısıyla öznelere birbirlerine yaklaştıran iletişim ağlarının bütünü oluşturulan ağlar, sosyal sermayeyi var eden temel bileşenlerden biridir. Sosyal sermaye ile ilgili yapılmış olan çalışmaların odak noktasında ağların, sosyal sermayeyi tasarlayan bir unsur olduğu düşüncesi yatmaktadır. Sosyal sermayenin ana fikri, sosyal iletişim ağlarının değerli bir servet olduğudur. İletişim ağları, sosyal bağlılık için bir temel oluşturur; çünkü sosyal bağlılık, karşılıklı avantajlar için- yalnız insanların doğrudan tanıdıklarıyla değil- bir kişinin diğeriyle ortaklaşa çalışmasını sağlar (Field,2008:16).

Woolcock (1998)'a göre diğer tüm koşullar sabit iken, yüksek sosyal sermaye sahip toplumların daha güvenli, daha temiz, daha sağlıklı, daha kültürlü, daha iyi yönetilen ve genelde daha az sosyal sermayeye sahip olanlara kıyasla daha mutlu olduklarını ileri sürmektedir. Çünkü ona göre, sosyal sermayesi yüksek olan toplumların

üyeleri iyi işler bulabilir ve bu işi muhafaza edebilir, kamusal yarara dönük projelere aracı olabilir, sözleşmeli düzenlemeleri uygulamaya geçirebilir, mevcut kaynakları daha etkin kullanabilir, çözüme yönelik önerileri daha barışçıl bir biçimde yorumlayabilir ve böylece sorunlara daha uygun çözümler üretebilirler (Michael,1998:155).

3. İŞ HAYATINDA SOSYAL SERMAYE

Ekonomik sermayenin elde edilmesi, artırılması ve muhafaza edilebilmesi süreci, beşeri sermayenin sosyal sermaye ile pazarlanabilmesi süreci ile paralellik göstermektedir. Diğer bir deyişle akademik hayatın iş hayatına geçişi ile sahip olunan beşeri sermayenin, etkin ve verimliliği için sosyal sermaye aracılığı ile reklam ve pazarlığının yapılması gerekmektedir. Beşeri ve hatta entelektüel sermaye için katalizör görevi üstlenen sosyal sermaye, sosyal ağlar ve karşılıklılık ilkesi dâhilinde bireylerin mevcut koşullarda istenilen hedeflere ulaşılmasını hızlandırmaktadır. Bu noktada belli bir doyuma ulaşan birey, karşılıklı güven, iyi niyet, işbirliği, dayanışma gibi birçok topluma fayda sağlamaya yönelik fikirlerle hareket edecektir. Böylece sosyal sermaye sayesinde toplumda sinerji ve iş birliği oluşmuş oluşacak, çok yönlü ve birbirini destekleyecek faaliyetlerin arttığı görülecektir.

Bireyin iş arama sürecinin mümkün oldukça daha kısa ve daha az tahrip edici olmasını sağlayan sosyal sermaye, işi iyileştirme sürecinde de oldukça etkilidir. İşgücü piyasası ile ilgili yapılan çalışmalarda iş arayanların çoğunun arkadaşları ve aileleri vasıtasıyla iş buldukları belirtilmiştir (Montgomery, 1991: 1408). Sosyal sermaye ve kariyer arasındaki ilişkinin incelendiği birçok çalışmada ise sosyal sermayenin bireyleri sistem içerisinde meşrulaştırırken elde edilen sosyal sermaye birikimi ile kariyer planlamasında etkin rol oynadığı yönündeki görüşünü desteklemektedir. Seibert ve arkadaşları, sosyal sermaye ve kariyer başarısı arasındaki ilişki ile ilgili yaptıkları araştırmada, sosyal sermayenin, örgüt içinde bireyin daha fazla bilgiye zamanında erişme, daha çok finansal ve maddi kaynağa erişme ve sosyal sistem içinde daha görünür, meşru hale gelmeyi sağlayarak kariyer başarısını etkilediği belirtilmiştir. Çalışmada kariyer başarısı, mevcut ücret, bütün kariyer boyunca ilerlemeler ve kariyer tatmini olarak ele alınmıştır (Seibert, Maria, Robert, 2001: 219-225).

Önceleri örgütlerin odak noktası müşteri sayısının fazla oluşu iken şimdilerde önemli olan sadık müşterilerin devamlılığını sağlamaktır. Artan rekabet ve alternatifler örgütleri bu yönde strateji geliştirmeye itmiştir. Aynı durumun işgücü piyasası için de geçerli olduğunu söylemek gerekmektedir. Örgütler birçok açıdan güçlendirilmiş işgörenleri tercih etmekte ve iş yerine bağlılıklarını arttırmayı hedeflemektedirler. Özellikle hizmet sektöründe faaliyet gösteren örgütlerde sosyal ve beşeri sermaye birikimine sahip işgörenlerin iş yerinde devamlılığını sağlamak oldukça önemlidir. Sosyal sermaye birikimi güven esasına dayalı ilişkilerden oluşması sebebiyle müşteri-çalışan ilişkisinin muhafaza edilebilmesi ve söz konusu bu bağın sürekliliğini sağlamak örgüt için hayati öneme sahiptir.

3.1. İş Tatmin Düzeyi ve Sosyal Sermaye İlişkisi

Sosyal sermaye bireyleri, kazandıkları güven, dürüstlük, adalet, dayanışma, fedakârlık gibi sosyal erdemleri toplumsal çıkarlar doğrultusunda kullanmaya ve teşvik ettirmeye yarayan bir mekanizmadır. Bu mekanizmayı harekete geçiren en önemli faktör ise güven duygusudur. Bu doğrultuda bahsedilen, bireylerin birbirlerine, topluma, idari ve siyasi otoriteye olan döngüsel güven hareketidir. Güven duygusu çalışanların iş tatmin

düzeylerini, motivasyonlarını, aidiyet duygularını arttırırken, örgütlerin de performansları üzerinde etkili olan doğal bir güçtür. Bu durum da, karşılıklı güven esasına dayalı sosyal sermayenin, işyeri verimliliğini ve işgören performansını doğrudan etkilediği söylenebilmektedir. Hodson (1997) çalışmasında güvenin ve sosyal desteğin yanında grup dayanışması da sosyal sermaye ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirdiğini belirtmiştir. Sosyal sermayenin temelinde iyi niyet ve birbirine yardım etme isteği vardır. Grup dayanışması, bireyin işini daha anlamlı kıldığı gibi işiyle özdeşleşmesini de sağlamaktadır. Bu ise bireyin iş tatminini arttırmaktadır. Requena (2003) çalışmasında, sosyal sermayenin işyerinde hem yaşam kalitesinin hem de iş tatminin en önemli belirleyici olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca sosyal aktörler arasında kolektif eylemi kolaylaştıran işbirlikçi ilişkiler düzeni olarak ele alınan sosyal sermaye, çalışanın, örgütün ve iş ortamının özelliklerinden çok daha güçlü bir iş tatmini belirleyicisi olduğu saptanmıştır.

Zaman içerisinde kalifiye eleman olma algısındaki değişim, bireylerin bu husustaki eğilimlerini de değiştirmiştir. İş piyasasında bireylerin beşeri sermayelerinin yanı sıra etkin ve verimli bir şekilde kurulan iletişim ağlarının güven esası ile sosyal sermaye dönüştürülebilmesi ve bunun doğru zaman ve yerde kullanabilmesi önem kazanmıştır. İşgörenlerin bu bilince sahip olması ve bu doğrultuda sisteme yön vermesi tek taraflı bir güç değildir elbette ki. Söz konusu bilincin sağlanması ve yönetilmesinde yöneticilerin beklentileri, ekonomik koşullar, insan ihtiyaçları, teknoloji, küreselleşme gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Özellikle bilgi teknolojisinin iş hayatında ivme kazanması örgüt ve yöneticileri bu yönde plan ve stratejiler yaratmaya itmıştır.

Beşeri ve sosyal sermaye açısından belirli bir düzeye erişmiş olan ve bu sermaye birikimlerini olumlu çıktılara dönüştürebilme kabiliyetine sahip olan işgörenin, iş yerine bağlılığı yöneticiler tarafından istenilen bir durumdur. Aynı şekilde söz konusu işgörenlerin de örgüt ve yöneticilerden yüksek ücret, mevkii, maddi olanaklar, terfi vb. gibi bir takım beklentilere sahiptir. Bu beklentilerin gerçekleşmesi veya gerçekleştirilebilecek fırsatların yaratılması işgörenin iş yerine bağlılığını arttırırken, aksi durum işgörenin işinde tatminsizlik yaşamasına ve nihai sonuç olarak işten ayrılma düşüncesi ile karşı karşıya gelmesine sebep olabilecektir. Bu durum, şu bakış açısı ile de irdelenebilir: Eğer işgören beşeri ve sosyal sermaye birikimini iş yeri sayesinde elde edebilmiş ve bundan istediği düzeyde getiri elde etmiş ise iş yerine minnet duygusu ile bağlanacaktır. Eğer işgören beşeri ve sosyal sermaye birikiminde iş yerinin herhangi bir katkısı yok ise, işgören beklentilerinin gerçekleşmemesi halinde kendini iş yerine bağlı hissetmeyecek ve daha iyi fırsatları değerlendirebilecektir.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde, işgücü piyasasında işgörenlerin beşeri sermayelerinin (bilgi, beceri, tecrübe) yanında sosyal sermaye birikimlerinin de bireysel ve örgütsel açıdan artı değer yaratmaktadır. Çalışanların sahip oldukları sosyal çevre, bireylerin iş hayatındaki başarısını arttırdığı gibi iş yerinin de piyasa içerisindeki başarısını ciddi oranda etkilemektedir. Sosyal çevresi güçlü olan bireyler çalıştıkları yerlere maddi, manevi katkılar sağlarken yokluklarıyla söz konusu yerlerde bir takım kayıplara sebep olabilmektedir. Belirli bir sosyal sermaye düzeyine erişmiş ve bunu değere dönüştürebilme kabiliyetine sahip olan işgörenin işe ve iş yerine karşı memnuniyeti de

oldukça önemlidir. Bu noktadan hareketle çalışmada, bireylerin sosyal sermaye ve iş tatmin algı düzeylerinin tespiti amaçlanmıştır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı ve Örneklem Seçimi

Araştırmanın kapsamını, hedef kitle olarak GAP Bölgesi'nde faaliyet gösteren tüm bankalar oluşturmaktadır. Ancak araştırmanın başladığı tarihlerde ülke gündemindeki terör olayları, birçok il ve ilçede başlatılan sokağa çıkma yasakları ki söz konusu olayların çoğunlukla GAP Bölge İllerinde gerçekleşmiş olması araştırmayı sınırlandırmıştır. Bölgedeki güvenlik problemi ve kaos ortamı sebebiyle araştırma GAP Bölgesi'ni temsilen bölgenin en büyük üç ili olan Diyarbakır, Gaziantep ve Şanlıurfa ile sınırlandırılmıştır.

Araştırma kapsamındaki illerde, Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa'da toplam 52 banka ve 346 şube bulunmaktadır. Gaziantep'te, toplam banka sayısı 23, toplam şube sayısı, 167, Diyarbakır'da, toplam banka sayısı, 15, toplam şube sayısı 97, Şanlıurfa'da toplam banka sayısı 14, toplam şube sayısı, 82 olarak belirlenerek tam sayıma gidilmiştir. Bu kapsamda örneklem, her bankayı bir işgören temsil edecek şekilde, görüşmelerin yapıldığı sırada kurumda bulunan en yetkili kişi şeklinde alınmıştır. Süreç sonunda toplamda 310 banka çalışanından veriler elde edilerek sonuçlar analiz edilmiştir. Kalan 36 bankanın araştırmaya dahil edilememesi, Diyarbakır'ın bazı illerindeki bir takım güvenlik sorunları ve bazı banka yöneticilerinin anketi doldurmayı reddetmesinden kaynaklanmaktadır.

4.3. Verilerin Elde Edilmesi ve Analizi

Araştırmada birincil veri toplama yöntemlerinden biri olan anket uygulaması kullanılmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında tesadüfi olmayan örneklem yöntemi kolayda örneklem tercih edilmiş ve araştırma yüz yüze uygulanmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Anket formunun birinci bölümünde demografik sorular yer alırken ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci bölümlerinde 5'li Liket ölçeğine göre düzenlenmiş ifadeler yer almaktadır.

Anket formlarının değerlendirilmesinde ve sonuçların elde edilmesinde Tablo 1'den yararlanılmıştır. Söz konusu tabloya göre aritmetik ortalamalarının 1'e yakın olması değişkenlerin yüksek derecede algılandığını, 5'e yakın olması ise değişkenlerin düşük derecede algılandığını göstermektedir.

Tablo 1. Aritmetik Ortalamaların İsabet Ettiği Sonuç Değerlendirme Tablosu

Değer (Aritmetik Ortalama)	Sonuç
00,1-1,00	Oldukça Yüksek Algı
1,01-1,99	Yüksek Algı
2,00-2,99	Orta Düzey Algı
3,00-3,99	Düşük Algı
4,00-5,00	Oldukça Düşük Algı

Verilerin analizinde kullanılan tanımlayıcı analizler kapsamında frekans ve yüzde analizi, aritmetik ortalama ve standart sapma değerlerinin elde edilmesinde SPSS 16.0 (Statistical Package for the Social Sciences) istatistik paket programından yararlanılmıştır. Öte yandan verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin tespit

edilmesi için Kolmogorov-Smirnov (K-S) testi yapılmış ve ölçeklerin geçerliliğini ve etkin gruplandırılmalarının sağlanabilmesi için Keşifsel Faktör Analizinden yararlanılmıştır.

Ölçeklerin güvenilirliğinin değerlendirilmesinde en yaygın metot olan Cronbach alfa testinden yararlanılmıştır. Değerkenlerin alfa değerleri aşağıdaki Tablo 2'de görölmektedir. Literatürde Cronbach alfa katsayısı 0,70'den büyük olması sosyal bilimlerde içsel güvenilirlik için yeterli kabul edilmiştir.(Baum ve Wally,2003:1117) Tabloda da göröldüğu üzere araştırmada kullanılan ölçeklerin t alfa değerlerinin 0,70'den büyük olduğu tespit edilmiş olup, her iki ölçeğin güvenilirliğinin ise yüksek düzeyde olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2. Ölçeklerin Güvenilirlik Değerleri

Değerkenler	Soru Sayısı	Cronbach Alfa (a) Değerleri
İş Tatmini Ölçeği	13	0,84
Sosyal Sermaye Algısı Ölçeği	11	0,83
Tüm Değerkenler için Alfa Katsayısı	24	0,84

3.4. Bulgular ve Değerlendirme

Çalışmanın bu bölümünde araştırmaya ilişkin; güvenilirlik analizi, keşifsel faktör analizi ile banka yöneticilerinin öncelikle demografik özellikleri hakkında bilgi verilmiş olup; sosyal sermaye ve iş tatminine ilişkin algı düzeylerinin belirlenmesi amacıyla frekans dağılımı, ortalama ve standart sapma değerlerine ilişkin bilgiler sunulmuş ve değerlendirmeler yapılarak analiz sonuçları yorumlanmıştır.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		F	%
Cinsiyet	Kadın	160	51.6
	Erkek	150	48.4
Yaş	18-24	9	2.9
	25-34	143	46.1
	35-44	106	43.2
	45-54	47	15.2
	55 ve üzeri	5	1.6
Medeni Durum	Evli	232	74.8
	Bekar	68	21.9
	Dul/Boşanmış	10	3.2
Eğitim	Lise	5	1.6
	Ön Lisans	24	7.7
	Lisans	254	81.9
	Yüksek Lisans	26	8.4
	Doktora	1	0.3
Yabancı Dil Biliyor musunuz?	Evet	195	62.9
	Hayır	115	37.1
Kaç Yıldır Bu İlde Çalışıyorsunuz?	1-5 Yıl	78	25.2
	6-10 Yıl	55	17.7
	11-15 Yıl	15	4.8
	16 Yıl ve Üstü	162	52.3
Şu anki İşyerinizde Kaç Yıldır Çalışıyorsunuz	1-5 Yıl	141	45.5
	6-10 Yıl	105	33.9
	11-15 Yıl	22	7.1
	16 Yıl ve Üstü	42	13.5
İşinizden Memnun musunuz?	Evet	249	80.3
	Hayır	19	6.1
	Kısmen	42	13.5
İş Yerinizdeki Pozisyonunuz Nedir?	Şube Müdürü	89	28.7
	Müdür Yardımcısı	70	22.6
	Uzman	24	7.7
	Servis Yetkilisi	75	24.2
	Diğer	52	16.8
Pozisyon Olarak Olmak İstedığınız Yerde misiniz?	Evet	222	71.6
	Hayır	88	28.4

Yukarıdaki Tablo 3.'deki demografik özellikler incelendiğinde; araştırmaya katılanların %51.6'sı kadın ve %48.4'ünün erkek olduğu görülmektedir. Örneklemin cinsiyet faktörüne göre dengeli bir dağılıma sahip olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların grupları incelendiğinde, 18-24 yaş arası %2,9, 25-34 yaş arası %46,1, 35-44 yaş arası %43,2, 45-54 yaş arası %15,2 ve 55 yaş üzeri ise %1,6'dır. Katılımcıların medeni durumları incelendiğinde ise, %74,8'i evli, %21,9'u bekâr ve %3,2'si ve dul/boşanmış oldukları görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığında, % 1,6'sı lise, %

7,7'si ön lisans, % 81,9'u lisan, % 8,4'ü yüksek lisans ve % 0,3'ü de doktora mezunu oldukları görülmektedir. Katılımcıların, % 62,9'u yabancı dil bilirken, %37,1'de yabancı dil bilmedikleri görülmektedir.

Katılımcıların % 25,2'si 1-5 yıldır buldukları şehirde yaşamaktadır, 6-10 yıl arası yaşayanlar % 17,7'si oluşturmakta, 11-15 yıl arası yaşayanlar % 4,8'sini oluşturmakta ve 16 yıl ve üzeri yaşayanlar ise % 52,3'ünü oluşturmaktadır. Katılımcıların 1-5 yıl arası bu işyerinde çalışanlar % 45,5'ini oluşturmakta, 6-10 yıl arası çalışanlar % 33,9'unu oluşturmakta, 11-15 yıl arası çalışanlar % 7,1'ini oluşturmakta ve 16 yıl ve üzeri çalışanlar ise % 13,5'ini oluşturmaktadır. Katılımcıların % 80,3'ü işinden memnun oldukları ve % 6,1'nin memnun olmadıkları ve % 13,5'nin ise kısmen memnun oldukları görülmektedir. Katılımcıların % 28,7'si şube müdürü, % 22,6'sı müdür yardımcısı, % 7,7'sinin uzman, % 24,2'sinin servis yetkilisi ve % 16,8'nin ise diğer personel olduğu görülmektedir. Katılımcıların % 71,6'sının pozisyon olarak istedikleri yerde olduğu ve % 28,4'nün de istedikleri pozisyonda çalışmadıkları görülmektedir.

Katılımcıların Kullanılan Ölçeklere Yönelik Algı Düzeyleri: Katılımcıların iş tatmini ve sosyal sermaye ilişkisine yönelik tutum ortalamaları ve standart sapmaları belirlenmiş ve sonuçlar aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların İş Tatmini Ölçeğine Göre Yönelik Algıları

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
Çalışanların kişi, kurum ve düzenlemelere olan güveni iş performansını etkilemektedir.	1.70	0,845
Çalışanların iş memnuniyeti önemsenmektedir.	1.93	0,888
Çalışanların iş yeri memnuniyeti önemsenmektedir.	1.99	0,943
Çalışanların şikâyet ve itirazları dikkate alınmaktadır.	1.92	1,01
Çalışanlar arası ilişkilerin kalitesine dikkat edilmektedir.	1.85	0,885
Çalışma ortam ve koşullarıyla ilgili yapılacak düzenlemelerde çalışan görüşlerine başvurulur.	1.99	1,05
Çalışanlar için adil ödüllendirme sistemi uygulanmaktadır.	2.16	1,12
Çalışanların motivasyonlarını arttırmak adına etkinlikler düzenlenmektedir.	1.99	0,950
Çalışanların performansları belli periyotlarda incelenip değerlendirmeye alınmaktadır.	1.72	0,753
Çalışanların performansları müşteri sayısını etkilemektedir	1.61	0,611
Müşterilerin çalışanlara olan güveni bankaya bağlılığını arttırır.	1.55	0,523
Müşterilerin çalışanlara olan güveni bankanın verimliliğini arttırır.	1.56	0,534
Müşterinin bankaya olan bağlılığı müşteri sayısından çok daha önemlidir.	1.75	0,826

Katılımcıların iş tatmini ölçeğine ilişkin aritmetik ortalamalara bakıldığında çalışanların iş tatminine yönelik algı düzeylerinin genel olarak "yüksek" seviyede olduğu (

$\bar{x}$:1,81) söylenebilir. Bununla birlikte katılımcıların bankalarda en yüksek düzeyde algıladığı iş tatmin önermelerinin “Müşterilerin çalışanlara olan güveni bankaya bağlılığını artırır önermesi” ($\bar{x}$:1,55) ile “Müşterilerin çalışanlara olan güveni bankanın verimliliğini artırır” ($\bar{x}$:1,56) önermesi olduğu tespit edilmiştir. Her iki önermeyi ise “Çalışanların performansları müşteri sayısını etkilemektedir” ($\bar{x}$:1,61) önermesinin takip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte bankalarda “çalışanlar için adil ödüllendirme sistemi uygulanmaktadır” ($\bar{x}$:2,16) önermesi ise katılımcılar tarafından en düşük düzeyde sahip olunan iş tatmini önermesi olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Katılımcıların Sosyal Sermaye Ölçeğine İlişkin Algıları

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma
İşe alma sürecinde bireyin referansları dikkate alınmaktadır.	1.98	0,953
İşe alırken tavsiye edilmiş olan bireylere öncelik verilmektedir.	2.18	1.02
Çalışanların iş başvurusu yapan adaylarla ilgili fikirleri dikkate alınmaktadır.	2.17	1.05
Mülakat sırasında bireyin sosyal açıdan özellikleri irdelenmektedir.	2.00	0,931
İşe alma sürecinde bireyin sosyal çevre ile uyumuna ve iletişim gücüne önem verilmektedir.	1.75	0,761
Bankamızda sosyal sermaye düzeyi yüksek çalışanlarımız bulunmaktadır.	2.10	1.13
Bankamız bünyesinde sosyal sermayesi güçlü çalışanlar daha ayrıcalıklıdır.	2.19	1.19
Sosyal sermayesi güçlü çalışanların iş ve işyeri memnuniyetleri önemsenmektedir.	1.99	0,967
Sosyal sermayesi güçlü çalışanların fikir ve kararları bankamız tarafından desteklenmektedir.	2.07	1.07
Çalışanların sosyal sermaye düzeylerini arttırmaya yönelik etkinlikler düzenlenmektedir.	2.10	1.10
Sosyal sermaye düzeyi yüksek çalışanların varlığı, bankaya rekabet üstünlüğü sağlamaktadır.	1.94	0,990

İlgili tablo incelendiğinde katılımcıların sosyal sermaye algı düzeylerinin genel olarak “yüksek” seviyede ($\bar{x}$:2,04) olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan katılımcıların sosyal sermaye ölçeğinde en yüksek düzeyde algıladığı önermeler ise “İşe alma sürecinde bireyin sosyal çevre ile uyumuna ve iletişim gücüne önem verilmektedir” ($\bar{x}$:1,75) önermesi ile “Sosyal sermaye düzeyi yüksek çalışanların varlığı, bankaya rekabet üstünlüğü sağlamaktadır” ($\bar{x}$:1,94) önermesi olduğu tespit edilmiştir. Her iki önermeyi ise “İşe alma sürecinde bireyin referansları dikkate alınmaktadır” ($\bar{x}$:1,98) önermesinin takip ettiği görülmektedir. Katılımcıların sosyal sermaye ölçeğinde en düşük düzeyde algıladığı önerme ise “Bankamız bünyesinde sosyal sermayesi güçlü çalışanlar daha ayrıcalıklıdır” ($\bar{x}$:2,19) önermesinin olduğu tespit edilmiştir.

İş Tatminine İlişkin Faktör Analizi: İş tatmini ölçeğinin önermelerine ilişkin temel boyutları belirlemek için, toplam 13 adet önermeye, temel bileşenler yöntemi ile varimax rotasyonlu keşfedici faktör analizi uygulanmış ve 3 faktör elde edilmiştir. Elde edilen 3 faktör toplam varyansın %60,11'ni açıklamaktadır. Araştırma verilerine betimleyici faktör analizi uygulayabilme koşulunu gösteren KMO (Kaise-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) örneklem yeterlilik ölçüsü (0,814) ve araştırma verilerinden anlamlı sonuçlar çıkabileceğini gösteren küresellik derecesi (Barlett's Test of Aphericity; 1.625E3; P<,000) yeterli düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca tüm değişkenlerin güvenilirliğini gösteren Cronbach Alpha katsayısı 0,84'dür.

Tablo 6. İş Tatminine İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yükleri	Öz Değer	Açıklanan Varyans %	Toplam Varyans%
Faktör 1: Motivasyon ve Bağlılık		4.826	37.122	37.122
18.Çalışanların motivasyonlarını arttırmak adına etkinlikler düzenlenmektedir.	0,808			
19.Çalışanların performansları belli periyodlarda incelenip değerlendirmeye alınmaktadır.	0,755			
17.Çalışanlar için adil ödüllendirme sistemi uygulanmaktadır.	0,629			
16. Çalışma ortam ve koşullarıyla ilgili yapılacak düzenlemelerde çalışan görüşlerine başvurulur.	0,567			
23.Müşterinin bankaya olan bağlılığı müşteri sayısından çok daha önemlidir.	0,437			
Faktör 2: Memnuniyet ve Performans		1.912	14.705	51.827
13.Çalışanların iş yeri memnuniyeti önemsenmektedir.	0,753			
12.Çalışanların iş memnuniyeti önemsenmektedir.	0,719			
11.Çalışanların kişi, kurum ve düzenlemelere olan güveni iş performansını etkilemektedir.	0,698			
14. Çalışanların şikâyet ve itirazları dikkate alınmaktadır.	0,655			
15.Çalışanlar arası ilişkilerin kalitesine dikkat edilmektedir.	0,597			
Faktör 3: Güven		1.077	8.283	60.11
22.Müşterilerin çalışanlara olan güveni bankanın verimliliğini artırır.	0,855			

21.Müşterilerin çalışanlara olan güveni bankaya bağlılığını arttırır.	0,809			
20.Çalışanların performansları müşteri sayısını etkilemektedir	0,659			
Tüm Değişkenler için Cronbach Alfa Katsayısı				0.84

Analiz sonucunda elde edilen birinci faktörü niteleyen değişkenler motivasyon ve bağlılıkla ilgili değişkenlerdir. Buradan hareketle faktör 1 motivasyon ve bağlılık olarak adlandırılmıştır. Toplam 5 değişkenden oluşan motivasyon ve bağlılık faktörü, 4.826'lık bir öz değere sahip olup, toplam varyansın % 37,122'sini açıklamaktadır. Memnuniyet ve Performans olarak adlandırılan ikinci faktörü niteleyen 5 değişken açıklanan varyansın % 14.705'ni açıklamakta ve öz değeri 1,912'dir. Ölçeği oluşturan üçüncü faktör güven olarak adlandırılmış olup 3 değişkenden oluşmaktadır. Öz değeri 1.077 olup açıklanan varyansı 8.283'dür.

Sosyal Sermaye Algısına İlişkin Faktör Analizi: Sosyal sermaye algısı değişkenlerine ilişkin temel boyutları belirlemek için, toplam 11 adet değişkene, temel bileşenler yöntemi ile varimax rotasyonlu faktör analizi uygulanmış ve 3 faktör elde edilmiştir. Elde edilen 3 faktör toplam varyansın % 69.547'sini açıklamaktadır. Araştırma verilerine betimleyici faktör analizi uygulayabilme koşulunu gösteren KMO (Kaise-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) örneklem yeterlilik ölçüsü (0,847) ve araştırma verilerinden anlamlı sonuçlar çıkabileceğini gösteren küresellik derecesi (Barlett's Test of Aphericity; 1.676E3; P<,000) yeterli düzeydedir. Ayrıca tüm değişkenlerin güvenilirliğini gösteren Cronbach Alpha katsayısı 0.83'dür.

Tablo 7. Sosyal Sermaye Algısına İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yükleri	Öz Değer	Açıklanan Varyans %	Toplam Varyans %
Faktör 1: Sosyal Sermayesi Güçlü Çalışanlar		4.565	41.502	41.502
32.Sosyal sermayesi güçlü çalışanların fikir ve kararları bankamız tarafından desteklenmektedir.	0,906			
34.Sosyal sermaye düzeyi yüksek çalışanların varlığı, bankaya rekabet üstünlüğü sağlamaktadır.	0,864			
31.Sosyal sermayesi güçlü çalışanların iş ve işyeri memnuniyetleri önemsenmektedir.	0,862			
33.Çalışanların sosyal sermaye düzeylerini arttırmaya yönelik etkinlikler düzenlenmektedir.	0,857			
30.Bankamız bünyesinde sosyal sermayesi güçlü çalışanlar daha ayrıcalıklıdır.	0,777			
29. Bankamızda sosyal sermaye düzeyi yüksek çalışanlarımız	0,713			

bulunmaktadır.				
Faktör 2: Referans ve Tavsiye		2.046	18.603	60.105
25.İşe alırken tavsiye edilmiş olan bireylere öncelik verilmektedir.	0,847			
24.İşe alma sürecinde bireyin referansları dikkate alınmaktadır.	0,796			
26.Çalışanların iş başvurusu yapan adaylarla ilgili fikirleri dikkate alınmaktadır.	0,610			
Faktör 3: Sosyal Özellikler		1.039	9.442	69.547
28. İşe alma sürecinde bireyin sosyal çevre ile uyumuna ve iletişim gücüne önem verilmektedir.	0,863			
27.Mülakat sırasında bireyin sosyal açıdan özellikleri irdelenmektedir.	0,769			
Tüm Değişkenler için Cronbach Alfa Katsayısı				0.83

Analiz sonucunda elde edilen birinci faktörü niteleyen değişkenler sosyal sermayesi güçlü çalışanlar ile ilgili değişkenlerdir. Buradan hareketle faktör 1 sosyal sermayesi güçlü çalışanlar olarak adlandırılmıştır. Toplam 6 değişkenden oluşan sermayesi güçlü çalışanlar faktörü, 4,565'lik bir öz değere sahip olup, toplam varyansın % 41.502'sini açıklamaktadır. Referans ve tavsiye olarak adlandırılan ikinci faktörü niteleyen 3 değişken açıklanan varyansın % 18.603'nü açıklamakta ve öz değeri 2.046'dır. Üçüncü faktör 3 sosyal özellikler olarak adlandırılmış olup 2 değişkenden oluşmaktadır. Sosyal özellikler boyutunun öz değeri 1.039 olup açıklanan varyansı 9.442'dir.

4. SONUÇ

Sosyal sermaye bireylerin güven, adalet, dürüstlük, fedakârlık, dayanışma, iyi niyet gibi sosyal erdemlerin bulunduğu toplumun çıkarları doğrultusunda değere dönüştürebilmeye teşvik eden bir güçtür. Bu gücü faaliyete geçiren en önemli faktör ise bireylerin birbirlerine, topluma, idari ve siyasi otoriteye ve normlara olan güvendir. Güvene dayalı karşılıklı ilişkilerin ekonomik yansımaları olarak da ifade edilen sosyal sermaye, taraflar arasındaki bu döngüsel hareket ile toplumda huzuru sağlarken bireylerin gelecek kaygısını azaltacaktır. İşgörenlerin birtakım eylemleri gerçekleştirmek, kolaylaştırmak, devamlılığını sağlamak veya belirlediği amaçlara ulaşabilmelerinde sosyal sermaye birikimleri etkili olmaktadır. Belirli bir sosyal sermaye düzeyine sahip olan bir işgören, sahip olduğu sosyal ilişkiler sayesinde bilgiye ulaşımı kolaylaşacak ve muhtemel fırsat ve imkânları yakalama konusunda avantaj sağlayacaktır. Bu noktadan hareketle bireysel getiri sağlayan işgören örgütsel verimlilik ve performans üzerinde de etkili olacaktır. Örgütsel verimlilik ve performansın nihai sonucu olarak görülen iş tatmini, günümüzde örgütlerin mevcut ve gelecek durumunu ifade eden göstergelerden biri olarak kabul edilirken, işgörenlerin örgüte bağlılık ve sadakatini arttırmaktadır.

Sosyal ve beşeri sermaye düzeyi yüksek olan işgörenin işinden ve işyerinden beklentisi de yüksek olacaktır. Maddi ve manevi açıdan tatmin olan işgören, etik kurallar dışına çıkmayacak ve böylece örgütün menfaatlerini olumsuz etkileyecek davranışlarda bulunmayacaktır. Diğer bir deyişle söz konusu işgören kendi kişisel çıkarları için örgütün menfaatlerini riske atmayacaktır. Bu noktadan hareketle, çalışmada temelini güvene

dayalı karşılıklı ilişkilerin oluşturduğu bankalarda faaliyet gösteren işgörenlerin, sosyal sermaye düzeylerinin iş tatminlerini ne derece etkilediğinin tespiti amaçlanmıştır.

Araştırma kapsamında önce örneklem grubunu oluşturan banka çalışanlarının konu ile ilgili genel profilinden bahsetmek sonuçların değerlendirilmesinde fayda sağlayacaktır. %51,6'sının kadın ve %48,4'ü erkeklerin oluşturduğu katılımcıların % 81,9'u lisans mezunudur. Katılımcıların bulunduğu bankada çalışma süresi incelendiğinde % 45,5'inin 1- 5 yıl arasında, % 33,9'u ise 6-10 yıl olduğu görülmüştür. Ayrıca "Şu anki işinizden memnun musunuz?" sorusuna katılımcıların % 80,3'ü "Evet" cevabını verirken % 6,1'inin "Hayır" cevabını verdiği, % 13,5'inin ise çalıştıkları işlerinden kısmen memnun olduklarını tespit edilmiştir. Öte yandan katılımcıların % 71,6'sı şuanda bulunduğu pozisyonun istediği yer olduğunu belirtirken % 28,4'ü ise şuanda bulunduğu pozisyonun istediği yer olmadığını belirttiği söz konusu araştırmada ortaya konulan diğer bir bulgu olmuştur. Söz konusu sonuçlar değerlendirildiğinde katılımcıların büyük bir kısmının mevcut işinden memnun olduğunu ve yine yaklaşık oranda katılımcıların işyerindeki pozisyonlarının istedikleri yer olduğunu söylemek mümkündür.

Katılımcıların iş tatmini ölçeğine ilişkin aritmetik ortalama sonuçları işgörenlerin iş tatminine yönelik algı düzeylerinin genel olarak "yüksek" seviyede olduğu (:1,81) göstermektedir. Bununla birlikte katılımcıların bankalarda en yüksek düzeyde algıladığı iş tatmin önermelerinin çoğunun güven ile ilgili oluşu dikkat çekmektedir. Bankacılık sektörünün güvene temelinde şekillenen insan ilişkileri ile faaliyet gösterdiği düşünüldüğünde, bu sonucun yerinde olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan müşterilerin bankaya ve çalışanlara karşı güven duymasının bireysel ve örgütsel performansı artırırken müşterilerin bankaya olan bağlılığını arttırdığı sonucuna varılmıştır. Diğer taraftan bankalarda "çalışanlar için adil ödüllendirme sistemi uygulanmaktadır" (:2,16) önermesi ise katılımcılar tarafından en düşük düzeyde sahip olunan iş tatmini önermesi olduğu görülmektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun işinden memnun olmasına rağmen bankanın işgörenler arasında adil ödüllendirme sistemi uygulamadığını düşünmelerinde sosyal sermayenin etkili olduğu düşünülmektedir. Şöyle ki sosyal çevresini değere dönüştürebilen işgören sosyal sermaye birikimini arttıracak ve belirli bir müşteri portföyüne sahip olacaktır. Bu sayede müşteri sayısındaki artış ve istikrar örgütsel getiriye de beraberinde getirecektir. Dolayısıyla müşteriler tarafından tercih edilen işgören örgüte sağladığı getiri neticesinde maddi ve manevi açıdan ödüllendirilecektir.

Sosyal sermayenin ekonomik ve sosyal birçok olumlu etkisi söz konusudur. Güçlü sosyal sermaye, ekonomik büyümeye, işgücü piyasalarının etkin çalışmasına, toplumun eğitim ve sağlık düzeyine, suç oranının azalmasına, kamu kurumlarının etkin çalışmasına katkıda bulunur. Özellikle işgücü piyasasının etkinliği bireylerin eş, dost, tanıdık, arkadaş çevresi ile olan kişisel ilişkilere bağlıdır. İşsiz bir bireyin sosyal çevresinin genişliği, tanıdığı kişi sayısı veya tanınma düzeyi ölçüsünde iş bulma süreci kısalmır ve daha az maliyetli olur. Böylelikle işsizlik süresi kısalmırken işgücü piyasalarının etkinliği artar. Katılımcılarımızın sosyal sermaye algı düzeyleri incelendiğinde "yüksek" seviyede ($\bar{x}$:2,04) olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan sosyal sermaye ölçeğinde yüksek düzeyde algılanan önermelere bakıldığında bankaların işe alma sürecinde bireyin sosyal çevre ile uyumuna ve iletişim gücüne öncelik verdikleri ve sosyal sermaye düzeyi yüksek işgörenlerin, kurum için rekabet üstünlüğü sağladığına inandıkları tespit edilmiştir.

Ayrıca işe alma s¼recinde bireylerin referanslarının s¼reci hızlandırmada etkili olduğu dikkat çekmektedir

İřg¼ren sahip olduğu sosyal sermaye birikimi ile iřg¼c¼ piyasasındaki fırsat ve olanaklara kolayca erişebilme imkânı elde edebilecek ve kendisi ile başka bir iřg¼ren arasında karşılaştırma yapabilecektir. İřg¼renin, beşeri sermayesinin yanında değere d¼n¼řt¼r¼lebilen sosyal ilişkilere de sahip olması kişiyi mevcut koşul ve taraflara karşı daha g¼çl¼ ve gerektiğinde m¼dahale edebilecek bir birey olmasını sağlayacaktır. Çalıştığı iş yerinden maddi ve manevi açıdan doyuma ulaşamayan ve belli bir sosyal sermaye birikimine sahip olan iřg¼renin örg¼te bağlılığı azalacak ve ilk fırsatta mevcut durumu iyileştirmek için girişimde bulunacaktır. Özellikle g¼vene dayalı ilişkiler temelinde faaliyet g¼steren bankacılık sekt¼r¼nde, s¼z konusu bu durumuna sıklıkla rastlanmaktadır. S¼yle ki, karşılıklı g¼vene dayalı ilişkiler neticesinde belirli bir m¼řteri portf¼y¼ne sahip olan banka çalışanı yaşadığı iş tatminsizliği neticesinde mevcut işinden ayrılarak bir başka bankaya geçerken s¼z konusu m¼řterilerin bir kısmının da geçiş yapmasına neden olabilecektir. Bu durum iřg¼renin çalıştığı banka için bir takım kayıplara sebep olurken geçiş yapacağı banka için getiri sağlayacaktır. S¼z konusu bu durumun sekt¼rde ranta d¼n¼řmesi, etik kuralları zedelerken iřg¼renler arasındaki adaleti etkileyebilecektir.

KAYNAKÇA

- Eren E.(2006). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Erselcan F. (2009). Disiplinlerarası Ortak Bir Çalışma Alanı Olarak Sosyal Sermaye C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2009, Cilt: 35, Sayı: 2, s.s.248-256.
- Field J. (2008). Sosyal Sermaye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Çev. Bahar Bilgen ve Bayram Şen.
- Hodson O. R. (1997). "Group Relations at Wor", Work and Occupations, Cilt. 24, No.4, 1997, ss. 426-452.
- Karagül M. (2012). Sosyal Sermaye (Kapitalizmin Kör Noktası), Nobel Yayınları.
- Karagül M. ve Dündar S. (2006). Sosyal Sermaye Ve Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma, Akdeniz LLB.F. Dergisi (12),ss. 61-78.
- Montgomery, J.D. (1991), "Social networks and labor-market outcomes: Toward an economic analysis", American Economic Review, 81, pp. 1408-1418.
- Öğüt Â. ve Erbil C. (2009). Sosyal Sermaye Yönetimi: Strateji Enformasyon, Güven. Çizgi Kitapevi.
- Putnam R. (1993). Making Social Capital Work: A Review of Robert Putnam's Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy, Princeton Universty Pess.
- Requena F. (2003). "Social Capital, Satisfaction and Quality of Life in the Workplace", Social Indicators Research, Cilt. 61, No. 3, 2003, ss. 331-360.
- Robert Baum J. ve Wally S. (2003). Strategic Decision Speed And Firm .
- Seibert, S.E., Kraimer, M.L. And Liden, R.C. (2001), "A Social Capital Theory of Career Success", Academy of Management Journal, Vol:44 No:2, pp. 219-225.
- Woolcok M. (1998), "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework, Theory and Society, 27, ss. 151-208.
- World Bank. (1998). The Initiative on Defining, Mentoring and Measuring Social Capital: Over view And Program Description", Social Capital Initiative Working Paper No: 1, pp.1-33.

1833 YILI SİVAS İLİ MERKEZ KAZASI GAYRİMÜSLİM NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE GAYRİMÜSLİMLERİN CİZYE VERGİSİ VE KONUT MÜLKİYETİ VERİLERİ VE FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

ACCORDING TO THE SIVAS CENTRAL DISTRICT NON-MUSLIM POPULATION BOOKS IN1833 COUSE TAX, HOUSING OWNERSHIP AND PHYSICAL CHARACTERISTIC OF NON-MUSLIM POPULATION

Dr. Öğr. Üyesi Sezgin ZABUN¹

Öz

Sivas orta Anadolu'daki en kadim yerleşim yerlerinden birisidir. Savaşların meydan savaşı olduğu ve yoğun istila ve yağmaların yaşandığı dönemlerde sur ve kaleleriyle sakinlerine can ve mal güvenliği sağlamıştır. Güvenli oluşu münasebetiyle modern zamanlara kadar her dilden her dinden insanların göçüne tabi olmuştur. Geçmişte Rumların, Kıptilerin, Ermenilerin -günümüzde az sayıda da olsa Ermeni Sivaslılar mevcuttur- Türklerin, Kürtlerin, Çerkezlerin bir arada yaşadığı bir şehirdir. Timur istilasına kadar mal ve can emniyeti açısından güvenli şehir olma vasfını korumuşsa da, Timur'un istilası her anlamda Sivas' ı sarsmıştır. Zira kıtale ve yağmaya uğramıştır, daha da önemlisi çokta güvenilir olmadığı ortaya çıkmıştır. Bütün ekonomik varlığı yağmalanan Sivas ayrıca nitelikli insan kaynaklarını da kaybetmiştir. Bu çalışmada 1833 tarihinde Sivas merkezinde sayımı yapılan Gayrimüslim erkek nüfusunun cizye kayıtları, oturdukları meskenlerin mülkiyet durumları, şayet kira ise bir Müslim'den mi yoksa Gayrimüslimden mi olduğu, bunların ne anlama gelebileceği konuları incelenmiştir. Ayrıca Gayrimüslimlerin fiziksel özelliklerinde de saç, sakal renkleri, boyları ve yaş özellikleri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gayrimüslim nüfus, Cizye Vergisi, Sivas İli, 1833 Nüfus Defteri.

JEL Sınıflandırması: N3.

Abstract

Sivas is one of the most ancient settlements in Central Anatolia. During times when wars were a challenge battle and heavy infestations and looting occurred, the city and its fortifications provided safety for the residents of life and property. It has been subject to the migration of people from all walks of life to modern times in order to be safe. In the past it is a city where Greeks, Copts, Armenians, Turks, Kurds, Circassians live together. Until Tymur's invasion, Sivas province was a safe city in terms of property and life safety. The Tymur invasion, the city has shaken in all respects. Because the city of Sivas was plundered by Timur. In this study, the subjects of the cause tax records of the non-Muslim male population who were counted in the center of Sivas in 1833, the ownership status of the dwellings they live in, whether the rent is from Muslim or non-Muslim, and what they could mean. In addition, hair, beard colors, tongue and age characteristics of non-Muslims are also assessed.

Keywords: Couse Tax, Non-Muslim Population, The province of Sivas, 1833 Population Books.

JEL Classification: N3.

---

¹ Sivas Cumhuriyet Üni., İ.İ.B.F. İktisat Bölümü, sezginzabun@cumhuriyet.edu.tr

1. GİRİŞ

Osmanlı imparatorluğu hükmettiği büyük coğrafi alanda çok farklı etnik ve dini unsurları barındırmaktaydı. Her milletten, her dinden tebaası vardı. Çoğu yerleşim yerlerinde özellikle şehirlerde bu farklı unsurlar bir arada yaşamaktaydı.

Osmanlı ülkesindeki tüm vilayetlerde olduğu gibi Sivas vilayetinde de Türk-Müslüman ahali ile Ermeniler uzun yıllar huzur içerisinde ve birbirlerine karşı oldukça barışçıl bir muameleyle geçinmişlerdir. İhtilalci fikirlerin Ermeniler arasında olgunlaşmaya başlamasıyla birlikte bu huzur ve barış hali sarsılmış, komite mensubu Ermenilerin gerçekleştirdiği olaylar sonucunda iki unsur arasındaki ilişkiler tam tersi bir boyut kazanmaya başlamıştır. (Yüksel, 2014, s.124).

Batılılar “ Osmanlı Barışı “ ından söz ederek bu kadar farklı etnik ve dini unsuru bir arada huzur ve barış içinde yönetmiş olmalarını takdir ederler.

Zimmiler İslam ülkesinin vatandaşı olduklarından kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptirler. Din ile bağlantısı bulunmayan alanlarda zimmilerde kamu görevlisi olabilmektedir. Bu kaidenin tek istisnası zimmilerin devlet başkanlığı, ordu komutanlığı, valilik, sancak beyliği, sadaret ve kadılık gibi hâkimiyet hakkını kullanma manasını ifade eden görevlere getirilmeyişleridir (Akgündüz ve Öztürk, 2000, s.431).

Sivas’ taki Gayrimüslim nüfusun da kahir ekseriyetini oluşturan Ermenilerin durumu Osmanlı İmparatorluğu nezdinde diğer gayrimüslimlere göre daha pozitif anlamlar taşıyordu.

Osmanlı devletindeki Ermeniler kendi isimleriyle anılan millet statüsündeydiler ve hükümet nezdinde Osmanlı devletindeki en güvenilir Hıristiyan topluluk olarak görülüyorlardı. 1821 yılından itibaren Rumların yerini aldılar ve pekişen ayrıcalıklı konumlarından yararlandılar (Karpaz, 2010, s. 140).

Ermenilerin tebaayı sadıka olmasında belki de ilişkilerin ilk kuruluşunun rolü vardır.

Osmanlı Devleti, Anadolu’da Ermenilerin yaşadıkları toprakları kendi sınırlarına katmak için savaşmamış; aksine Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safavi gibi Müslüman- Türk devletlerle harp etmiştir. Bu devletler mağlup edilince, Ermenileri meskûn oldukları topraklar Osmanlı sınırlarına katılırken, Ermenilerde otomatik olarak Osmanlı tebaası olmuşlardır (Alkan, 2007, s.367).

1844-1845 Temettüat defterleri kayıtlarına göre Sivas merkez kazasında tespit edilmiş olan hane sayısı (4345) genelde uygulanan 5 katsayısı ile çarpılırsa 21725 rakamına ulaşılır. Tablo-8’e göre 3024 Türk- Müslüman, 26 Kıpti- Müslüman olmak üzere toplam 3050 Müslüman hane mevcuttur. 1256 Ermeni, 39 Katolik- Rum olmak üzere 1295 hane Gayrimüslim mevcuttur (Zabun, 2013, s. 54).

Sivas merkezindeki Gayrimüslim nüfusun çoğunluğunu Ermeniler teşkil ediyordu. “1831 yılı nüfus sayımlarına göre 12279 erkek nüfus tespit edilmiştir. Bunun % 67.21’ini (8253) Müslümanlar, % 32.78’ini Gayrimüslimler oluşturmakta idi (Gökçe, 2007,

s. 225). Nüfusun % 69.59'unu Müslümanlar oluşturmakta idi. Ermeniler nüfusun % 28.91'ini, Kıptiler ise % 0.60'lık kısmını oluşturmakta idi. Rum ve Katolik olarak kayıtlı olanlar ise % 0.90'ını oluşturmakta idi (Zabun, 2013, s. 55).

Sivas'ta ikamet eden Gayrimüslimlerin sosyo-ekonomik şartları Müslümanların şartlarından daha iyi durumda idi. Sivas merkezinde Müslümanlar için hane başına ortalama gelir 479.18 kuruş iken Gayrimüslimleri hane başına ortalama geliri 516.70 kuruştur (Zabun, 2013, s. 59).

Gayrimüslimlerin eğitim durumlarıyla ilgili olarak şu rakamlar bir fikir verebilir. Sivas merkezde özel Gayrimüslim lise sayısı 3' tür. Devam eden erkek öğrenci sayısı 127, devam eden kız öğrenci sayısı 100 olmak üzere toplam 227'dir. Özel Gayrimüslim ilkokul sayısı ise 154'tür. Devam eden erkek öğrenci sayısı 7855, devam eden kız öğrenci sayısı 1867 olmak üzere toplam 9722'dir (Güran, 2017, s. 129).

2. CİZYE VERGİSİNİN DAĞILIMI

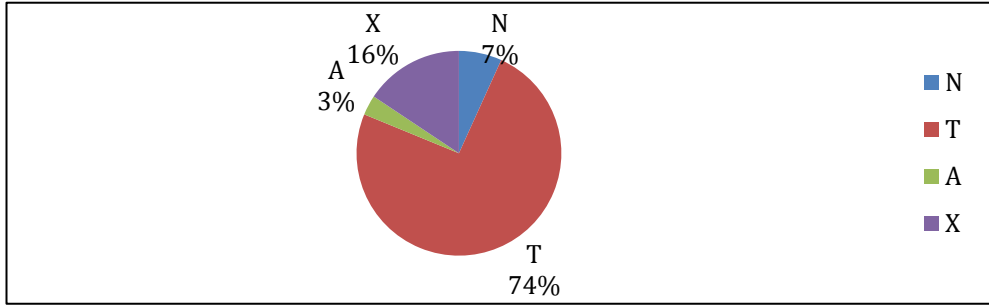
Tablo 1'den izlenebileceği gibi, âlâ grubundan (üst gelir grubu) cizye vergisi verenler yoğunlaştığı mahalleler Üryan-ı Müslim (8 kişi), Ferhadbostan (7 kişi) ve Köhneçivan (7 kişi) mahalleleridir. Bütün mahallelerde evsat grubu (orta gelir grubu) olarak cizye vergisi kaydı mevcuttur. 10 mahallede edna grubu (alt gelir grubu) cizye vergisi kaydı bulunmamaktadır. 12 mahallede ise âlâ grubu (üst gelir grubu) kaydı yoktur.

Tablo:1: Gayrimüslimlerin Cizye Vergileri

MAHALLELER	CİZYE			
	N	T	A	X
AK DEĞİRMEN	18	122	0	20
AKÇA BÖLGE	11	100	2	16
ALİ BABA	1	17	0	3
BAB-I KAYSERİ	9	87	3	23
BAHTİYAR BOSTANI	3	17	1	4
BALDIR PAZARI	10	92	4	28
BAZAR	16	166	4	38
CAMİ-İ KEBİR	17	116	4	20
ECE	12	105	6	43
FERHAD BOSTAN	0	37	7	9
GÖKÇEBOSTAN	0	6	1	6
HACI MAHMUD	0	17	1	5
HACI ZAHİD	1	31	1	4
HAMAMARDI	0	8	1	0
HOCA İMAM	4	68	5	11
İMARET	0	4	0	0
KALE ARDI	2	3	0	0
KALE-İ CEDİD	0	2	0	1
KEÇİBULA	0	14	0	2
KIRCIK	0	20	0	1
KÖHNE CİVAN	3	48	7	11
KÖSEDERE-İ MÜSLİM	1	7	0	0
KÖSEDERE-İ ZİMMİ	11	123	2	21
KURT MESCİDİ	0	12	0	3
KÜÇÜK KENİSA	9	121	2	30
KÜÇÜK MİNARE	3	30	1	7
KÜÇÜKBENGİLER	5	114	3	8
OĞLAN ÇAVUŞ	2	26	0	2
OSMAN PAŞA	3	26	1	6
ÖRTÜLÜ PINAR	11	82	2	22
PAŞABEY	1	3	0	3
SARI ŞEYH	9	85	5	19
ŞAH HÜSEYİN	0	39	3	14
TEMÜRCÜLERARDI	3	144	4	10
TOKMAK KAPU	5	46	1	14
ÜRYAN-I MÜSLİM	14	74	8	27
ÜRYAN-I ZİMMİ	13	122	2	38
VELEDBEY	2	13	0	1
YAHYA BEY	1	2	3	0
HAN VE KAHVELER				
BEKİR ÇAVUŞ	1	19	2	0
PAŞA	0	28	2	0
SON	3	23	5	0
ŞEYH	0	14	2	0
SAHİFE 145	0	8	0	1
TOPLAM	204	2241	95	471
YÜZDE	3011	3011	3011	3011
	6,7752	74,43	3,155	15,64

Şekil: 1: Gayrimüslimlerin Cizye Vergilerinin Yüzde Dağılımı

1833 Sivas ili merkez kazası Gayrimüslim nüfus defterleri kayıtlarına göre kayıtlı erkek nüfusun cizye kayıtlarına göre nüfusun % 74'ü (2241) evsat (orta) olarak değerlendirilmiştir. % 7 'i (204) edna (alt) olarak vergilendirilmiştir. % 3'ü (95) âlâ (üst) olarak kayda geçmiştir. % 16' sı ise cizye vergisi ödememektedir veya başka yerde ödemektedir.

Yukarıdaki verilerden hareketle Gayrimüslim nüfusun neredeyse $\frac{3}{4}$ 'ü orta gelir grubundandır. % 7'sinin ise, alt gelir grubundan ve % 3'ünün de üst gelir grubundan olduğu söylenebilir. Bu bilgilerden hareketle 1833 yılında Sivas ili merkezinde ikamet eden Gayrimüslimlerin ekonomik durumlarının iyi olduğu ifade edilebilir.

Genellikle şehirlerarası veya uluslararası ticaret yapan Ermenilerin şehirdeki esnaf gruplarına göre maddi açıdan daha zengin oldukları belgelere yansımıştır. Örneğin 19.yüzyıl Sivas şehrinin içerisindeki en zengin ikinci esnafı, 51 249.5 kuruş mal varlığıyla Ermeni tüccarı Ankaralı Kırkor'dur (Demirel, 2007, s. 498).

Sivas'taki Gayrimüslim nüfusun kahir ekseriyetini Ermeniler oluşturmaktadır.

Genel olarak Ermeniler sanatkârlıkla ve ticaretle uğraşmaktadırlar. İnşaat işçiliği Ermeniler arasında azdır. Buna mukabil Rumlar arasında taşçılar, mimarlar, boyacılar, inşaat işçileri fazla olup, bunların çok az bir kısmı ticaretle uğraşmaktadır (Keskin, 2007, s. 253).

Sivas'ta çoğu Ermenilerin elinde olan otuz kadar zanaat vardır. Şehirde pek çok malın satıldığı oldukça çok sayıda dükkânın bulunduğu büyük çarşılar vardır. Küçük büyük dükkân sayısı 1200'den fazladır, zanaatların çoğu, özellikle de tüccarların büyük kısmı Ermenidir (Natanyan, 2008, s. 300).

3. GAYRİMÜSLİMLERİN KONUT MÜLKİYET DURUMLARI

1833 nüfus kayıtlarına göre Sivas merkez kazasında 1452 hane Gayrimüslim ikamet etmektedir. Bu hanelerden 838 hanesi kendi mülkiyetinde olan bir konutta ikamet ederken 614 hane ise kiracı konumundadır. Toplam hane sahiplerinin % 57.7 si kendi mülkü olan bir konutta ikamet ederken, % 42.3'ü ise kiracı konumundadır. Kiracı oranının bu kadar yüksek olmasını göçle ilişkilendirebiliriz. Cizye kayıtlarına göre nüfusun yaklaşık % 74' ü orta (evsat) ve yaklaşık % 3' ü âlâ (üst) olarak değerlendirildiğine göre bahse konu dönemde Sivas yoğun göç almış olabilir.

Gayrimüslim kiracıların Müslimlerden kiraladıkları konutların kiradaki toplam konutlara oranı % 59.6, Gayrimüslimlerden kiraladıkları konutların oranı ise % 40.4 tür (Tablo:2).

Tablo: 2: Gayrimüslimlerin Konut Mülkiyet Durumları

MAHALLELER	MÜLK	MÜSTECİR-İ MÜLK MÜSLİM	MÜSTECİR-İ MÜLK REAYA
AK DEĞİRMEN	49	20	06
AKÇA BÖLGE	42	12	18
ALİ BABA	3	4	2
BAB-I KAYSERİ	41	11	11
BAHTİYAR BOSTANI	4	8	1
BALDIR PAZARI	39	6	10
BAZAR	72	2	27
CAMİ-İ KEBİR	40	21	10
ECE MAHALLESİ	45	31	13
FERHAD BOSTAN	14	8	6
GÖKÇEBOSTAN	1	5	0
HACI MAHMUD	6	4	1
HACI ZAHİD	11	5	2
HAMAMARDI	1	4	0
HOCA İMAM	28	5	8
İMARET	0	1	0
KALE ARDI	4	0	0
KALE-İ CEDİD	2	0	0
KEÇİBULA	7	1	0
KIRCIK	8	2	3
KÖHNE ÇIVAN	19	3	8
KÖSEDERE-İ MÜSLİM	2	4	0
KÖSEDERE-İ ZİMMİ	50	15	16
KURT MESCİDİ	3	1	2
KÜÇÜK KENİSA	52	9	27
KÜÇÜK MİNARE	2	25	0
KÜÇÜKBENGİLER	45	6	13
OĞLAN ÇAVUŞ	4	11	1
OSMAN PAŞA	8	4	4
ÖRTÜLÜ PINAR	47	4	10
PAŞABEY	3	0	1
SARI ŞEYH	21	32	8
ŞAH HÜSEYİN	8	20	1
TEMÜRCÜLERARD	57	15	20
TOKMAK KAPU	19	8	4
ÜRYAN-I MÜSLİM	23	29	4
ÜRYAN-I ZİMMİ	50	28	20
VELEDBEY MAH.	6	2	0
YAHYA BEY MAH.	2	0	1
TOPLAM	1452	838	248

Müslimler ve Gayrimüslimler arasındaki bu ticari ilişkiden hareketle aralarında iyi ilişkiler olduğu söylenebilir.

Sivas Ermeni esnafına bir başka açıdan baktığımızda, Müslüman esnafı olan ticari ilişkilerin yoğunluğu, aralarındaki sonsuz güveni ve birbirlerine kefillik düzeyindeki ilişkileri arşiv kaynaklarına zengin bir şekilde yansıtmıştır. Örneğin 1850 tarihinde vefat eden Tüccar Kırkor'un 195 kişiden alacağı vardır. Bunların 49'u esnaf ve diğerleri ise Sivas halkının muhtelif kesimlerinden farklı meslek, din ve etnik özellikler gösterenlerdendir (DEMİREL, 2007, s. 499).

4. GAYRİMÜSLİM ERKEK NÜFUSUN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

Kayıtlarda boyları ile ilgili olarak kısa, orta, uzunca ve uzun kayıtları mevcuttur. Saç ve sakal renkleri ile ilgili olarak ise, kara, kumral, sarı, kır ve ak gibi ifadeler kullanılmıştır.

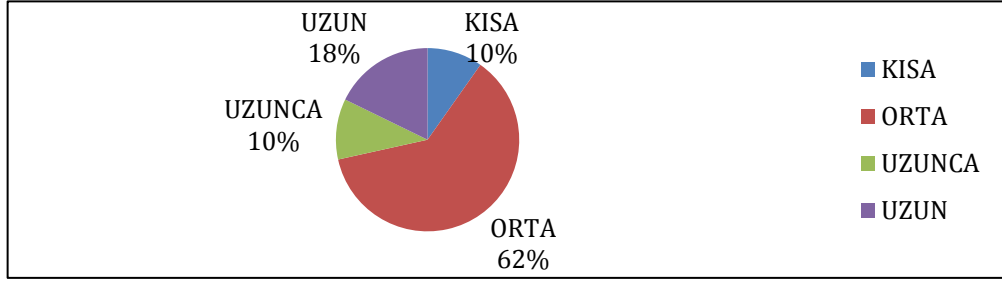
4.1. Boy Özellikleri

Kayıtlardaki ifadelerde gayrimüslim erkeklerin kısa, orta, uzunca ve uzun oldukları belirtilmiştir. Ancak, bu kavramların karşılığı konusunda detay verilmemiştir.

Tablo: 3: Gayrimüslimlerin Boyları

MAHALLELER	BOY			
	KISA	ORTA	UZUNCA	UZUN
AK DEĞİRMEN	10	80	18	23
AKÇA BÖLGE	14	65	12	24
ALİ BABA	1	14	0	3
BAB-I KAYSERİ	8	63	6	37
BAHTİYAR BOSTANI	2	19	1	0
BALDIR PAZARI	5	82	13	14
BAZAR	16	107	30	46
CAMİ-İ KEBİR	14	57	29	32
ECE	32	93	13	9
FERHAD BOSTAN	5	32	5	9
GÖKÇEBOSTAN	0	8	0	2
HACI MAHMUD	3	20	0	0
HACI ZAHİD	2	22	0	9
HAMAMARDI	4	4	1	0
HOCA İMAM	4	52	14	11
İMARET	0	3	0	0
KALE ARDI	1	2	2	0
KALE-İ CEDİD	0	1	1	1
KEÇİBULA	1	5	1	2
KIRCIK	2	8	3	3
KÖHNE CİVAN	1	40	9	12
KÖSEDERE-İ MÜSLİM	0	6	2	0
KÖSEDERE-İ ZİMMİ	11	85	13	17
KURT MESCİDİ	0	10	3	2
KÜÇÜK KENİSA	12	93	19	24
KÜÇÜK MİNARE	7	23	1	7
KÜÇÜKBENGİLER	9	82	8	15
OĞLAN ÇAVUŞ	3	16	2	6
OSMAN PAŞA	3	17	3	8
ÖRTÜLÜ PINAR	11	53	6	28
PAŞABEY	1	3	0	2
SARI ŞEYH	6	64	7	21
ŞAH HÜSEYİN	6	26	2	15
TEMÜRCÜLERARDI	28	88	6	18
TOKMAK KAPU	4	42	2	6
ÜRYAN-I MÜSLİM	10	65	9	21
ÜRYAN-I ZİMMİ	12	102	10	24
VELEDBEY	0	2	12	0
YAHYA BEY	0	0	2	3
HAN VE KAHVELER				
BEKİR ÇAVUŞ	1	14	5	0
PAŞA	4	17	2	7
SON	1	22	2	5
ŞEYH	2	7	6	1
SAHİFE 145	1	8	1	0
TOPLAM	257	1622	281	467
YÜZDE	2627	2627	2627	2627
	9,783	61,74	10,6966	17,777

Şekil: 2: Gayrimüslimlerin Boylarının Yüzde Dağılımı

1833 Sivas kazası Gayrimüslim nüfus defterleri kayıtlarına göre kayıtlı erkek nüfusun %62'sinin (1622) orta boylu , % 18'inin (462) uzun boylu , % 10'unun (281) uzunca boylu ve yine yaklaşık % 10'unun (257) kısa boylu olduğu anlaşılmaktadır.

Kayıtlara göre kayıtların tutulduğu dönemde Gayrimüslim erkeklerin çoğunluğunun orta boylu % 62, uzun boylu ve uzunca boylu olanlar ise toplam % 28 oranındadır. Kısa boylu olarak kayda geçenler ise % 10 oranındadır.

Mahallelere göre dağılımı gösteren tabloda İmaret, Kale-i Cedid, Kösedere-i Müslim, Veledbey ve Yahyabey mahallelerinde hiç kısa boylu kaydına rastlanmamaktadır. Sadece Yahyabey mahallesinde orta boylu olarak tavsif edilmiş kimse yoktur. Alibaba, Gökçebostan, Hacı Mahmud, Hacı Zahid, İmaret ve Paşabey mahallerinde ise uzunca boylu kimsenin kaydı yoktur. Bahtiyarbostan, Gökçebostan, Hacı Mahmud, Hamamardı, İmaret, Kaledere-i Müslim, Kurt Mescidi ve Veledbey mahallelerinde ise uzun boylu olarak kimsenin kaydı yoktur.

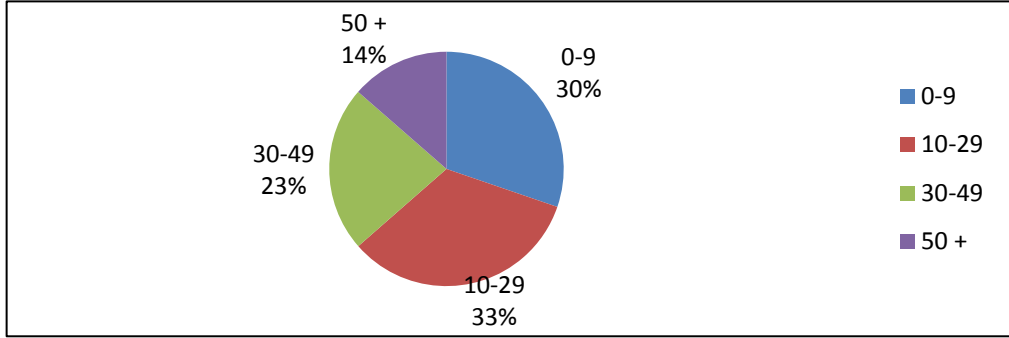
4. 2. Gayrimüslimlerin Yaşları

Sivas'ta 1833 yılında kaydı tutulan erkek gayrimüslim nüfusun yaşlarının homojen bir dağılım gösterdiği söylenebilir.

Tablo: 4: Gayrimüslimlerin Yaşları

MAHALLELER	YAŞ			
	0-9	10-29	30-49	50 +
AK DEĞİRMEN	74	80	49	39
AKÇA BÖLGE	64	60	32	48
ALİ BABA	11	12	6	4
BAB-I KAYSERİ	58	63	42	29
BAHTİYAR BOSTANI	5	13	11	3
BALDIR PAZARI	54	68	45	29
BAZAR	97	110	84	42
CAMİ-İ KEBİR	81	86	49	30
ECE	73	68	72	34
FERHAD BOSTAN	29	33	20	8
GÖKÇEBOSTAN	4	8	3	2
HACI MAHMUD	16	13	4	7
HACI ZAHİD	21	20	15	8
HAMAMARDI	7	3	4	2
HOCA İMAM	41	50	27	19
İMARET	0	3	0	1
KALE ARDI	2	2	1	2
KALE-İ CEDİD	1	2	0	1
KEÇİBULA	9	14	4	1
KIRCIK	12	12	10	2
KÖHNE CİVAN	34	34	27	12
KÖSEDERE-İ MÜSLİM	4	3	3	2
KÖSEDERE-İ ZİMMİ	74	77	61	29
KURT MESCİDİ	8	6	5	4
KÜÇÜK KENİSA	80	82	63	28
KÜÇÜK MİNARE	21	32	11	6
KÜÇÜKBENGİLER	64	66	50	28
OĞLAN ÇAVUŞ	26	17	11	5
OSMAN PAŞA	11	15	12	9
ÖRTÜLÜ PINAR	54	52	45	26
PAŞABEY	3	1	4	1
SARI ŞEYH	50	72	34	26
ŞAH HÜSEYİN	37	31	14	18
TEMÜRCÜLERARDI	91	83	60	41
TOKMAK KAPU	27	32	19	15
ÜRYAN-I MÜSLİM	48	60	44	25
ÜRYAN-I ZİMMİ	97	95	69	31
VELEDBEY	12	7	6	3
YAHYA BEY	0	5	3	1
HAN VE KAHVELER				
BEKİR ÇAVUŞ	0	14	8	0
PAŞA	0	16	10	5
SON	0	12	13	5
ŞEYH	0	8	8	0
SAHİFE 145	6	7	5	0
TOPLAM	1406	1547	1063	631
YÜZDE	4647	4647	4647	4647
	30,26	33,3	22,87	13,58

Şekil: 3: Gayrimüslim Erkek Nüfusun Yaşlarının Yüzde Dağılımı

1833 Sivas ili merkez kazası Gayrimüslim nüfus defterleri kayıtlarına göre kayıtlı erkek nüfusun % 30'u (1406) 0-9 yaş aralığında, % 33'ü (1457) 10-29 Yaş aralığında, % 23'ü (1063) 30-49 yaş aralığında, % 14'ü ise (631) 50 yaşın üstünde olduğu anlaşılmaktadır.

Nüfusun yaş aralıklarında homojen dağıldığı ifade edilebilir. 0-9 yaş aralığındaki % 30'luk oran dikkate alınarak bebek doğum oranlarının yüksek, bebek ölüm oranlarının düşük olduğu düşünülebilir. 50 yaş üzerindeki oranlarının düşük olmasından da ortalama ömrün 50-60yaş aralığını çok aşmadığı söylenebilir.

Tablo 4'e baktığımızda İmaret ve Yahyabey mahallelerinde 0-9 yaş aralığında kimsenin kaydı yoktur. Bunun dışında yaşların mahallelere dağılımında anlamlı bir durum dikkat çekmemektedir.

4.3. Gayrimüslim Erkek Nüfusun Sakal Renkleri

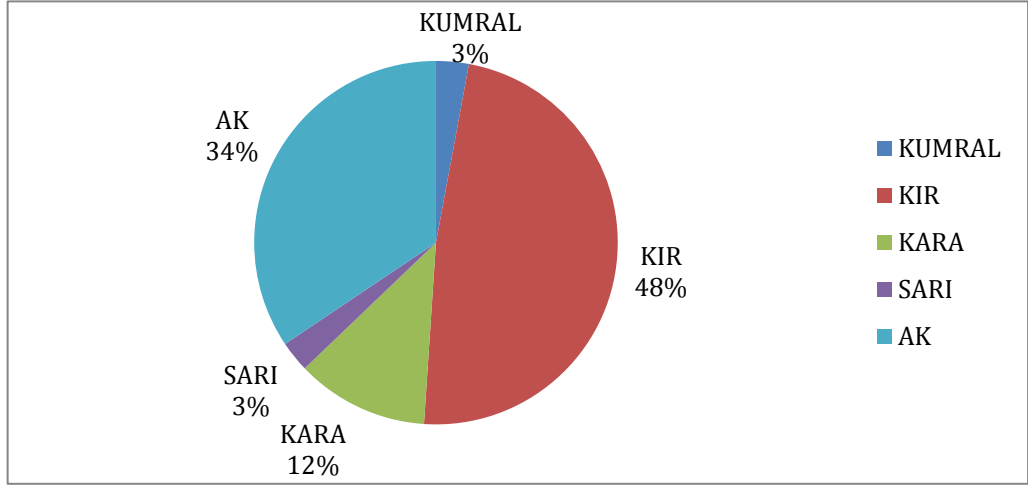
1833 nüfus kayıtlarında gayrimüslim erkeklerin sakallarının kara, kumral, sarı, kırmızı ve ak olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Buradan hareketle sakalın gayrimüslim toplumunda ne kadar yaygın olduğu ve yaş ilerledikçe bir farklılık gösterip göstermediği bilgilerine ulaşılabilir.

Tablo: 5: Gayrimüslimlerin Sakallarının Rengi

MAHALLELER	SAKAL				
	KUMRAL	KIR	KARA	SARI	AK
AK DEĞİRMEN	3	23	3	1	21
AKÇA BÖLGE	0	14	2	1	11
ALİ BABA	0	2	0	0	2
BAB-I KAYSERİ	1	6	6	0	16
BAHTİYAR BOSTANI	0	4	3	1	0
BALDIR PAZARI	1	14	6	1	4
BAZAR	0	24	9	1	14
CAMİ-İ KEBİR	2	21	2	0	6
ECE	3	27	3	4	6
FERHAD BOSTAN	0	4	2	1	4
GÖKÇEBOSTAN	0	1	0	0	0
HACI MAHMUD	0	4	0	1	1
HACI ZAHİD	0	4	1	2	1
HAMAMARDI	0	1	0	0	1
HOCA İMAM	0	7	2	0	7
İMARET	0	1	0	0	0
KALE ARDI	1	1	0	0	1
KALE-İ CEDİD	0	0	0	0	0
KEÇİBULA	0	0	0	0	1
KIRCIK	0	1	1	0	0
KÖHNE CİVAN	0	8	1	0	1
KÖSEDERE-İ MÜSLİM	0	2	0	0	0
KÖSEDERE-İ ZİMMİ	0	6	2	0	13
KURT MESCİDİ	0	2	0	0	3
KÜÇÜK KENİSA	1	12	10	0	14
KÜÇÜK MİNARE	0	3	0	1	1
KÜÇÜKBENGİLER	3	12	1	0	13
OĞLAN ÇAVUŞ	0	0	0	0	3
OSMAN PAŞA	0	3	0	0	6
ÖRTÜLÜ PINAR	0	11	0	2	10
PAŞABEY	0	0	0	0	0
SARI ŞEYH	1	17	2	0	6
ŞAH HÜSEYİN	1	5	2	0	2
TEMÜRCÜLERARDI	1	22	5	1	14
TOKMAK KAPU	0	8	0	0	4
ÜRYAN-I MÜSLİM	0	10	0	0	12
ÜRYAN-I ZİMMİ	0	15	7	0	9
VELEDBEY	0	0	0	0	3
YAHYA BEY	0	1	0	0	0
HAN VE KAHVELER					
BEKİR ÇAVUŞ	0	0	0	0	0
PAŞA	0	0	0	0	2
SON	0	1	2	0	1
ŞEYH	0	0	0	0	0
SAHİFE 145	0	1	1	0	0
TOPLAM	18	298	73	17	213
	619	619	619	619	619
YÜZDE	2,90792	48,1	11,7	2,75	34,4
		4	9		1

Şekil: 4: Gayrimüslimlerin Sakallarının Renginin Yüzde Dağılımı

1833 Sivas ili merkez kazası Gayrimüslim nüfus defterleri kayıtlarına göre kayıtlı sakalı olan 619 kişinin % 48'inin (298) kır sakallı, % 36' sının (213) ak sakallı, % 12' sinin (73) kara sakallı, % 3' ünün (18) kumral sakallı ve % 3 ' ününde (17) sarı sakallı olduğu anlaşılmaktadır.

Kır sakallı olanların orta yaş ve ak sakallıların yaşlı oldukları öngörülürse (toplam sakallıların % 82'si) Gayrimüslim gençler arasında sakal uzatmanın çok yaygın olmadığı ifade edilebilir.

Sakallı gençler arasında kara sakallı olanların oranı sarı ve kumral olanların toplamının iki katına eşit olmasından hareketle sakalı kır ve ak olanlar hakkında da fikir yürütülebilir. Muhtemelen ak ve kır sakallı olanlarında 2/3 'ü gençliğinde kara sakallı idi.

Kır ve ak sakallıların (% 48'i , % 34 = % 82) oranlarının yüksekliğinden yaşlandıkça sakal bırakmanın arttığı ve yaygınlaştığı söylenebilir.

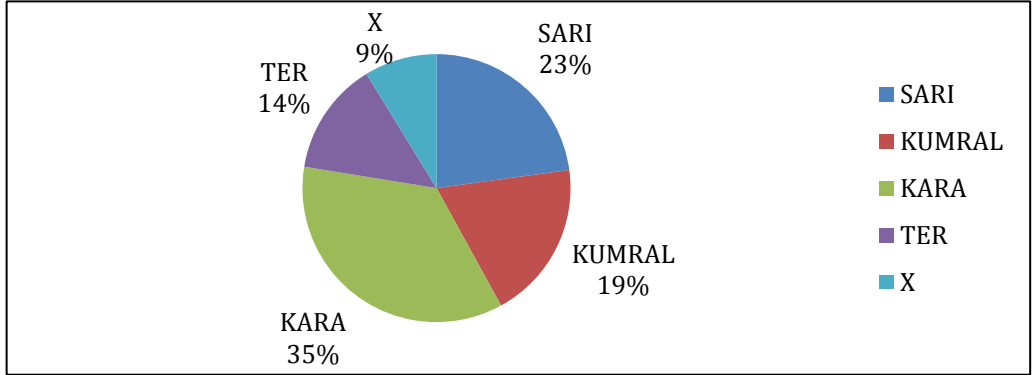
4.4. Gayrimüslimlerin Bıyıklarının Renkleri

1833 nüfus defterleri kayıtlarında bıyık bırakmanın yaygın olup olmadığı, yaygın ise renklerinin ne olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Kayıtlarda bıyıklarla ilgili olarak ter, kara, sarı, kumral, kır ve ak ifadeleri kullanılmıştır.

Tablo: 6: Gayrimüslimlerin Bıyıklarının Rengi

MAHALLELER	BIYIK				
	SARI	KUMRAL	KARA	TER	X
AK DEĞİRMEN	9	26	29	18	0
AKÇA BÖLGE	29	12	24	6	4
ALİ BABA	2	0	5	4	1
BAB-I KAYSERİ	6	7	42	13	9
BAHTİYAR BOSTANI	4	0	4	1	0
BALDIR PAZARI	13	13	28	9	11
BAZAR	38	17	48	13	11
CAMİ-İ KEBİR	24	8	35	10	11
ECE	36	7	33	6	7
FERHAD BOSTAN	10	7	10	2	2
GÖKÇEBOSTAN	3	1	0	4	0
HACI MAHMUD	4	0	4	5	2
HACI ZAHİD	1	9	9	3	2
HAMAMARDI	0	2	0	1	2
HOCA İMAM	12	13	13	7	8
İMARET	0	0	0	0	0
KALE ARDI	1	0	0	0	0
KALE-İ CEDİD	0	1	0	2	0
KEÇİBULA	0	0	5	1	3
KIRCIK	4	1	7	0	2
KÖHNE CİVAN	8	13	11	5	5
KÖSEDERE-İ MÜSLİM	0	2	2	2	0
KÖSEDERE-İ ZİMMİ	21	33	26	11	8
KURT MESCİDİ	2	0	4	3	0
KÜÇÜK KENİSA	23	20	22	16	15
KÜÇÜK MİNARE	2	4	17	2	3
KÜÇÜKBENGİLER	13	13	30	15	7
OĞLAN ÇAVUŞ	2	6	9	5	2
OSMAN PAŞA	3	5	9	4	0
ÖRTÜLÜ PINAR	24	6	26	4	8
PAŞABEY	3	1	1	0	0
SARI ŞEYH	6	18	25	11	3
ŞAH HÜSEYİN	7	4	19	3	1
TEMÜRCÜLERARDI	14	24	36	12	2
TOKMAK KAPU	5	11	7	4	7
ÜRYAN-I MÜSLİM	18	14	26	7	6
ÜRYAN-I ZİMMİ	33	17	37	13	8
VELEDBEY	3	2	2	2	0
YAHYA BEY	0	3	1	0	0
HAN VE KAHVELER					
BEKİR ÇAVUŞ	3	3	7	4	1
PAŞA	5	7	4	3	3
SON	5	6	6	8	0
ŞEYH	5	3	3	2	1
SAHİFE 145	3	0	3	1	0
TOPLAM	404	339	629	242	155
	1769	1769	1769	1769	1769
YÜZDE	22,8	4	6	8	2
		19,163	35,5	13,6	8,76

Şekil: 5: Gayrimüslimlerin Bıyıklarının Renginin Yüzde Dağılımı

1833 Sivas ili merkez kazası Gayrimüslim nüfus defterleri kayıtlarına göre kayıtlı erkek nüfustan 1769' unun bıyıklı olduğu görülmektedir. Bıyıklı olanların % 35' i (629) kara bıyıklı, % 23'ü (404) sarı bıyıklı, % 19' u (339) kumral bıyıklı, % 14'ü (242) ter bıyıklı ve % 9' unun bıyıksız olduğu görülmektedir.

Kayıtlı olanların % 91' inin bıyıklı olmasından hareketle 1833 yılında Gayrimüslimler arasında bıyık uzatmanın yaygın bir durum olduğu söylenebilir.

5. SONUÇ

Bu çalışmada 1831 yılında yapılması kararlaştırılan nüfus sayımı kapsamında 1833 yılında gerçekleştirilen Sivas merkezi Gayrimüslim kayıtları incelenmiştir. Bu çerçevede kayıtlı bulunan erkek nüfusun miktarı, cizye vergilerinin vasfı, konut mülkiyet durumları, boylarının özelliği, saç ve sakallarının renkleri tespit ve tasnif edilmiştir. Gayrimüslimler yaklaşık olarak 1/3'ünü oluşturuyorlardı. Büyük çoğunluğu Ermeni olmakla birlikte Rumlar ve Katolikan olarak tasnif edilen Gayrimüslimlerde vardı. Tamamı zanaatkar veya tüccar olan Gayrimüslimlerin çoğu ($\frac{3}{4}$) cizye vergisi kayıtlarına göre orta gelir grubuna mensuplardı. Bahse konu dönemde, aşırı kiralanmış konut miktarından hareketle Sivas'ın önemli miktarda göç aldığı söylenebilir. Gayrimüslimlerin ikamet ettiği konutların % 42.3'ünün (614 konut) kiralanmış konut olması izaha muhtaçtır. Zira 1844-1845 Sivas Temettuat defterleri kayıtlarında bütün Sivas (Müslim, Gayrimüslim), kiralanmış konut sayısı 207' dir. Temettuat kayıtlarında, Sivas merkezinde Gayrimüslimler toplam nüfusun 1/3' ü düzeyindedir. Nüfus defterlerindeki cizye kayıtlarına göre nüfusun % 74'ü (2241) evsat (orta) olarak değerlendirilmiştir. % 7' i (204) edna (alt) olarak vergilendirilmiştir. % 3'ü (95) âlâ (üst) olarak kayda geçmiştir. % 16' sı ise cizye vergisi ödememektedir. Toplam nüfusun % 77'si orta ve üst gelir grubundan olması göz önüne alındığında Sivas'taki Gayrimüslimlerin ekonomik koşullarının iyi olduğu ifade edilebilir. Kayıtlara göre nüfusun sadece % 9.7'si kısa boylu olarak tanımlanmış, % 90.3'ü ise orta, uzunca veya uzun boylu olarak tanımlanmıştır. Bu bilgilerden hareketle Gayrimüslimlerin büyük çoğunluğunun kısa olmadığını, orta veya uzun olduğunu söyleyebiliriz. Kayıtlardaki sakal özelliklerinden sakallı olan 619 kişinin % 48'inin (298) kır sakallı, % 36' sının (213) ak sakallı, % 12' sinin (73) kara sakallı, % 3' ünün (18) kumral sakallı ve % 3' ününde (17) sarı sakallı olduğu anlaşılmaktadır.

Kayıtlardaki bıyık özelliklerinden bıyıklı olanların % 35' i (629) kara bıyıklı, % 23'ü (404) sarı bıyıklı, % 19'u (339) kumral bıyıklı, % 14'ü (242) ter bıyıklı ve % 9'unun bıyiksız olduğu görölmektedir. Kayıtlı olanların % 91' inin bıyıklı olmasından hareketle 1833 yılında Gayrimüslimler arasında bıyık uzatmanın yaygın bir durum olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

Tarih : Dosya No : Gömlek No :2400 Fon Kodu : NFS.d..

Sivas eyaleti, Sivas sancağı, Sivas merkez kazası, reaya defteri.

Akgündüz, A, ve S. Öztürk, (2000), Bilinmeyen Osmanlı, OSAV, İstanbul.

Alkan, N, (2007), "Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler" Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi Yayını-153 C. 3.

Demirel, Ö, (2007), "Sosyo-Ekonomik Açından Osmanlı Dönemi Sivas Ermenileri", Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Sempozyumu, , Erciyes Üniversitesi Yayını-153 . C. 3.

Gökçe, T, (2007), "1831 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı", Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 21-25 Mayıs, Sivas, Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Güran, T. (2017), Resmi İstatistiklere Göre Osmanlı Toplum ve Ekonomisi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Karpat, K, (2010), Osmanlı Nüfusu 1830-1914, Timaş Yayınları, İstanbul.

Keskin, M. (2007), "Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşunun Ekonomik Nedenleri: Kayseri Örneği", Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Sempozyumu, Erciyes Üniversitesi Yayını-153.

Natanyan, B. (2008), Sivas 1877, Yayına Hazırlayan Arsen YARMAN, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul.

Yüksel, M, "Dünü Hatırlamak, Bugünü Anlamaktır." Ermeni Ayaklanmaları (1890-1909) Sempozyumu 23 Ocak 2014 Ankara, TTK.

Zabun, S.,(2013), Sivas 1844-1845 Temettuat Defterleri, Buruciye Yayınları.

EKO-ETİKETLERİN TURİZME VE YEREL EKONOMİYE ETKİLERİ

EFFECTS OF ECO-LABELS ON TOURISM AND LOCAL ECONOMY

Dr. Öğr. Üyesi Alper BOZKURT¹

Dr. Öğr. Üyesi Engin DÜCAN²

Öz

Turizm sektöründe daha çok, gönüllü kuruluşların ve turizm pazarlamacılarının yönlendirilmeleriyle oluşturulan Eko-etiketleme, tüketicinin itici gücünün kullanılması yoluyla sektörel standardizasyonların yerleşmesine, ulusal ve uluslararası çevre mevzuatlarının uygulanmasına ve çevrenin korunmasına katkı sağlamaktadırlar. Bunun yanında bir pazarlama aracı olarak, rekabet gücünü arttırmaktadır. Mavi bayrak, Cittaslow, Yeşil Yıldız vb. eko-etiketler plajların, çevrenin ve turistlerin korunmasına fayda sağlayacak şekilde tatil yöreleri için uluslararası standartlar öngörmektedir. Çalışma, turizm alanında kullanılan eko-etiketlemelerin turistik yerleşim birimlerine turist sayısı, turizm geliri, istihdam, ekonomik ve sosyal gelişmişlik açılarından kazanımlarını ortaya koyarak farkındalık oluşturulması amaçlamaktadır. Türkiye için önde gelen eko-etiketlerden biri olan Mavi Bayrak'ın kent ekonomisine katkılarının araştırıldığı çalışmada elde edilen sonuçlar, ele alınan illerdeki mavi bayraklı plaj sayısı ile şehre gelen turist sayılarının eşbütünlük olduğunu ve mavi bayrak sayısından turist sayısına doğru uzun dönem nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Eko-Etiket, Mavi Bayrak, Cittaslow, Turizm
JEL Sınıflandırması: O13, P48, Q42.

Abstarct

Eco-labelling is used in tourism industry -with the influence of NGOs and tourism marketers- mostly to contribute standardisation inline with the cutomer driven strategies, along with established legislation for the environment in order to protect it. On the other hand, eco-labelling could also be used as a marketing tool to improve an establishment's strengths about competition. Eco-labelled beaches for example such as Blue Flag, Cittaslow, Green Star set international standarts for the sake of protecting the environment. This study, targets itself eco-labelling and its effects on inbound tourists, tourism income, economical and social improvements for the area. Using Blue Flag, one of the frequent used eco-labelling system is chosen for its eeconomical benefits to the city that was used. Findings indicate that there is a positive correlation between Blue Flagged establishments and the number of tourists visited the area.

Keywords: Eco-Label, Blue Flag, Cittaslow, Tourism

JEL Classification: O13, P48, Q42.

---

¹ Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İF, Turizm İşletmeciliği Bölümü, abozkurt@adanabtu.edu.tr

² Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İF, Turizm İşletmeciliği Bölümü, enginducan@gmail.com

1. GİRİŞ

Gelişmekte olan ve turizm gelirlerinin ihracata oranının %20'ler civarında olduğu Türkiye'de, turizm sektöründe ekonomik kaygılar ve kitle turizminin daha çok ön plana çıkması turizmin çevreye olan etkilerini arttırmaktadır. Bu durum, çevre ve turizm etkileşiminin önemini arttırmakta ve tüketicilerle turizmcilerin çevreye uyumlu hareket etmelerini sağlayacak araçları ön plana çıkarmaktadır. Eko-etiket bir ürünün, belirli bir kategori içerisinde, yaşam döngüsü göz önüne alınarak çevresel açıdan tercih edilebilirliğini belirleyen bir işarettir (Yücel ve Ekmekçiler, 2008: 330). Eko-etiket bir çevre etiketidir ve bir ürün veya hizmetin çevresel karakterleri hakkında bilgi verir. Muhtemel tüketicilerin seçimleri esnasında, diğer hususların yanında çevresel açıdan da değerlendirme yapabilmeleri için kullanılır. Buradaki amaç, bir ürün veya hizmetin çevresel etkileri hakkında doğru ve ispatlanabilir bilgiler verilerek çevre üzerinde daha az olumsuz etkiye sahip ürün ve hizmetlerin tercih edilmesini, dolayısıyla da söz konusu ürün ve hizmetlerinin üretiminde de bu hususlara dikkat edilmesini sağlamaktır. Böylece sürekliliği olan bir çevresel iyileşme potansiyeli harekete geçirilmiş olacaktır.

Eko-etiketleme başta Avrupa Birliği ülkeleri olmak üzere dünyanın bir çok ülkesinde, çevre politikalarının uygulanması için geliştirilmiş araçlardan bir tanesidir. Türkiye'nin Avrupa Birliği uyum çalışmalarının devam ediyor olması, birlik politikalarına ve müktesebata uyumlu olarak turizm sektöründe bazı çevre standartlarının sağlanıyor olmasını da gerekli kılmaktadır. Eko-etiketleme alanında, uluslararası turizm piyasasında öne çıkmış gönüllük esaslı uygulamalardan bazıları Mavi Bayrak, Yeşil Dünya, Yeşil Yaprak vb.'dir.

Bir sivil toplum kuruluşu olarak 1981 yılında kurulan Uluslararası Çevre Eğitim Vakfı (FEE), 74 ülkeyi temsil eden üye organizasyonlarla çalışmaktadır. FEE, sürdürülebilir çevre konusunda toplumu bilgilendirerek bu bilgileri çevreyi korumaya dönük faaliyetlerle buldukları kurum, organizasyon ve çevreye aktif olarak yaymalarını sağlamaktadır. FEE' sürdürülebilir kalkınma ve çevre eğitimi alanında birçok uluslararası projenin Avrupa çapında uygulanması ve geliştirilmesine öncülük etmiştir. 2001 yılına kadar Avrupa ülkelerinde faaliyette bulunan vakıf, 2001'de Güney Afrika Cumhuriyetinin üyeliği ile birlikte uluslararası niteliğe kavuşmuştur. FEE, AB standartlarını öngörmesi ve aday ülkelerin sivil toplum örgütleriyle birlikte çalışması nedeniyle, aday ülkelerin Avrupa Birliği'nin çevre ile ilgili yönetmeliklerine uyum sağlamaları noktasında, AB uyum sürecindeki çalışmalarını da kolaylaştırmaktadır (www.fee.global).

Organizasyonun 5 aktif programı bulunmaktadır;

- ✓ Green Key (Yeşil Anahtar): evrenin korunması yönündeki girişimleri ödüllendirerek
- ✓ destekleyen, iklim değişikliğinin önlenmesi ve sürdürülebilir turizme katkıda bulunmayı amaçlayan uluslararası bir eko- etiket'tir.
- ✓ Blue Flag (Mavi Bayrak): Gerekli standartları taşıyan nitelikli plaj ve marinalara verilen uluslar arası bir çevre ödülü.
- ✓ Young Reporters (Çevrenin Genç Sözcüleri): Gençlerin çevre sorunları üzerine görüş ve fikirlerini topluma aktarabilmeleri için makale, fotoğraf ya da video kaydı yoluyla çevre gazeteciliği yapmalarını hedeflemektedir.
- ✓ Learning About Forests (Okullarda Orman): Orman eko-sistemi ile ilgili bilginin ormanın içinde, ormanlara inceleme gezileri düzenleyerek arttırılması ve

deneyimlerin uluslararası düzeyde paylaşılması olan bir çevre eğitim programıdır.

- ✓ Eco-Schools (Eko-Okullar): Okul öncesi eğitim kurumlarında ve ilköğretim okullarında çevre bilinci, çevre yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma eğitimi vermek için uygulanan bir programdır.

Türkiye’de Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1993 yılından itibaren konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri ve yat işletmelerine dönük olarak “Çevre Dostu İşletme Plaketi” verilmektedir. Bunlardan yat işletmeleri için olana “Yunus”, Yat limanları için olana “Çıpa” ve diğer tesislere verilende “Çam” simgesi bulunmaktadır (www.kultur.gov.tr).

1.1. BİR TURİZM EKO-ETİKETİ OLARAK MAVİ BAYRAK

Kıyı turizmi deniz, kum ve güneş öğelerinin bir arada bulunduğu bir üründür. Dörtte üçü denizlerle kaplı olan dünyamızın birçok yerinde ve ülkemizin de bulunduğu Akdeniz çanağında yoğun bir şekilde yapıyor olması ülkeler ve turistik yöreler arasında rekabeti de beraberinde getirmektedir. Kıyı turizmi üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye’de talebin en çok olduğu turizm türüdür. ‘Türkiye’ye gelen yabancı turistlerin yaklaşık %60’ı deniz turizmini tercih etmektedir (Kozak vd, 2000: 20).

Tablo 1. Türkiye’ye Gelen Yabancı Turistlerin Turistik Merkezlere Göre Dağılımı (2016 yılı, ilk 10)

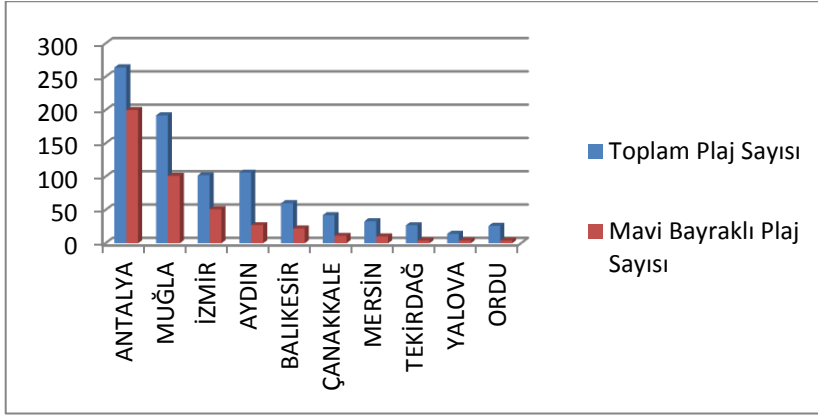
Sıra	Şehir	Gelen Yabancı Ziyaretçi Sayısı
1.	İstanbul	9.217.644
2.	Antalya	5.952.496
3.	Edirne	2.845.352
4.	Artvin	2.353.472
5.	Muğla	1.657.736
6.	İzmir	672.104
7.	Ağrı	406.371
8.	Aydın	348.716
9.	Ankara	331.236
10.	Kırklareli	282.522

Kaynak: TÜİK

Tablo 1’de Türkiye’ye gelen yabancı turistlerin turistik merkezlere göre dağılımını verilmektedir. Tabloya göre Türkiye’nin ticaret başkenti kabul edilen ve aynı zamanda çok önemli bir turistik merkez olan İstanbul’un en fazla sayıda turisti ağırladığı görülmektedir. Antalya, Muğla, İzmir ve Aydın sahip oldukları birçok turistik değer yanında kıyı turizmi ile ön plana çıkan şehirlerimizdir. Edirne, Artvin, Ağrı ve Kırklareli ise sınır bölgelerinde yer almaları nedeniyle daha çok sınır turizmi açısından yoğun ziyaretçi almaktadır.

Grafik 1. Toplam plaj sayılarına göre bazı iller ve mavi bayraklı plaj sayıları (adet)

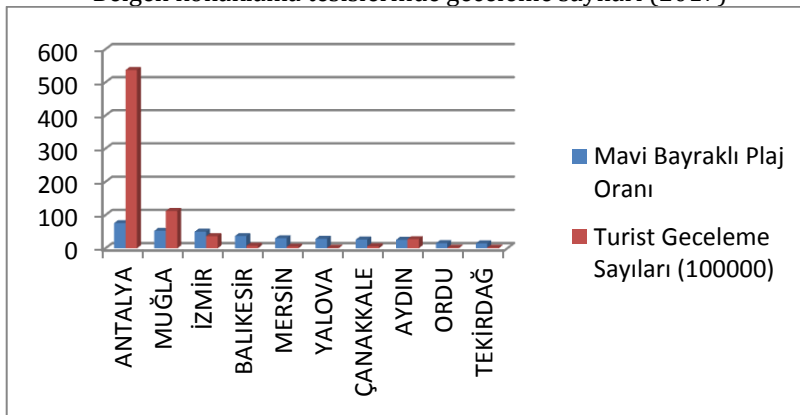

Kaynak: Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Yüzme Suyu Takip Sistemi ve <http://www.mavibayrak.org.tr>

Grafik 1’de Türkiye genelinde sahip olunan mavi bayrak sayıları baz alınarak ilk 10 ildeki plaj sayıları ve bu illerdeki mavi bayraklı plaj sayıları verilmektedir. Antalya, Muğla, İzmir ve Aydın illerinde 100’ün üzerinde plaj bulunduğu görülmektedir. Bu illerimizden Aydın hariç diğer illerde mavi bayraklı plaj oranının %50’nin üzerinde olduğu görülmektedir. Bu illerimizin gelen turist sayıları açısından da önde gelen illerimizden olmaları bir etiket olarak mavi bayraklı plajların sayılarının yüksek oluşunun bölge turizmine katkısı olduğunu düşündürmektedir. Grafik 2’de 2017 yılı itibariyle bazı şehirlerin mavi bayraklı plaj sayısının toplam plaj sayılarına oranı ve turistlerin Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde geceleme sayıları histogram grafiği ile gösterilmiştir. 2017 yılı geceleme sayıları hesaplanırken 2015 yılı toplam yabancı turist sayısı ile geceleme sayıları baz alınarak ve 2017 yıl sonu tahmini turist sayısı değerlerine göre doğru orantı yöntemi kullanılmıştır.

Grafik 2. Mavi bayraklı plaj oranına göre önde gelen şehirlerde turistlerin Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde geceleme sayıları (2017)

Kaynak: T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yatırım Ve İşletmeler Genel Müdürlüğü

Ülkemiz kıyıları ekonomik bir kaynaktır ve turizm faaliyetleri genel olarak kıyı alanlarında yoğunlaşmıştır (Özdemir ve Kervankıran, 2011: 2-3). Tablo 1’de verilen sonuçlar incelendiğinde Türkiye’ye gerçekleştirilen turistik seyahatlerin Akdeniz ve Ege

kıyılarına yoğunlaştığı görülmektedir. Türkiye’de en çok yabancı turistin ziyaret ettiği illerin başında İstanbul gelmektedir. İstanbul dışında turistlerin ziyaret ettiği illerin çoğunlukla deniz kıyısındaki illerimiz olduğu görülmektedir.

Kıyı turizminde eko-etiketleme anlamında önemli bir yere sahip olan Mavi Bayrak’ın ilk örneği 1985 yılında Fransa’da geliştirilmiştir. Türkiye’de plajlar için mavi bayrak dışında kullanılan bir eko-etiket programı bulunmamakla birlikte, TSE (Türk Standartları Enstitüsü) tarafından 1998 yılında yayınlanan ve plajlarda uyulması gereken çevre sağlığı kurallarını kapsayan “TS 12379 - Çevre Sağlığı - Plajlar için Tedbirler” yürürlüğe konmuştur. Ayrıca 1993’te yayınlanan ve 2005’de revize edilmiş olan TS 10870/T1 standardı “Su kalitesi-Yüzme amacıyla kullanılan suların Genel kalite özellikleri” yürürlüktedir. 2016 yılında Orman ve Su işleri bakanlığı tarafından Avrupa Birliği Yüzme Suları Direktifi baz alınarak hazırlanan 26048 sayılı “Yüzme Suyu Kalitesi Yönetmeliği” uygulanmaya başlanmıştır (<http://cevresagligi.thsk.saglik.gov.tr>).

Mavi Bayrak, gerekli standartları taşıyan nitelikli plaj, marina ve yatlarla verilen uluslararası bir çevre ödülüdür. Plajların temiz, güvenilir, donanımlı, bakımlı olmasını ve sürdürülebilir bir çevre yönetimini temsil eder. Deniz suyunun temiz olduğunu, çevre yönetimine ve bilincine yönelik eğitim ve bilgilendirmelerin yapıldığını garanti etmektedir. Bu yönüyle bir marka veya eko-etiket özelliği taşımaktadır (Boz, 2014).

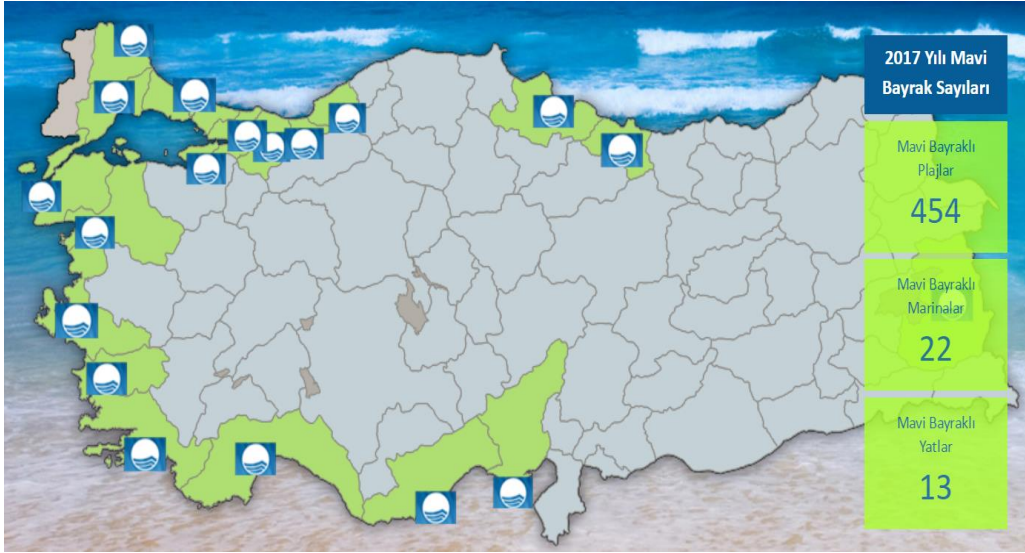
FEE, yürütmekte olduğu mavi bayrak çalışmalarını Birleşmiş Milletler 2015 – 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’yle uyumlu olarak yürütmektedir. FEE’nin Türkiye’deki temsilcisi Türkiye Çevre Eğitim Vakfı (TÜRÇEV)’dir. TÜRÇEV, ülkemizde Mavi Bayrak programının başlatılması amacıyla Turizm Bakanlığı önderliğinde, 1993 yılında kurulmuştur. Ülkemiz turizmi ve çevre açısından önemli görülen sağlık yüzme suyu, donanımlı plaj ve iyi bir çevre yönetimi ve çevre bilinci oluşturulması yaklaşımı ile çalışmalarına başlamıştır. Mavi Bayrak Programının yanı sıra, 1995’de Eko-Okullar, 1996’da Çevrenin Genç Sözcüleri, 2004’de Okullarda Orman Programını ve 2011 yılında Uluslararası Yeşil Anahtar Ödülü Programını ülkemizde yürütmeye başlamıştır (www.turcev.org.tr).

TÜRÇEV’in kuruluş amacı olan Mavi Bayrak programı, plaj, marina ve yatlarla verilen uluslararası bir çevre ödülüdür. Deniz suyunun temizliğini, plaj ve marinaların ihtiyaçlara cevap verebilecek donanım ve güvenliğe sahip olmasını, Çevre yönetimi ve çevre bilincinin oluşturulmasına dönük etkinliklerin yapılmasını garanti eden bir marka veya eko-etiket özelliğine sahiptir. Plajlar için 33 ve marinalar için 25 kriter söz konusudur ve plaj, marina ve yatların ödüle hazırlanması, başvuruların değerlendirilerek Ulusal ve Uluslararası Jüri değerlendirmelerine sunulması ile ödüle hak kazanan yerlerin denetimi süreçleri söz konusudur. Değerlendirmeler Çevre Eğitimi ve Bilinçlendirme Etkinlikleri, Çevre Yönetimi, Güvenlik ve Hizmetler, Su kalitesi başlıkları çerçevesinde yapılmaktadır.

Mavi Bayrak Ödülü için AB Yüzme suları direktifine uygun bir yüzme suyu kalitesine sahip olunması çok önemlidir. Ayrıca yüzme suyu kalitesi kriterlerine göre sanayi ve kanalizasyon atıkları plaj alanını etkilememelidir. Türkiye Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 03 Aralık 2015’te Ankara’da gerçekleştirilen “Deniz Turizmi Potansiyelinin Geliştirilmesi Amacıyla Çevre Koruma Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi Toplantısı”nda kıyılarımızda atık suyu yönetimi, deniz çöpleri ve yönetimi, yüzme suyu yönetimi ve mavi bayrak konuları ele alınmıştır (www.turcev.org.tr).

Mavi Bayrak Ödülü bir yıl için verilir, yaz sonlarında yapılan ulusal ve uluslararası denetimlerde eksikleri olanlar tespit edilirse, eksikleri tamamlamaları için kendilerine süre verilir ve tamamlanamaz ise bayrakları indirilmektedir. 2016 yılı verilerine göre Türkiye’de 444 plaj, 21 marina, ve 12 yat mavi bayrak ödülü bulunmaktadır. Söz konusu ödüllü plaj sayısı ile Dünya 2.si olmuştur.

şekil 1. Türkiye’deki Mavi Bayrak Sayıları (2017)

Kaynak: www.mavibayrak.org.tr

Türkiye kıyı turizmi düşünöldüğünde, mevcut pazar ağırlıklı olarak AB ölkeleri gelmektedir. 2002 yılında Alman turistlerle yapılan bir ankette, bir sonraki tatillerini geçirecekleri yeri belirlerken hangi etkenleri göz önünde bulunduracakları sorulmuş ve %65’inin temiz plaj ve su, %59’unun barınma yeri civarında atıkların olmaması cevabını verirken %14’ü onaylı eko-etiket bulunan konaklama yerleri hakkında bilgilere kolay erişim demiştir (ECOTRANS / F.U.R. (Reiseanalyse 2002), aktaran Almına, 2006: 67).

Tablo 2. Türkiye Yıllar İtibariyle Mavi Bayrak Sayıları ve Gelen Yabancı Turist Sayıları

Yıllar	Mavi Bayrak Sayısı	Türkiye'nin Dünya Sıralamasındaki Yeri	Gelen Turist Sayıları
2003	140	7	16302053
2004	151	7	20262640
2005	174	7	24124 501
2006	192	7	23148669
2007	235	4	27214988
2008	258	3	30979979
2009	286	4	32006149
2010	314	4	33027943
2011	324	4	36151328
2012	355	4	36463921
2013	383	3	39226226
2014	397	3	41415070
2015	436	2	41617530
2016	444	2	31365330
2017	454	3	31708887*

* Yıl sonu tahmini

Kaynak: www.mavibayrak.org.tr ve TUİK

Mavi Bayrak, tesislerdeki yıldız sayısına benzer bir uluslararası standart içerdiğinden, turizm pazarı için büyük öneme sahiptir. Uluslararası Çevre Eğitim Vakfı-FEE tarafından 2015 yılında Mavi Bayrak Programı'nı uygulayan tüm ülkelerdeki plaj ve marina yöneticilerine yönelik internet tabanlı olarak yapmış olduğu "Mavi Bayrak Memnuniyet Anketi" sonuçlarına göre; plaj ve marina yöneticilerinin %75'i Mavi Bayrak ödülünü bir pazarlama aracı kullanmaktadırlar. %25'i Mavi Bayrak ödülü aldıklarından beri yerli ve yabancı ziyaretçi sayılarında artış olduğunu belirtmişlerdir. Plaj ve marina yöneticilerinin yarısından fazlası Mavi Bayrak Ödülünün yerel ekonomiye fayda sağladığını ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan yöneticilerin %95'i diğer yöneticilere, Mavi Bayrak Programına katılmalarını tavsiye ediyor (TÜRÇEV, 2016).

1.2. BİR TURİZM EKO-ETİKETİ OLARAK CİTTASLOW

Nüfusu 50.000'nin altındaki kentlerin üye olabildiği uluslararası bir belediyeler birliği olan Cittaslow, 1999 yılında İtalya'nın Greve in Chianti kentinde kurulmuştur. Cittaslow İtalyanca Citta (şehir) ve İngilizce slow (sakin/yavaş) kelimelerinden oluşmakta ve "sakin şehir" anlamına gelmektedir. Cittaslow küreselleşmenin yarattığı homojen mekânlardan biri olmak istemeyen, yerel kimliğini ve özelliklerini koruyarak dünya sahnesinde yer almak isteyen kasabaların ve kentlerin katıldığı bir birliktir (www.cittaslowturkiye.org).

Cittaslow hareketinde, bir yerleşim yerinin yaşam kalitesinin iyileştirilmesinin ve kalkınmasının kentnin mevcut güzelliklerinin, kendi özgün yapısının, mimarisinin, gelenek

ve göreneklerinin, yerel yemeklerinin ve tarihsel kimliğinin korunmasıyla mümkün olacağını öngörmektedir (www.tbb.gov.tr). Kentin kendi kimliğine sahip çıkarak kalkınmasını politikasına sahip olan Cittaslow anlayışında kentin doğasına, esnafına, kültürüne, tarihine, yemeklerine, ürünlerine saygı duyularak sosyal ve ekonomik hayatın canlandırılmasını hedef edinmektedir. Yaşamın, yaşamaktan zevk alınacak bir hızda yaşanmasını savunan Cittaslow, sürdürülebilir kalkınma, kent ruhu, yavaş yaşam, yavaş yemek felsefelerini önemsemektedir. İnsanlar arası iletişimin güçlü olduğu, sosyal, kendi kendine yeten, doğasına, gelenek ve göreneklerine, sahip çıkan, alt yapı sorunlarını çözmüş, teknolojinin kolaylıklarından da faydalanan ve yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmayı önemseyen kentler bu unvanı almaktadır. Cittaslow hareketine katılım için belirlenmiş olan 73 kriterin yerine getirilmesi gerekmektedir. Kısa sürede tüm dünyaya yayılmış olan Cittaslow'un hali hazırda 30 ülkede 199 üyesi bulunmaktadır. Türkiye'de Akyaka, Perşembe, Vize, Gökçeada, Seferihisar, Yalvaç, Halfeti, Taraklı, Yenipazar, Göynük, Uzundere, Yeniboğaziçi ve Şavşat Cittaslow unvanına sahiptir.

Cittaslow ağının dünya genelinde üzerine odaklanmış olduğu konuların başında insanların ve insanların yaşadıkları alanların mümkün olduğunca yaşamaya uygun ve nitelikli hale getirilmesi gelmektedir. Bunun mümkün kılabilmesi açısından da ön plana çıkan konu, mutlak olarak sosyal ve iktisadi anlamda kendisine özgü yapıları olan şehirlerin tasarlanmasıdır. Cittaslow'un anlam kazanmasını sağlayan sosyal sistematüğün temelinde, insanın yaşamış olduğu alan bulunmaktadır. Buna göre Cittaslow'un güçlü bir çevre algısı söz konusu olmaktadır. Çevrenin temiz tutulması, insana sağladığı faydaların sürekliliğinin sağlanması, kültürel değerlerine korunması üzerine odaklanması ve tüm bunların bir bilinç olarak yerleştirilmesi son derece büyük önem taşımaktadır.

Sürdürülebilir turizm ve yerel kalkınma açısından ele alındığında Cittaslow, hava, su ve toprak kalitesine odaklanmakta ve alternatif enerji kaynaklarının kullanımını teşvik etmektedir. Çevreye yönelik politikalar teorik ve pratik açıdan etkin bir şekilde ele alınmıştır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve yaygınlaşması, atıkların geri dönüşümü ve bireylerin çevre yönetim sistemlerine uygun olarak hayatlarını devam ettirmelerine büyük önem verilmektedir (Battal Keskin, 2012: 94). Doğaya ilişkin uygulamalar ve bunların kalitesi ile doğaya gösterilen özen önemsenmektedir.

Dünyanın Cittaslow üyesi yerlere ilgisi de büyük olup, birçok ülkede Cittaslow turları düzenlenerek, insanların dünyadaki Cittaslow üye bölgelerini görmeleri sağlanmaktadır. Cittaslow üyesi olmak, kentin dünyanın çeşitli yerlerinden gelen turistlere tanıtılması ve aynı zamanda bölgenin turizm gelirlerinin artırılmasına katkı sağlamaktadır. (Yurtseven vd. 2010: 39). Yerleşim yerlerine yeni bir imaj kazandıran Cittaslow markası, halkın refah düzeyini artırır. Çevreye verilen zarar ve sosyokültürel bozulmanın minimuma inmesi için kaynak yaratılmasını sağlar, yerel halkın istihdam potansiyelini yükseltir. Eko-turizm olarak değerlendirilebilecek olan yerel ürünlerin ve kültürün pazarlanması, yerleşik vatandaşların kazançlarının artmasına ve finansal gelişimlerini destekler. Yerel gıdalar, mesleki ürünler ve turizm odakları ürün ve hizmetlerin pazarlanmasının teşvik edilmesi gelir düzeyini artırır. Yerel ekonominin geliştirilmesi ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalması sosyalleşmeye hizmet edeceği gibi sürdürülebilirlik ve kalkınmayı teşvik edecektir. Sosyal adaletin sağlanmasına yapacağı katkıyla beraber vatandaşların büyük bölümünün kendilerini ilgilendiren konularda karar alma süreçlerine dahil olmalarını teşvik eder (Şahin ve Kutlu, 2014: 60-61; Şimşekli, 2004: 84).

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE BULGULAR

2.1. KULLANILAN YÖNTEM VE VERİ SETİ

Mavi bayrak, Cittaslow, Yeşil Yıldız vb. eko-etiketlemeler plajların, çevrenin korunması ve turistlerin korunmasına fayda sağlayacak şekilde tatil yöreleri için uluslararası standartlar öngörmektedirler. Çalışma, turizm alanında kullanılan eko-etiketlemelerin turistik yerleşim birimlerine olan turist sayısı, turizm geliri, istihdam, ekonomik ve sosyal gelişmişlik gibi kazanımlarını ekonometrik bir analiz ile ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma ile söz konusu konsept projelerin kent turizmine ve ekonomisine getireceği katkılara dair farkındalık oluşturulması hedeflenmektedir. Değişkenlere ait verilere her bölge için eşit düzeyde ulaşılamadığından, sektör içerisinde kıyı turizminin ağırlığının fazla olması nedeniyle, eko-etiket uygulamaları için bir gösterge olarak mavi bayrak programının etkisi ele alınmıştır. Mavi bayrak ödülü plaj kategorisi bağımsız değişken olarak alınmış ve sahip olunan mavi bayrak sayısının gelen turist sayısı üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Çalışmada ele alınan veriler TÜİK ve Sağlık Bakanlığı verilerinden yararlanılarak elde edilmiştir. Veri seti 2002-2016 yılları arasında kapsamaktadır. Mavi bayraklı plaj sayısına göre ilk 8 şehre ait mavi bayraklı plaj sayısının toplam plaj sayısına oranı ve Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde toplam geceleme sayısı değişkenleri ele alınmıştır. Söz konusu değişkenlerin çalışmada kullanılan kısaltmaları aşağıda verilmiştir.

MAVIBAYRAK: İldeki mavi bayraklı plaj sayısının toplam plaj sayısına oranı

GECELEME: Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayısı

Tablo 3’de, şehirlerimizin sahip oldukları mavi bayraklı plaj sayısının toplam plaj sayılarına oranlanması ile elde edilen mavi bayraklı plaj oranına göre ilk 8’e giren şehirler verilmiştir. Türkiye turizm sektöründe ön sıralarda olan Antalya, Muğla ve İzmir’in mavi bayraklı plaj sayılarını arttırmada da başarılı olan iller oldukları görülmektedir.

Tablo 3. Mavi bayrak sayısına göre ilk 8 şehir (2016)

Şehirler	Toplam Plaj Sayısı	Mavi Bayraklı Plaj Sayısı	Mavi Bayraklı Plaj Oranı
ANTALYA	264	200	% 75.76
MUĞLA	192	101	% 52.60
İZMİR	102	51	% 50
BALIKESİR	60	22	% 36.67
MERSİN	33	10	% 30.30
YALOVA	14	4	% 28.57
ÇANAKKALE	42	11	% 26.19
AYDIN	106	27	% 25.47

Kaynak: Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Yüzme Suyu Takip Sistemi ve <http://www.mavibayrak.org.tr>

2.2. PANEL BİRİM KÖK TESTLERİ

Modelin tahmininden önce serilerin durağanlığının kontrol edilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere durağan olmayan veriler ile çalışıldığında test istatistikleri güvenilirliğini yitirecek ve değişkenler arasında sahte regresyon (superior regression) problemi ortaya çıkabilecektir (Granger ve Newbold, 1974). Çalışmada, 1. nesil birim kök testlerinden olan ve boş hipotez olarak “ortak bir birim kökün varlığı”nı test eden Levin, Lin ve Chu (LLC) (2002) testleri ile “bireysel birim kökün varlığı”nı test eden Im, Pesaran ve Shin (IPS) (2003) ile Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001) panel birim kök testleri kullanılmıştır.

LLC (2002) (1) numaralı Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) denklemini kullanmıştır.

$$\Delta y_{i,t} = \alpha y_{i,t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} \beta_{ij} \Delta y_{i,t-j} + X'_{i,t} \delta + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Burada $i = 1, 2, \dots, N$ yatay kesit birimleri, $t = 1, 2, \dots, T$ zamanı göstermektedir. X_{it} herhangi bir sabit etki veya bireysel trend bileşeni içeren dışsal değişkenleri, $\varepsilon_{i,t}$ bağımsız hata terimlerini, p_i gecikme uzunluğunu göstermektedir. Serinin durağan olmadığını ifade eden temel hipotez $H_0 : \alpha = 0$ ve alternatif hipotez $H_1 : \alpha < 0$ şeklindedir.

Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra $\Delta y_{i,t}$ ve $y_{i,t}$ için bu değişkenlerin gecikmeli değerlerinin ve deterministik değişkenlerin açıklayıcı değişken olarak yer aldıkları modeller tahmin edilir. Daha sonra söz konusu bu iki modelden $\hat{\varepsilon}_{i,t}$ ve $\hat{v}_{i,t-1}$ şeklinde hata terimleri elde edilir (Levin, Lin ve Chu, 2002, s.6).

$$\hat{\varepsilon}_{i,t} = \Delta y_{i,t} - \sum_{L=1}^P \hat{\theta}_{i,L} \Delta y_{i,t-L} - \hat{\alpha}_i - \hat{\delta}_1 t \quad (2)$$

$$\hat{v}_{i,t-1} = y_{i,t-1} - \sum_{L=1}^P \hat{\theta}_{i,L} \Delta y_{i,t-L} - \hat{\alpha}_i - \hat{\delta}_1 t \quad (3)$$

Tüm yatay kesitlerdeki heterojenliği kontrol etmek için $\hat{\varepsilon}_{i,t}$ ve $\hat{v}_{i,t-1}$ değişkenleri denklem (1)'de verilen regresyon modelinin standart sapmalarına bölünerek standardize edilir. Standardize edilmiş değerler kullanılarak elde edilmiş olan model, LLC (2002) tarafından önerilen aşağıdaki t-istatistiği kullanılarak $H_0 : \delta = 0$ hipotezi için test edilir.

$$t_p^* = \frac{t_p - N \bar{T} \hat{S}_N \hat{\sigma}_{\varepsilon}^{-2} sh(\hat{\rho}) \mu_{m\hat{\rho}}^*}{\sigma_{m\hat{\rho}}^*} \quad (5)$$

t_p^* , $H_0 : \delta = 0$ hipotezi için standart t-istatistiğini, σ^2 hata terimi $u_{i,t}$ nin beklenen varyansını, $sh(\hat{\rho})$ ise $\hat{\rho}$ 'un standart hatasını; $\bar{T} = T - \left[\sum_i p_i / N \right] - 1$ ifade etmektedir.

N sayıda yatay kesit birime ait zaman serileri verilerinden elde edilen bilgilerin birleştirildiği IPS (2003) birim kök testinde, söz konusu serilerin durağanlık sonuçları bir araya getirilir ve özellikle küçük örnekler üzerinde daha etkilidir (Harris ve Sollis, 2003, s.78). LLC (2002) test istatistiğinin modifiye edilmiş bir versiyonu olan IPS (2003) testi,

panel veri setindeki her bir birim için hesaplanan t istatistiğinin ortalamasını temel almaktadır. Her bir yatay kesit için (1) nolu ADF denklemini tahmin ederek α_i 'ler için hesaplanan t istatistiklerinin ortalaması alınır.

$$\bar{t}_{N,T} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N t_{i,T} \quad (6)$$

" $H_0 : \rho_i = 0$ " (tüm i'ler için panel birim kök vardır) ve " $H_0 : \rho_i < 0$ " (bazı i'ler için panel birim kök yoktur) şeklindeki hipotezler (7) numaralı denklemde verilmiş olan standardize edilmiş t-istatistiği kullanılarak sınanır.

$$W_t = \frac{\sqrt{N}(\bar{t}_{N,T} - N^{-1} \sum_{i=1}^N E(t_{i,T}))}{N^{-1} \sum_{i=1}^N v(t_{i,T})} \quad (7)$$

$E(t_{i,T})$, ADF regresyonunun t-istatistiklerine ait beklenen ortalama değeri, $v(t_{i,T})$ beklenen varyans değeridir.

Maddala ve Wu (1999) ve Choi (2001), testleri LL ve IPS testlerinden farklı olarak dengeli bir panele ihtiyaç duymaz ve parametrik değildir. Maddala ve Wu (MW) testi DF testiyle bağlantılı kullanıldığında hipotezleri IPS testlerindekiyle aynı olur (Gangadharrao ve Wu, 1999, s.636).

$$H_{0,MW} : \gamma_i = \gamma = 0 \quad \text{her } i \text{ için}$$

$$H_{A,MW} : \gamma_i < 0 \quad \text{her } i = 1, 2, \dots, N \text{ ve } \gamma_i = 0 \text{ için } i = N_1 + 1, \dots, N$$

MW testinde bireysel ADF istatistiğinin ortalaması yerine p (olasılık) değerlerinin toplamı alınmaktadır. π_i , i. yatay kesit birimi için DF birim kök testinden elde edilen p-değerini göstermek üzere

$$P = -2 \sum_{i=1}^N \ln \pi_i \quad (8)$$

H_0 temel hipotezi altında $2N$ serbestlik derecesinde, P asimptotik olarak χ^2 dağılımlıdır.

Choi (2001), Fisher'ın PP test istatistiğinin ötesinde birincisi normal, ikincisi logit olmak üzere iki farklı test önermiştir.

$$Z = \left(\frac{1}{\sqrt{N}} \right) \sum_{i=1}^N \Phi^{-1}(P_i) \quad (9)$$

burada, Φ standart normal kümülatif dağılım fonksiyonudur. $0 \leq P_i \leq 1$ olduğundan, $\Phi^{-1}(P_i)$ bir $N(0,1)$ rassal değişkendir ve $T_i \rightarrow \infty$ iken tüm i'ler için geçerlidir (Choi, 2001, s.254-255).

$$L = \sum_{i=1}^N \ln(p_i / 1 - p_i) \quad (10)$$

burada, $\ln(p_i/1-p_i)$ ifadesi "0" ortalama ile $\frac{\pi^2}{3}$ varyansı lojistik dağılıma sahiptir.

$(T_i \rightarrow \infty)$ gittikçe tüm i'ler içindir ve $\sqrt{ML} \Rightarrow t_{5N+4}$ ifadesinde $m = \frac{3(5N+4)}{\Pi^2 N(5N+2)}$, dir.

2.2.1. Eşbütünleşik Serilerde Nedensellik

Eşbütünleşme testi, seriler arasında uzun dönem denge ilişkisinin var olup olmadığının incelendiği bir süreci temsil etmektedir. Johansen eşbütünleşme testi, aynı dereceden durağan olan serilerin, denklem sistemi, sistemde yer alan her değişkenin düzey ve gecikmeli değerlerinin yer aldığı VAR (Vector Auto Regression) analizine dayanmaktadır. Çalışmada, geleneksel VAR yönteminin panel veri setine uyarlanmış hali olan Panel VAR yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde sistemdeki tüm değişkenler içsel olarak kabul edilerek analiz yapılmaktadır. Böylece, her bir değişkenin gecikmeli değerlerinin diğer değişkenlerin cari değerleri üzerindeki etkisi incelenebilmektedir (Love ve Zicchino, 2006:193). Birinci dereceden bir VAR modelini aşağıdaki şekilde gösterebiliriz.

$$z_{it} = \Gamma_0 + \Gamma_1 z_{it-1} + f_i + e_t \quad (11)$$

Burada, z_t değişken vektörüdür. f_i , birim heterojenliğe izin veren sabit etkilerdir. Johansen eşbütünleşme testinde seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi iz (trace) ve özdeğer (maximum eigenvalue) istatistikleri yardımıyla araştırılmaktadır.

Kullanılan değişkenlerin eşbütünleşik olmaları durumunda ise aralarındaki nedensellik ilişkisinin yönü, gecikmeli hata düzeltme terimi ile genişletilmiş bir VAR modeline dayanan, Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) ile tahmin edilebilir (Ghosh, 2002:125-129). Panel VECM'i aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz:

$$\Delta Y_{it} = \delta_{1i} + \sum_{p=1}^k \delta_{11ip} \Delta Y_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{12ip} \Delta X_{it-p} + \varphi_{1i} \hat{\varepsilon}_{it-1} + v_{1it} \quad (12)$$

$$\Delta X_{it} = \delta_{2i} + \sum_{p=1}^k \delta_{21ip} \Delta X_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{22ip} \Delta X_{it-p} + \varphi_{2i} \hat{\varepsilon}_{it-1} + v_{2it} \quad (13)$$

Burada, Δ fark operatörünü, k optimal gecikme uzunluğunu, $\hat{\varepsilon}_{it}$ hata düzeltme terimini göstermektedir. Bu modelde hem kısa dönem hem de uzun dönem nedenselliğin varlığı sınanabilmektedir. Değişkenler arasındaki kısa dönemli nedensellik ilişkisi Wald Testi sınanabilir. Uzun dönemli nedensellik ilişkisi ise, modeldeki hata düzeltme katsayısı $\hat{\varepsilon}_{it}$ 'nin istatistiksel olarak anlamlılığı ile açıklanabilmektedir (Odhiambo, 2009:620; Yardımcıoğlu, :157).

2.3. AMPRİK BULGULAR

Analize geçmeden önce, mavi bayraklı plaj sayısına göre ilk 8 şehre ilişkin mavi bayraklı plaj oranı ve şehirde konaklayan turistlerin geceleme sayısı arasındaki korelasyon incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Tablo 4'de sunulmuştur.

Tablo 4. Korelasyon Analizi Sonuçları

	Mavi Bayraklı Plaj Oranı	Geceleme Sayısı
Mavi Bayraklı Plaj Oranı	1.00	
Geceleme Sayısı	0.80***	1.00

***, ** ve * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Korelasyon analizi sonuçlarına göre mavi bayraklı plaj oranı ile konaklama tesislerindeki toplam geceleme sayısı arasındaki korelasyon 0.80 gibi yüksek bir değerdedir. Pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunan söz konusu korelasyonun değerlerinin yüksek oluşu, turizm beldelerinin daha fazla turist çekmeye yönelik üretecekleri yerel politikalarda mavi bayrak sayısının artırılmasını da değerlendirmelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

VAR analizi için ele alınan serilerin durağan olmaları gerektiğinden, önce panel birim kök testleri kullanılarak değişkenlerin durağanlıkları araştırılmıştır. Daha sonra uygun VAR modeli belirlenerek değişkenler arasındaki etkileşim ortaya konmuştur. Modelde kullanılan değişkenlerin birim kök özellikleri literatürde yaygın bir şekilde kullanılan Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003) ile Fisher-ADF ve Fisher-PP birim kök testleri kullanılarak, “sabitli” ve “sabitli ve trendli” modeller için araştırılmış ve sonuçlar Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5. Birim Kök Testleri Sonuçları

Seviyesinde	GECELEME		MAVIBAYRAK	
	Sabitli Model	Sabit ve Trendli Model	Sabitli Model	Sabit ve Trendli Model
LLC	1.18	-2.88**	-1.27	-1.52
IPS	2.79	-0.50	2.59	0.06
ADF - Fisher	7.18	17.79	7.06	21.90
PP - Fisher	2.75	15.49	8.48	34.95
1. Farkında				
LLC	-10.35***	-9.72***	-8.18***	-8.24***
IPS	-7.85***	-5.90***	-6.82***	-4.79***
ADF - Fisher	77.62***	58.06***	73.37***	66.01***
PP - Fisher	83.01***	91.94***	94.20***	84.20***

***, ** ve * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Hataları normalleştirmek için her bir değişkenin gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre otomatik seçim şeklinde belirlenmiştir. LLC ve PP-Fisher testlerinde Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile otomatik seçim ile belirlenmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre, MAVIBAYRAK ve GECELEME değişkenlerinin her ikisi de 1. fark durağandır. Uygun VAR modeli oluşturulurken, kentin sürdürülebilir turizme verdiği önemin göstergesi olarak ildeki mavi bayraklı plaj sayısının toplam plaj sayısına

oranı (MAVIBAYRAK) açıklayıcı değişken olarak alınmıştır. Sürdürülebilir turizm projelerinin kente turistik ve ekonomik etkilerinin göstergesi olarak da Turizm İşletme Belgeli konaklama tesislerinde geliş ve geceleme sayıları (GECELEME) bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Her iki değişkene ait elde edilen zaman serileri verileri Panel VAR modeli ile analiz edilmiştir. Analizler Eviews 9.0 paket programı ile yapılmıştır.

2.3.1. VAR Analizi ve Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Birim kök testi sonuçlarına göre ele alınan iki değişken de 1. farklarında durağan olduğundan, aralarında eşbütünleşme ilişkisi olabileceği için, uygun VAR modeli belirlenmiş ve Johansen eşbütünleşme testi yapılmıştır. VAR modeli için seriler seviye değerinde alınmıştır. Uygun gecikme sayısı FPE, Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterlerine göre 6 olarak bulunmuştur. 6 gecikmeli VAR modelinde otokorelasyon sorunu olup olmadığı LM testi ile sınanmış ve hata terimlerinde otokorelasyon olmadığı bulunmuştur. Değişen varyans sorunu, ki-kare testi ile sınanmış ve hata terimlerinde değişen varyans olmadığı bulunmuştur.

Eşbütünleşme testi durağan olmayan seriler gerektirdiğinden, değişkenler seviye değerleriyle kullanılmışlardır. Değişkenlerin sıralamasında birinci değişken MAVIBAYRAK ikinci değişken ise GECELEME olarak alınmıştır. Johansen Panel Eşbütünleşme testi sonuçları tablo 6'de verilmiştir. İz ve maksimum öz değer test istatistikleri sonuçlarına göre, değişkenler arasında eşbütünleşme vektörü olmadığı yönündeki temel hipotez reddedilirken, en çok bir eşbütünleşme vektörü vardır şeklindeki temel hipotez reddedilememiştir. Dolayısıyla, değişkenler arasında 1 eşbütünleşme vektörü olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 6. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

H ₀ Hipotezi	H ₁ Hipotezi	İz İstatistiği	Testi Max. Özdeğer İstatistiği
r=0	r≥1	14.55*	14.54*
r≤1	r≥2	0.07	0.07

* , Asimptotik Ki-kare dağılımına göre hesaplanmış olasılık değerlerinin %5'den küçük olduğunu ve H₀ temel hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

2.3.2. VECM Analizi Sonuçları

Johansen panel eşbütünleşme testi serilerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, analize VAR modeli yerine VECM kullanılarak devam edilmiştir. MAVIBAYRAK birinci değişken GECELEME ise ikinci değişken olmak üzere, VECM analiz sonuçları tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. VECM analizi sonuçları

	D(MAVIBAYRAK)	D(GECELEME)
CointEq1	0.0126 (0.0233 [0.5422])	-4141851. (645763.) [-6.41389]

ECT uzun dönem eş-bütünleşme ilişkisine ait hata terimidir. Parantez içerisindeki ifadeler standart hataları, köşeli parantez içerisindeki ifadeler t-istatistiklerini göstermektedir.

VECM analizi sonuçlarına göre, GECELEME değişkenine ait uzun dönem hata düzeltme katsayısı beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Söz konusu katsayı, serilerin durağan olmamasından kaynaklanan kısa dönem sapmaların bir sonraki dönemde dengeye gelme hızını göstermektedir. Buna göre GECELEME değişkeninin bağımlı değişken olarak alındığı modelde, -4141851 bulunan hata düzeltme katsayısı, bir dönemde ortaya çıkacak bir sapmanın bir sonraki dönemde düzeltilerek uzun dönem dengesine yaklaşılabileceğini göstermektedir. Bu sonuç, MAVİBAYRAK değişkeninden GECELEME değişkenine doğru uzun dönem nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. MB'nin bağımlı değişken alındığı model için elde edilen hata düzeltme katsayısı ise istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. VECM Analizi ile elde edilen uzun dönem nedensellik sonuçları eko-etiket uygulamaları için bir gösterge olarak ele aldığımız mavi bayraklı plaj sayısındaki artışın söz konusu bölgeye gelen ve geceleyen turist sayısının artmasına katkı sağlayacağını ortaya koymaktadır.

3. SONUÇ

Sürdürülebilirliğin gerçekleşmesi için geliştirilen ekonomik bir araç olan eko-etiketleme, turizm sektörü için turizmde sunulan ürün ve hizmetlerin çevreye en az zarar verecek şekilde sunulmasını ve uluslararası çevre mevzuatlarına uyulmasını teşvik etmektedir. Bir pazarlama aracı olarak kullanıldığında ise, turizm sektöründe bölgesel olarak sunulan ürün ve hizmetlerin turistler tarafından bilinirliğini arttırmanın yanında, yapılan çevresel iyileştirmelerin müşteriler tarafından talep olarak geri dönmesi, yöre için rekabet üstünlüğü sağlamaktadır.

Mavi bayrak, Cittaslow, Yeşil Yıldız vb. eko-etiketler plajların, çevrenin ve turistlerin korunmasına fayda sağlayacak şekilde, tatil yöreleri için uluslararası standartlar öngörmektedir. Mavi bayrak etiketi temiz denizlerin ve bakımlı plajların simgesi olmanın yanında turistlerin tekrar eden taleplerini ve/veya başkalarına tavsiye etmelerini teşvik edecektir. Bunun yanında yöredeki tesislerin, çevrenin, ulaşım faaliyetlerinin, hizmet aldığı personelin, yöre halkının tutumu gibi etkenlerin kalitesi de oldukça önemlidir. Cittaslow, güçlü bir sosyoekonomik ve kültürel alt yapının oluşturulmasını teşvik etmektedir. Bölge turizminin geliştirilmesi, özgün yerel ürünlerin ön plana çıkarılması, yörenin tarihi ve kültürel zenginliklerinin korunması, insanların bilinçlenmeleri, turistlere yönelik hoşgörü ve misafirperverliğin arttırılması, sürdürülebilir turizm politikalarının belirlenip uygulanması, yeni iş imkanlarının yaratılması, gelir düzeyinin artması vb. önemli katkılar sağlamaktadır.

Turizm alanında kullanılan eko-etiketlemelerin turistik yerleşim birimlerine turist sayısı, turizm geliri, istihdam, ekonomik ve sosyal gelişmişlik açılarından kazanımlarını ortaya koymayı amaçlayan çalışmada, bir gösterge olarak mavi bayrak programının etkisi ele alınmıştır. Analiz sonuçları mavi bayraklı plaj sayısı ile ilgili ili ziyaret eden turist sayılarının eşbütünlük olduğu yani zaman içerisinde birlikte hareket etme eğiliminde olduklarını ortaya koymuştur. Nedensellik testi sonucu ise uzun dönemde nedenselliğin yönünün mavi bayraktan turistlerin ilde geceleme sayısına doğru olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar, kullanıldıkları alanlara ilişkin önceden belirlenmiş standartların sağlandığının göstergesi olan eko-etiketlerin sayısının arttırılmasının, turizm aktivitesini bölgede geçirmek isteyen turist sayısını arttıracağını ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin sahip olduğu mevcut turizm potansiyeli düşünöldüğünde sahip olunan mavi bayrak, Cittaslow gibi eko-etiketlerin sayısının arttırılmasının teşvik edilmesi bölgesel bazda uluslararası bir farkındalığın yaratılmasına katkı sağlayacağından yerleşim yerleri için önemli avantajları barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- BATTAL, E., K., (2012), "Sürdürülebilir Kent Kavramına Farklı Bir Bakış: Yavaş Şehirler (Cittaslow)", *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 8(1): 16-26.
- BOZ, N., (2014), TÜROFED - Türkiye Otelciler Federasyonu, "Türk Turizmi", <http://www.sesric.org/imgs/news/TOBB.pdf>, (19.01.2018).
- CHOI, I., (2001), "Unit Root Tests For Panel Data," *Journal of International Money and Finance*, 20(2): 249-272.
- CİTTASLOW TÜRKİYE 82018). www.cittaslowturkiye.org, (19.01.2018).
- ECOTRANS, ECOTRANS / F.U.R. (Reiseanalyse 2002) aktaran Kından, Almına, (2006), "Bir Eko-Etiket Olarak Mavi Bayrak'ın Türkiye Kıyı Turizminde Bir Pazarlama Unsuru Olabilirliğinin Araştırılması", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ENGLE, R. F., ve GRANGER, C., W.J., (1987), "Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing", *Econometrica: journal of the Econometric Society*: 251-276.
- GHOSH, S., (2002), "Electricity Consumption and Economic Growth in India", *Energy Policy*, 30: 125-129.
- HALK SAĞLIĞI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2018). <http://cevresagligi.thsk.saglik.gov.tr/2013-08-28-13-18-43/mevzuat/962-y%C3%BCzme-suyu-kalitesi-y%C3%B6netmeli%C4%9Fi.html>, (19.01.2018).
- IM, K., S., PESARAN, M., H., ve SHIN, Y.. (2003), "Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels", *Journal of Econometrics*, 115: 53-74.
- KOZAK, N., AKOĞLAN, M., ve KOZAK, M., (2000), *Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar*, Turhan Kitabevi, İstanbul.
- LEVIN, A., Lin, C.F., ve Chu, C. (2002), "Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties", *Journal of Econometrics*, 108: 1-24.
- LOVE, I., LEA, Z., (2006), "Financial development and dynamic investment behavior: Evidence from panel VAR", *The Quarterly Review of Economics and Finance* 46(2): 190-210.
- MADDALA, G.S., ve WU, S. (1999), "A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61: 631-652.
- MAVİ BAYRAK TÜRKİYE(2018). <http://www.mavibayrak.org.tr>, (19.01.2018).

- ODHIAMBO, N., M., (2009), "Energy Consumption And Economic Growth Nexus in Tanzania: An ARDL Bounds Testing Approach", *Energy Policy* 37(2): 617-622.
- ÖZDEMİR, M., A., ve KERVANKIRAN, İ., (2011), "Turizm Ve Turizmin Etkileri Konusunda Yerel Halkın Yaklaşımlarının Belirlenmesi: Afyonkarahisar Örneği", *Marmara Coğrafya Dergisi*, 24: 1-14.
- ŞAHİN, Ş., ve KUTLU, S., Z., (2014), "Cittaslow: Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Bir Değerlendirme", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(1): 26-40.
- T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI (2018). "Yatırım İşleri Genel Müdürlüğü, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,11596/cevreye-duyarlilik-kampanyasi-yesil-yildiz.html>, (19.01.2018).
- TUIK, Türkiye İstatistik Kurumu, <http://www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/index.html>; (19.01.2018).
- TÜRÇEV, (2016), Türkiye Çevre ve Eğitim Vakfı Faaliyet Bülteni, Sayı.18, http://turcev.org.tr/turcevCMS_V2/files/files/TURCEV%20BULTEN%202015.pdf (19.01.2018).
- TÜRKİYE BELEDİYELER BİRLİĞİ (2018). <http://tbb.gov.tr/dis-iliskiler/uluslararasi-iliskiler/cittaslow>, (19.01.2018)
- TÜRKİYE ÇEVRE VE EĞİTİM VAKFI (2018). <http://www.turcev.org.tr>, (19.01.2018).
- ULUSLARARASI ÇEVRE EĞİTİM VAKFI (2018). <http://www.fee.global>, (19.01.2018).
- YARDIMCIOĞLU, F. ve GÜLMEZ, A., (2013), "Türk Cumhuriyetlerinde İhracat Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünlük ve Panel Nedensellik Analizi", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1): 145-161.
- YETER, Ş., (2004), "Çevre Bilincinin Geliştirilmesine Yönelik Çevre Eğitimi Etkinliklerine İlköğretim Okullarının Duyarlılığı", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1): 30-38.
- YURTSEVEN, H. R., KAYA, O. ve HARMAN, S., (2010), *Yavaş Hareketi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- YÜCEL, M., ve EKMEKÇİLER, Ü., S., (2008), "Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko-etiket, Yeşil Pazarlama", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7: 26 (http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/download/5000068202/5000063266)